

НОСИР ҲОЗИЛОВ

ШУМ БОЛАНИНГ НАБИРАЛАРИ

Қиссалар, ҳикоялар

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
1983

Фозилов Носир.

Ф 79 Шум боланинг набиралари. Қиссалар, ҳикоялар,
[Ўрта мактаб ёшидаги болалар учун]. Т. «Ёш гвар-
дия», 1985. — 224 б.

Тапикли болалар ёзувчиси Носир Фозиловнинг асарларини ўқувчи-
лар севиб ўқишади. Адибнинг бу тўпламига кирган қиссалар ва ҳикоя-
лар ҳам болаларнинг табиатга, инсонга бўлган муносабатлари ҳақида.
Асар қаҳрамонлари ҳаётда тўғри йўл танлаш учун изланадилар,
курашдилар.

Фазылов Насыр. Внуки озорника: Повести и
рассказы.

Уз 2

Ф · 4803010000—83
356(04)—85 136—85

© Издательство ««Ёш гвардия», 1985 г.

ҶИССАЛАР

ШУМ БОЛАНИНГ НАБИРАЛАРИ

Анвар билан Фурқат эрталаб Тошкент — Назарбек автобусига чиқиб ўтиришди. Автобус ўрнидан қўзғалди, Анвар теварак-атрофни томоша қилиб борар экан, кечаги бўлиб ўтган воқеаларни хотирида жонлантирди...

I

Ўзи ишинг бир орқага кетмасин экан. Орқага кетди-ми, одамларнинг кўзига ёмон кўринаверар экансан. Хамма бало физика кабинетидан бошланди. Анвар билан Фурқат мактабда бирданига иккита тўғаракка аъзо: бири — физика, иккинчиси — қизил изтопарлар тўғараги. Физика тўғарагига аъзо бўлганларининг сабаби — темир-терсак иккаласининг ҳам жони: радиоме-ей, эски телевизорме-ей, звоноғу дазмолме-ей... хуллас, қўлларига нима тушиб қолғудай бўлса, билса-билмаса кавлашгани-кавлашган. Дарс тайёрлаш ҳам, овқат ейиш ҳам эсларига келмайди. Шунинг учун ҳам, биринчи ва иккинчи чоракдаги баҳолари пасайиб кетди.

Мана бугун Анвар уйига хурсанд қайтиб келяпти. Қўлидаги унниқиб, эски маҳсига ўхшаб қолган қора шап-касининг ичига оғирроқ бир нарса солиб олган шекилли, ҳар силтанганида нақ йиртиб чиқиб, отилиб кетай-отилиб кетай дейди. Қайфияти жойида; учинчи чорак якунида икки чиқмайди: ўзлаштириши дуруст бўлди. Қани энди ҳозир рўпарадан бирор ўртоғи чиқиб қолса-ю, кундалигини кўрсатиб бир мақтанса! Аксига олиб унинг олди-дан ҳеч ким чиқмади. Бир-иккита майда болалар унинг қорасини кўришлари билан узоқдан қочиб қолишди. Нега деганингизда, уларнинг ҳам қулоғини чўзавериб, папкасини олиб қочавериб зада қилиб қўйган-да!..

Уйига яқинлашиб қолганда, унга хат ташувчи чуваккина татар чол дуч келиб қолди. Бошида кийилавериб ёғи чиқиб кетган эски кепка, устида астари паролон сур плаш. Бир хонасида хатлар, бандероллар; бир хонасида журналлар, газеталар тиқилиб турадиган оғир қора сумкасини базўр кўтариб, бедана қадам ташлаб келарди. Уни маҳалладагилар ҳурмат қилиб «Атий» дейишади.

— Салом, Атий,— деди Анвар ҳам одоб билан.

— Ий, синмисан, Анвар. Салом, салом, салом,— деди Атий ҳам тўхтаб.— Қалай, малай. Уқишларинг матурми?

— Яхши,— деди Анвар унинг тўхтаб ҳол сўраганидан хурсанд бўлиб. Мана энди мақтанса бўлади дегандай, дарров кундалигини олиб, хат ташувчига кўрсатди. — Мана, кўринг Атий, биронта ҳам икким йўқ.

Оғир сумка елкасидан босиб, бир томонга қийшайтириб турса ҳам, Атий эринмасдан Анварнинг кўнгли учун кундаликни кўздан кечира бошлади. Чорак якуни нуқул «уч» эди. У ҳайрон бўлиб:

— Ий, «дўрт-беш»ларинг қая?— деди.

— Уқитувчиларимиз «тўрт-беш»дан ҳам «уч» яхши дейишади...

Атий ҳам ҳайрон бўлиб, ҳам истеҳзо билан Анварга тикилди.

— Ая, шулай, шулай...

У шундай деб елкасидаги оғир сумкасини бир силкиб, ғалати илжайди, сўнг бошини бир чайқаб йўлга тушди. Анвар шошиб сўради:

— Атий, менга хат-пат йўқми?

— Ёза, ёзалор...— деди Атий ва Фурқатларнинг кўк дарвозасидаги почта қутисига бир хат ташлади. Анвар хатга қизиқиб қолди. Қанақа хат экан бу? Фурқатганикан? Қаёқдан келибди? Атий муюлишдан бошқа хона-

донларга бурилиб кетганида, Анвар югуриб бориб, уёқ-буёққа аланг-жаланг қилди-да, почта қутисига жимжолонини базур тиқиб, хатни суғуриб олди. Бундай қараса, «Гулхан» журналидан экан. Ҳарфлари ҳам қизил, кўк бўёқлар билан ёзилибди. Фурқатга экан.

У конвертни ҳасад билан томоша қилиб турганда, узоқдан Фурқатнинг қораси кўриниб қолса бўладими? Нима қиларини билмай довдираб қолди. Хатни олган жойига ташлай деса, ичида нима деб ёзилганини билмай қоладиган. Очиб ўқий деса, улгуролмайди. Хуллас, қайта ўрнига ташлашга чоғланган эди, Фурқат яқинига келиб қолди. Шоша-пиша хатни курткасининг чўнтагига тиқиб юборди.

— Ҳа, нима қип турибсан?— сўради Фурқат сўрашиш учун қўл чўзиб.

Хатни сезиб қолган гумон қилиб, Анвар каловланди. Кейин гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди.

— Ҳа, ўзинг нега кечикиб қолдинг?

— Биласанми, ану Ғайратга «Гулхан» журналидан хат келибди. Шуни ўқидик.

Анварнинг ичида бир нима чирс этиб узилиб кетгандай бўлди. Беихтиёр қўли хат турган чўнтагига борди. Кейин негадир шартта тортиб олди.

— Биласанми,— деди Фурқат гапида давом этиб.— хатда «Гулхан» журналида ташкил этилган «Қизил изтопарлар» клубига қабул қилиндингиз, ўзингиз яшаб турган жойдаги революция ветеранлари, граждандар урушининг қаҳрамонларини излаб топиб, уларнинг жасоратлари ҳақида бизга ёзиб юборсангиз», деган сўзлар ёзилган экан. Эсингдами, ҳов анов куни пионервожатиймиз мактабимиздаги «Қизил изтопарлар»нинг рўйхатини қилиб юривди. Ушани «Гулхан»га жўнатган экан. Уша рўйхат бўйича ҳамма болаларга хат ёзишган шекилли. Бошқа болаларга ҳам келди. Бизга ҳам келиб қолса ажабмас.

Анвар гўё бу гапларни эшитмагандай миқ этмай тураверди.

— Эҳ, ҳаммадан илгари биз топганимизда эди, — деди Фурқат энтикиб. Сўнг Анварнинг папкасига кўзи тушиб қолди.— Папкадаги дазмолми?

Анвар бошини лиқиллатди.

— Ойингга нима дейсан энди?

— Ҳе, ойим нима дердилар,— деди сал ўзига келиб.— Шунгаям уришармидилар?

Фурқат ойисининг феълени билмаса ҳам майли эди.

У ўртоғига ғалати қараш қилди, сирли жилмайди. Сўнг уйлари томон бурилди.

— Тинчлик бўлса кейин чиқарсан,— деди Фурқат ғалати жилмайиб.— Гаплашамиз.

— Нимани?

— Нимани бўларди, граждандлар урушининг қаҳрамонларини қандай топишни-да.

Анвар унинг гапига жавоб ҳам бермай кўчасига бурилди, ўзларининг кўк дарвозасини тақиллатди. Анча кутди. Ҳеч қандай садо чиқмагач, секин дарвоза тирқишидан қўлини тикиб, бир амаллаб эшик иллагини чиқарди. Эшик таниш овоз чиқариб очилди. У аста ичкарига кириб, тагин иллагини ўз жойига илиб, энди юра бошлаган ҳам эдики, олдидан синглиси Маҳфуза чиқиб қолди.

— Энди ўласан!

— Нега ўлар эканман?!— деди Анвар ҳангу мапг бўлиб.

— Радиони бузибсан-ку...

— Бузганим йўқ. Проигревателини олиб, мактабдаги радиога қўйдик. Ану, мактабда музика тўғарагидаги радио ишламас экан... Шунга қизлар танца тушолмай... Шунга обориб қўйган эдик, ишлаб кетди. Ишонмайсанми, эртага ўзинг кўр...

Маҳфуза, зарил кептими, дегандай лабини буриб уйга кириб кетди. Анвар бўсағага энди қадам қўйганда, ичкаридан ойниси чиқиб келди. Вазоҳати ёмон эди. Анвар ғайрихитиёрий тарзда орқага тисарилиб, талвасада талмовсираган кўйи бидирлай кетди:

— Ассалому алайкум, ойижон. Ишга омон-эсон бориб келдингизми?..

Ойниси бўсағада турганча:

— Жуда одобли бўлиб кетибсанми?— деди.

— Ия, албатта-да,— деди Анвар хавотирланиб. — Бу чоракка биронта ҳам икки чиқмагандан кейин... Мана кўринг...

У шундай деб папкасини ерга қўйган эди, бир нарса ерга тақ этиб теккандай бўлди.

— Икки олмадим дегин...

— Шундай ойижон... ишонмасангиз мана кундаликни кўринг.

— Папкангда нима бор?

— Дафтарларим, китобларим...

— Дафтар, китоб шундай оғир бўладими? Қани, бўёққа бер-чи?

— Э-э, буми? Эсим қурсин, дазмол, ойижон, дазмол.

— Дазмол?! Кимнинг дазмоли?
— Узимизники...
— Уни нима қилиб кўтариб юрибсан тагин?
— Ану... мактабимиздаги тикувчилар тўғарагининг дазмоли куйиб қолган экан. Шунга...
— Мана, шунга!..

Анвар пайқамаган экан. Ойиси орқасига ўқлоғини яшириб турган экан, бошига шартта тушиб қолди. Яхши ҳам бошида қулоқчини бор. Бўлмаса... У бирпас анграйиб ўзини йўқотиб турди-да, ўқлоғи иккинчи бор кўтарилганда, ура қочиб қолди. Қасдига олиб, шошганда эшикнинг илгаги очилмай қолди. Қараса, ойиси орқасидан қувлаб келяпти. Бунақа бўлишини билганда боя эшикни очиб қолдирди-я! Энди у ҳовлини айланиб қоча бошлади. Маҳфуза чақимчи эса, ажаб бўлди, хўп бўлди, дегандай эшик олдида ишшайиб турибди. Ойиси ҳамон қарғаганча Анварни тирқиратиб қуварди:

— Сенинг дастингдан на телевизор қолмаса, на радио... Энди дазмолга навбат келдими?!

— Ойижон, дазмол бутун, бузилгани йўқ... Ишонмангиз ишлатиб кўринг...

Қараса бўлмайдиған. У шартта девордан ошиб тушиб кетди. Ойиси ҳовлида жавраганича қолаверди.

У кўчага сакраб тушишга тушди-ю, каёққа боришини, нима қилишини билмай туриб қолди. Боя билинмаган эди. Кўча анча совуқ экан. Изгирин бадан-баданидан ўтиб кетди. У турган жойида сакраб ҳам кўрди, бўлмади. Жуда алам қилиб кетди. Ҳаммасига мана шу Маҳфуза чақимчи айбдор. Шу ойисига чақмаганида, ҳамма иш жойида бўларди: ҳозир дазмолни билдирмайгина жойига олиб кириб қўйиб, ечиниб, иссиқ чой ичиб ўтирарди. «Сенми, шошмайтур ҳали, чақимчи!— деб фикрнинг қўйди у ичида.— Шундай таъзирингни берайки...»

Хўш, қандай қилиб таъзирини берса экан? Папкасидан кундалигини олиб, йиртиб ташласинми? Йўқ, бўлмайди. Магазинда нима кўп, кундалик дафтар кўп. Яна биттасини сотиб олиб, тагин ёзади-олади. Булмайди. Ё, ухлаётганида секин сочини қирқиб қўйсинми? Э, йў-ўқ, бўлмайди. Унда ойиси буёқда қолиб, дадасидан ҳам қалтак ейди. Нима қилса экан? Қандай қилса ундан ўчини олади? Уйлай-уйлай боши қотди. Ҳар балони ўйлаб кўрди. Бўлмади. У шундай боши қотиб турганида, эшикларининг олдидан бир хотин ўтиб қолди. Бозордан келаётган бўлса керак: бир қўлтиғида супурги, тўрхалтада беш-олтита қоса. Косаларни кўриб бирдан фикри ёришиб кетди. «Бўлди, топдим,— деди у ич-ичидан қу-

вониб.— Маҳфуза нимани ёмон кўради? Пиёла, чойнак, коса, тарелкаларни ювишни. Бир-иккита идиш бўлса, уни дарров ювиб қўяди. Кўпайиб кетса, роса адабини ейди. Ювиладиган идиш-товоқ қачон кўпаяди? Меҳмон келганда! Топдим! Ҳозироқ уйма-уй юриб меҳмон айтаман. Нимага деб сўрашса, оймларнинг тўғилган кунлари, дейман. Худди шундай қиламан...»

У шу қарорга келди-ю, одам айтишни уч-тўрт ҳовли наридаги сайрамлик киши Расулмат акаларникидан бошлади. Туф-туф кўз тегмасин, бирам чиройли, бирам кўғирчоқдек қизи бор-эй. Ўзи пастки синфда ўқийди. Тунов кун кўчада футбол тепиб юриб, бирдан Анварларнинг коптога ўша ҳовлига тушиб кетса бўладими! Анвар дарвозадаги қўнғироқ тугмасини босган эди, сал ўтмай эшик очилиб, ўша қизи кўринди. Қўлида копток. У дарров коптокни олиб, раҳмат, деган эди, ҳаҳ отинг қурмағур нима эди, ҳа бўлди. Зухра! Зухра бўлса, эрка тилини чиқариб масхара қилди-ю, эшикни шартта ёпди-олди.

Анвар шу ширин таассурот билан дарвозанинг бир чеккасидаги қора тугмачани босди. Узоқдан, ҳовли ичидан қўнғироқнинг бўғиқ «пинг-пўнг» деган товуши, кетидан эса аёл кишининг «ҳозир», дегани эшитилди. Остонада кексароқ аёл кўринди.

— Келинг, айланай.

— Ассалому алайкум. Ану, Расулмат амаким борми-лар?

— Ҳали ишдан қайтганлари йўқ. Кеп қоладилар. Нима йди?— деб сўради аёл қизиқиб.

— Ану, анақа, кечқурун бизникига борар экансизлар.

— Нимага борар эканмиз?

— Анақа, оймнинг туғилган кунлари экан. Шунга...

— Вой, шунақами? Борамиз, қоқиндиқ, борамиз.

— Ану, Зухрани ҳам олиб борармишсизлар. Маҳфуза билан ўйнаб юрар экан.

— Хўп, хўп, қоқиндиқ.

Шу тариқа у бир неча хонадонга кириб ойсининг «туғилган кунига» одам айтди. «Эр-хотин бўлиб борар экансизлар, ойм қаттиқ тайинлаб юбордилар. Бормасаларинг хафа бўлар эканлар. Болаларини ҳам олиб келаверишсин, ҳовлимиз кенг, ўйнаб кетишади, деб қайта-қайта тайинладилар ойм», деди.

Анвар ўнинчи ҳовлига хабар бериб, навбатдагисига йўл олганда, рўпарасидан Атий чиқиб қолди. У сумкасини бўшатиб қайтаётган эди.

— Яхши бўлди сизни учратганим, Атий. Бўлмаса уйингизга бормоқчи бўлиб турувдим,— деди Анвар ёлғонни ямламай ютиб.

— Нечик?!— деди хат ташувчи ҳайрон бўлиб.

— Анақа, кечқурун бизникига борар экансиз,— деди Анвар уни ишонтиришга ҳаракат қилиб.— Ойимнинг туғилган кунлари экан. Шунга. Ойим ҳам, дадам ҳам қаттиқ тайинлаб юбордилар. Анийни ҳам олиб келар экансиз. Келмасангиз хафа бўлишармиш.

— Шулаймини?— деди Атий унинг юзидан бирон сохта ифода ахтариб. Анвар жиддий турар, унинг гапига ишонмасликнинг иложи йўқ эди.— Ёрий молай. Қилабиз, килабиз. Анийнинг-да кела. Чоқирғонингга бик раҳмат!

Атий ўз йўлига кетди. Анвар тағин уч-тўрт ҳовлининг қўнғироғини чалиб «туғилган кун»га таклиф қилди, ундан кейин Фурқатларникига кирди. Фурқат уйда экан. Аммо на Фурқатга, на унинг ойисию дадасига «туғилган кун» ҳақида миқ этмади. Негаки улар ён қўшни, бунинг устига Фурқатнинг дадаси билан унинг дадаси яқин ошна. Бари бир айтгани билан улар ишонишмайди. Дадаси билан ойисининг қачон туғилганини дафтарчаларига ёзиб қўйишган. Шунинг учун миқ этмагани маъқул.

Анвар билан Фурқат уёқ-буёқдан гаплашиб ўтиришди-да, тағин «Гулхан»дан келган хат масаласига қайтишди. Гап орасида Анвар чўнтагидан бояги хатни олиб бериб, узр сўрамоқчи ҳам бўлди-ю, юраги дов бермади. Нега деганда, ёлғончилиги устига «ўғри» деган ном олиши турган гап эди. Жуда ҳам унчалик эмас-у, аммо бировнинг почта қутисидан бегона хатни олиш, ҳарҳолда шунга яқинроқ-да! Йўқ, бўлмайди, оғиз очмагани маъқул. Бирор мавридини топиб айтар.

Улар узоқ ўтиришди. Шунча бош қотиришса ҳам граждандлар урушининг ветеранларини қандай қилиб топишни билишмасди. Вақт алламаҳал бўлганда Анвар ўрнидан қўзғалди.

— Қаёққа, овқатим тайёр бўлиб қолди,— деди Фурқатнинг ойиси.

— Раҳмат, уйга чиқай,— деди Анвар одоб билан.

— Хўп бўлмаса, эртага гаплашамиз. Эртага шанба-я, — деди Фурқат девордаги осма календарга тикила туриб.— Ҳа, шанба. Бўлмаса дарсдан сўнг маҳалламиздаги чоллардан суриштириб кўрмаймизми? Улар билишади.

— Майли...

Анварнинг жавоби бўшроқ чиқди. Йўқ, бу Фурқатнинг таклифига кўнмаганидан эмасди, уни ҳозир уйда нима

саъдолар кутяпти, ўзи ўйлаб топган «туғилган кун»нинг сқибати энди нима бўлади? Меҳмонлар келишдимми, йўқми? Бу гапга ойиси, дадаси қандай муносабатда бўлишади? У мана шуларни ўйлаб, кўнгли ғаш тортиб, оёғи тортмайроқ секин уйига чиқди.

Дарвозадан кириши билан ғалати манзаранинг гуноҳи бўлди: ўтган кузда тўйда ўрнатилиб, шундан бери ҳали ёқилмаган икки юзинчи чироқ чарақлаб ёниб, ҳовлини сутдек ёритиб турар, ҳовлилари ғиж-ғиж бола, қий-чув қилиб копток қувлаб юришар, ҳамма хурсанд эди. Деразадан шундоққина кўриниб турибди: уй тўла меҳмон. Негадир улар қийқиришиб кулишар эди. Анвар кўрқа-писа ошхона томонга мўралади: икки қиз олдиларига фартук тутиб олиб идиш-товоқ ювишарди. Бирини шубҳасиз Маҳфуза. Иккинчиси ким бўлди экан? Таниёлмай қолди. Ошхона деразасидан мўралаган эди, қараса, танимаган қизи — Зуҳра экан. Бирам хурсанд бўлиб кетдики! Энди у кўрқмай дераза олдига борди-да:

— Ҳорманглар-ов!— деди катталардай кеккайиб.

Иккала қиз унга ялт этиб қарашди.

— Сеними, шошмайтур,— деди Маҳфуза акасига еб кўйгудай ўқрайиб.— Кўрасан ҳали!

— Ажаб бўпти, ювавер. Ҳали кўп ювасан,— деди Анвар ҳам бўш келмай.— Қилмишингга яраша...

— Ойимдан ўласан ҳали.

Зуҳра ака-сингилнинг гапларини эшитиб, жилмайиб турар эди. Анвар бегона қизнинг олдида уялинқиради. Қараса, гап чўзиладиган, аста уйга кирди.

— Ассалому алайкум...— у ҳадиксираб ер остидан аввал ойисига, сўнг дадасига қаради. Иккаласининг юзида ҳам табассум бор эди. У хийла енгил тортди. Сўнг меҳмонларга қаради. Улар хурсанд. Атий билан Аний тўрда ўтиришибди, жуда ҳам башанг кийиниб олишган. Уларнинг ёнида Расулмат ака билан хотини. Хуллас, ҳаммаси таниш. Атийнинг кўкрагида қатор орденлар ва медаллар. Вой Атийси тушмагур-эй! Қаёқдан ола қолган экан шунча орденни? Уни маҳаллада нега бунча ҳурмат қилишади, деб ўйласам, гап буёқда экан-да!

У, меҳмонлар бояги саломимни эшитмади шекилли, деб ўйлаб, бу гал дадил овоз чиқариб:

— Қалай, яхши ўтирибсизларми? Хуш келибсизлар!— деди.

Туйқусдан даврада кулги кўтарилди.

— Оббо Анвари тушмагур-эй,— деди тўрда ўтирган Расулмат ака паловдан ёғ бўлиб кетган бармоқларини сочиққа артиб.— «Қулонмиди уюринг, тортармиди бую-

ринг», деганлари шу-да. Бобонг раҳматли шўхроқ эди. Бобосининг невараси-да? Хи-хи-хи...

Анвар ялтоқланиб бир дадасига, бир ойисига қарар, қаторга бориб ўтиришни ҳам, ўтирмасликни ҳам билмас эди. Меҳмонлардан бири луқма ташлади:

— Расулмат ака, Анварга анави Назарбекдаги воқеани айтиб беринг. Бобосининг невараси бўлгандан кейин билиб қўйсин-да.

— Қайсини? Ҳалиги Тўланхўжа бойни боплаганини-ми?

— Иий, қахари суққури... хи-хи-хи,— Атий кўзларидан ёш оққанча қийқириб кулди,— ўлам, ўлам...

— Ха-я, айтгандай, Атий, сиз ҳам бор эдингиз-а, ўшанда?

— Как бўлмийм? Мин онга, Замонга тилмоч элим бит. Как бўлмийм?— деди Атий кулгидан аранг тўхтаб.— Урисчани бирда билмий ул. Командирларнинг сузларини таржима этип, мин онинг ёнида бир йилча юрдим бит.

— Сиз депода мастеровой бўлиб юрмабмидингиз ўшанда?

— Мастеравой эмас, мин онда совсем саби идим. Ўн дурт ёшинда,— деди Атий жиддий тортиб.— Мен онда Иван Николаевич деган бир мастеровойга помощник идим. Темир-терсақдан кўра, листовкаларни кўброқ таширдим. Связой идим. Кейин мини онда Зоманнинг олдина тилмоч итиб юбордилар. Фурқатнинг бобоси Қодирда биз билан иди. Мин била тенг у қахари суққури. У-да кўп нарсани била.

— Шунақами?— деди Расулмат ака. — Сиз ҳам муштдай бўлиб кўп нарсани бошингиздан ўтказибсиз-да, а?

— Шулай-шулай...— деди Атий, кампирим кўриб қўйсин, дегандай ориққина қаддини кўтарди.— Ий, у замонлар...

— Шундай қилиб, хи-хи-хи... албатта бу гапдан Атийнинг хабари бор, бир куни десангиз... Йигирманчи йилмиди ё йигирма иккинчи йилмиди, Замон махсум отряди Назарбекка борса...

— Анвар!!!

Бутун жисми кулоққа айланиб, ўртада тикка турган Анвар ғайришуурий тарзда орқасига ўгирилди.

— Тўхтаб тур...— дея қўл силтади. Қараса, Маҳфуза қўлида қандайдир қоғоз ушлаб олган, ғира-ширада тузукрок кўринмади, ҳадеб чақирарди:

— Буёққа чиқ!..

Бир сирли гап борга ўхшайди. Анвар иккиланиб қол-

ди: чиқай деса, бобоси ҳақидаги қизиқ гапни эшитмай қоладиган, чиқмай деса, Маҳфуза имлаб чақиряпти. Кулиб чақираётганига қараганда, қизиқ гап борга ўхшайди. «Қўлидаги қоғоз нима экан? Бирон зарур гап чиқиб қолди шекилли». У эшикка чиқди.

— Нима дейсан?

Маҳфуза шошмай қўлларини фартуғига артди-да, ҳалиги қоғозни кўрсатди:

— Бу нима?

Анварнинг ранги оқариб кетди. У «Гулхан» журналидан Фурқатнинг номига келган хат эди.

— Бу нима деб сўраяпман сендан?— деди зарда аралаш Маҳфуза.

Анвар шошиб қолиб сўради:

— Қаёқдан олдинг?

— Ҳозир Зуҳрани уйларига кузатиб қайтиб кираётиб, бундай қарасам йўлакда осилиб турган куртканнинг чўнтагидан ярми чиқиб турган экан. Нима экан бу деб олиб қарасам... Хўш, қаёқдан олдинг?

— Э, Зуҳра кетиб қолдимиз?— деди у гапни чалғитмоқчи бўлиб.

— Гапни бурма. Қаёқдан олдинг?

— Нима ишинг бор сенинг? Қани буёққа чўз-чи! — деди Анвар сал паст тушиб. Зуҳранинг кетиб қолганидан хурсанд бўлди. Негаки, бу хархашага гувоҳ бўлмагани маъқул-да!

Унинг паст тушганидан «хатни Фурқатларнинг почта кутисидан ўғирлаб олган» гумон қилиб, Маҳфуза баланд келди:

— Ҳозир Фурқатга олиб чиқиб кўрсатиб, шарманда қилайми, а?

Анварнинг жон-пони чиқиб кетди. Аввал қўл кўтармоқчи бўлди, уйда меҳмонлар борлигини эслаб, ноилож ялинишга тушди:

— Жон Маҳфуза, ўзимнинг яхши синглимсан-ку, бу ёққа бер...

— Бериб бўпман!..

— Жон Маҳфуза... Энди ёмонлик қилмайман. Улай агар, чин сўзим...

— Сенда чин сўз нима қилади?— Анвар паст тушган сайин Маҳфуза авжга минарди.— Мана кўрасан, хатни Фурқатга олиб чиқаман-у, ҳамма қилғилиқларингни болаларга ёяман.

— Жон Маҳфуза, ундай қилма! Хатни буёққа бер. Ҳамма айтганингни қиламан...

— Ростданми?

— Рост!

— Ундай бўлса...— Маҳфуза фартугини еча бошлади.
Анвар ҳеч нарсага тушунмай ҳайрон бўлиб турар эди.
— Ма, манавини олдингга тутиб, идиш-товоқларни юв!

— Кейин хатни берасанми?

— Йўқ, ҳозирча хат менда туради.

— Фурқатга айтмайсанми?

— Айтмайман. Агар айтаётганларимни қилсанг... Бўлма-са...

— Хўп, ювганим бўлсин.

Анвар фартукни олдига тутиб, идиш-товоқларни шакир-шукур қилиб ювар, эҳтиётсизлиги туфайли қўлга тушиб, бобоси ҳақидаги қизиқ ҳангомани эшитишдан маҳрум бўлганига ич-ичидан ачинар эди. Маҳфуза эса икки қўлини белига тираб, унинг тепасидан жилмас: «Ундоқ юв, бундоқ арт!»— деб буйруқ бериб турар эди. Хуллас, шу бугун Анвар идиш-товоқ ювавериб ҳолдан тойди, алламаҳалда каравотига етиб бориб уйқуга кетди...

Эрталаб туриши билан ойисининг қош-қовоғига қаради. Худди ёғай деб турган булутга ўхшарди. У ичидан: «Ёғадиган булут ахир ёғмай тинчимайди», деб ўйлади-да, ишини пухта қилиб юз-қўлини ювиб кирди. Ҳар эҳти-молга қарши «булут ёғиб қолгудай бўлса, кечагидақа доғда қолмай», деб кирза этигини ҳам, қалин куртқасини ҳам кийди, ҳатто папкасини ҳам дарвозахона ёнига — тайинли жойга қўйиб, сўнг чойга ўтирди. Бу маҳалда дадаси аллақачон ишга кетган эди. Стол атрофида ойиси, синглиси Маҳфуза, ўзи эди. холос. Улар индамай ўтириб чой ҳўплардилар. Анвар зимдан ойисининг авзо-йига разм солди: у негадир кўкариб кетган, асабдан бўл-са керак, лаблари пир-пир учар эди. Анвар қўрқиб кетди. Дарров бир гап айтиб чалғитмаса бўлмайдиган.

— Ойи, — деди Анвар «юмшоқ супурги» бўлиб олиб.
— Бобом нима иш қилган эканлар Назарбекда?

Бусиз ҳам ўғлининг кеча ўринсиз меҳмон чақириб, ташвишга кўйганидан ёрилай деб турган Меҳри опа «пов» этиб ёнди-кетди. Ёнига олиб келиб ўтирган экан-ми, ўқлоғи билан Анварнинг бошига тушириб қолди.

— Мана бундай иш қилган экан бобонг, мана бундай!

Анвар қўққисдан тушган калтак зарбидан бирпас ўзини йўқотиб анграйиб турди-ю, ойисининг яна ўқлоғини ўқталиб, столи айланиб келаётганини кўриб, ура қочди. «Булут ёғди!»

— Сен яшшамагур, шошмайтур ҳали!

Хайрият кўча эшик очиқ экан, бўлмаса кечагидақа

двор ошаман деб қўлга тушармиди! У шу қочганича ўпкасини қўлтиқлаб Фурқатларникига чиқди. Эшик олдида бирпас нафасини ростлади. Уқлоғи қаттиқ теккан шекилли, башарасини бужмайтириб, бошини силаб кўрди. Озгина ғурра бўлибди. Ҳечқиси йўқ. Бунақани кўрмабдини Анвар. Неча марталаб ғурра бўлган бу шўрлик бош! Тузалиб кетади. Сўнг қулоқчинини бостириб кийиб, эшикдаги қўнғироқ тугмачасини босди. «Яхшиям ойим ургани. Бўлмаса қандай қилиб чиқиб кетар эдим, — деб ўйлади у.— Заб баҳона бўлди-да!»

— Сенми?— деди Фурқат эшикни очиб. Кўринишдан у ҳали чойини ҳам ичиб бўлмаганга ўхшарди. Кийинмабди ҳам: — Ҳа?

— Назарбекка борамиз. Биласанми, сенинг бобонг ҳам Расулмат амакининг айтишларига қараганда, Назарбекда урушган эканлар. Атий ҳам бирга урушган экан.

— Атий ҳам дедингми? Қайси Атий?! Уша ўзимизнинг почтальон Атийми?

— Ҳа-да!

— Шунақами? Бўпти, мен кийиниб чиқай...— деб орқасига бурилди-ю, негадир бир гап эсига тушгандай, тўхтаб, Анварга ўгирилди.— Ие, мактаб-чи? Мактаб нима бўлади?!

— Бир кунга ҳеч нима қилмайди. Ма, менинг папкамни ҳам уйлариингга олиб кириб қўй.

— Уйдагиларга нима деймиз?

— Хат ёзиб кетамиз...

— Қандай бўларкин?

— Қаҳрамонларни топсак, ҳеч ким индамайди, — деди Анвар ишонч билан.— Қайтанга бобонгни ҳам кўриб келамиз.

Фурқат бобосини эшитиб, индамай уйга кириб кетди. Тўғри-да, бугун шанба, эртага дам олиш кун. Бугун йўлга чиқишса бир кун тунаб, эртага ҳаммасини билиб қайтишади.

II

Анвар мана шуларни кўз олдига келтириб, хаёл суриб ўтирар экан, Фурқат унинг биқинига туртди. У шундагина автобусда келаётганини фаҳмлади. У, Фурқат анави мўйловдор амакига жой бер, деб туртди шекилли, деган хаёлга бориб, шартта ўрнидан турди:

— Амаки, келинг, ўтиринг.

— Раҳмат, ўғлим, боядан бери қаёқда эдинг?— деди мўйловли киши пачинг қилиб.

Анвар қизариб кетди. Чунки автобус манзилга етиб келган эди. У бир катта иморат қаршисида гийқиллаб тўхтади. Фурқат тушаётиб:

— Ана, бобомлар!— деб ҳовлиқиб қолди.

— Узинг ҳам чолни кўрсанг бувам дейдиган бўп қопсан-да!— деб тўнғиллади Анвар.

— Улай агар, ана! Магазинга кириб кетдилар, — деди Фурқат уни астойдил ишонтирмоқчи бўлиб.

— Майли, бўпти, юр...

Улар олдинма-кейин лой ва қотиб қолган қор уюмларини кечиб йўлнинг нариги чеккасидаги магазинга киришди.

— Э-э, ўргилай. Келсинлар, келсинлар,— деди пештахта ортида турган олтмишлар чамасидаги, тўладан келган, хушсурат, ингичка мўйловли киши тилла тишларини кўрсатиб илжаяр экан.— Қодир ота, суюнчи чўзинг, мулла Фурқат келдилар. Набирангиз.

Қодир ота бу маҳалда қарғашойи қийиқчасига учтўрт бўлак чой, икки дона кир совун, йигирматача гургуртни тугаётган эди.

— Ассалому алайкум, бобо,— дея Фурқат бобосининг бағрига ўзини олди. Анвар ҳам салом берди. Қодир ота Фурқатнинг пешонасидан ўпди. Анварнинг саломига алик олди. Неварасидан уйдагиларнинг ҳол-аҳволини сўради. Анварга ўнг қўлини соябон қилиб бир тикилиб қўйди. Танимади чоғи.

— Хўб келибсизлар-да, ўргилайлар, гиргиттонлар,— деди яна ҳалиги пештахта ортида турган хушсурат киши илжайиб.

— Кимнинг боласисан, ўғлим?— деди Қодир ота тағин Анварга тикилиб.

— Нурмат амакининг ўғли,— деди Фурқат бобосига ўртоғини таништириб.

— Э, шунақа демайсанми? Узимнинг болам экансан-ку, танимай ўтирибман-а!— деди Қодир ота кулиб.— Қаричилик, қаричилик. Узинг ҳам катта йигит бўлиб кетибсан-да. Қалай, уйдагиларинг омонми?

— Раҳмат, сўраб юборишди,— деди Анвар ёлғон сўзлаб.

— Ҳа, саломат бўлишсин,— деди Қодир ота. Сўнг бир нима эсига тушди шекилли, қих-қих кулиб қўшиб қўйди: — Бобонг раҳматли кўп қизиқ одам эди-да...

— Ким у, Қодир ота? Мен танийманми?— гапга суқилди магазинчи.

— Танийсан, мулла Жавлонхўжа, танийсан... Қих... — деди Қодир ота тугунини қўлига олиб. У кишини танимаган одам бор эканми? Казо-казоларнинг додини берган Замонали-да! Уша одамнинг невараси бўлади бу!

Бирдан магазинчининг рангидан қон қочди. Қодир отага ҳам, болаларга ҳам ола қаради. Қодир ота унинг қарашини сезмади шекилли:

— Қани, оппоқларим, кетдик,— деганча ҳассасини дўққилатиб магазиндан чиқди. Фурқат дарров бобосининг қўлидан тугунни олди.

Назарбекнинг кўчалари паст-баланд, баъзи жойларига сув тўпланиб, музлаб қолган, кўчанинг кунгай томонлари эса офтоб тушиб эриб, чилп-чилп лой бўлиб ётар эди. Зийрак Анвар йўл-йўлакай: «Ҳалиги магазинчи бобомнинг номини эшитганда нега ранги қув ўчди экан?»— деб ўйлаб борар, ўзича бу гапнинг тагида албатта бир сир борлигига ишонар, буни ҳозир Қодир бодан сўрашга ийманар эди.

Кўча эшик ёнида уларни икки юзи қип-қизил яп-янги эгни-бошининг у ер-бу ерига лой сачраган, қулоқчинининг боғичини орқасига қилиб боғлаб олган пучуққина бир бола кутиб олди. Фурқатнинг гапига қараганда у бола бобосининг ён қўшниси, бояги сермулозамат магазинчининг ўғли экан. Улар салом-алиқдан сўнг Қодир отанинг кетидан ичкарига киришди. Сарви хола неварасини кўриб хурсанд бўлганидан ўзини қўярга жой тополмай қолди. Анвардан уйдагиларининг ҳол-аҳволини сўради. Қодир ота тугундан бўшаган рўмолини силкиб туриб:

— Энди, болаларим, менинг бир жойга бориб келадиган ишим бор. Сенлар манави Сатторхўжа билан ўйнаб туратуриглар. Мен тезда қайтаман. Кейин бафуржа гурунглашамиз. Хўпми?— деди.

Болалар бошларини силкишди. Анвар ёшгина боланинг номига «хўжа» сўзи қўшилганига таажжуб қилди-ми, ялт этиб унга қаради.

Қодир ота кетгач, болалар дарвоза олдига — кунчувоққа чиқишди. Анча вақтгача уларнинг гаплари қовушмади. Бу орада Сарви хола невараларини икки марта чойга таклиф қилди. «Бобом келсинлар, кейин...»,— деб киришмади улар. Анвар билан Фурқат буёққа нима мақсадда келишганини Сатторхўжага айтишмади. Ахир бу иккаласининг сирини эди-да!

Бир оз ўтгач, Сатторхўжа тилла суви юритилган соатига қаради:

— Юринглар бизникига. Ҳозир мультфильм бошла-

пади,— деди мақтанганнамо.— Телевизоримиз рангли...

Оддий телевизор бўлганида киришмас эди-ю, аммо Фурқат билан Анвар рангли телевизор қанақа бўлишини ҳали кўришмаган эди, қаршилиқ билдиришмади, секин Сатторхўжага эргашишди. Кираверишда улар қадди сал букилган, чуваккина, эғнида қора бахмал камзул, оқ дока рўмоли тагидан бошини гулли шеҳи қийиқ билан қисиб боғлаб олган, оёғига амиркон маҳси-кавуш кийган кампирга дуч келишди. Болалар салом беришган эди, кампир нимадир деб минғирлаб ўтди-кетди. Қим билади, балки ана шу минғирлаши саломга алик олгандир.

Сатторхўжаларнинг ҳовлисига кирган болаларнинг оғзи ланг очилиб қолди. Бунақа жой Тошкентда бўлса, камида беш-олти оиланинг ҳовлиси бўлар эди. Бу чеккада данғиллама уйлар, айвонлар, у чеккада катта оғилхона, унинг ёнида узун бостирма. Бостирманинг бир ёнига симтўр тутиб қўйилган товукхона қурилган. Ичи тўла товук... Оғилхонада биққидек семиз той турибди, гижинглаб. Нариги томонда иккита сигир кавш қайтариб ётибди...

Улар ичкари уйга киришганида яна ҳанг-манг бўлиб қолишди: зал деворида чўғдек гилам осиблиқ турибди. Бурчакда «Ригонда» деган радиола, ундан берироқда чиройли ссрвант. Отинг қурғур нима эди? «Хельга» дейдими-ей? Ишқилиб шунақароқ. Немисларникимиш. Буёқ тарафда каттакон телевизор турибди. «Бизлар ҳам телевизоримиз бор, деб юрган эканмиз-да. Мана буни телевизор деса бўлади. Буни қара, ўзиям «Электрон» деганидан экан», деб ўйлади Анвар. Сатторхўжа телевизорнинг қандайдир кнопкасини босди. Бир оз ўтгач, аввал музика товуши янграб, сўнг экран бир ёришиб-ўчди-ю, кейин ҳамма ранги ўз ўрнига тушиб, сурат пайдо бўлди. Фурқат билан Анвар «вуй-й», деб юборишди. Улар берилиб кетиб, мультфильмлар тугаб, хоккей бошланганини ҳам сезмай қолишган эди.

...Бир маҳал эшик очилиб, бояги сермулозамат магазинчининг боши кўринди. У ҳе йўқ, бе йўқ, бирдан ўғлига қараб ўшқирди:

— Нимага бу қаланғи-қасанғиларни йиғиб, уйни ифлос қилиб ўтирибсан!— у шундай деди-ю, тўрга ўтиб, зарда билан телевизорни ўчириб қўйди.— Борларинг, томоша тугади! Ҳе, шум бўлмайт кетларинг...

Анвар билан Фурқат унинг муомаласига анграйиб қолишди. Қизиқ, боя «гиргиттонлар», «ўргилайлар», деб оғзидан бол томиб турган одам шуми ё бошқами?..

Улар ҳайрат бармоқларини тишлаганча кўчага чиқишганида аллақачон кун ботиб, чигирткалар чириллаётган экан. Сатторхўжа дадасидан қўрққан бўлса керак, кўчага чиқмади. Фурқат билан Анвар Қодир отаникига кириб келишганида, уй ичи нимқоронғи бўлиб қолган, Сарви хола ошхонада ўралашиб юргани учун ҳали уйнинг чироғи ёқилмаган экан. Фурқат бориб дарров чироқни ёқди. Хона ичи чароғон бўлиб қолди. Бобоси ҳам хонтахта ёнида ётиб, жиндек пинакка кетиб қолган шекилли, чироқ ёқилгач, кўзларини уқалаб қаддини ростлади.

— Ҳа, чироқларим, жа ўртоқларингникида узоқ қолиб кетдиларинг?..

Болалар миқ этишмади. Чол ҳайрон бўлгани кўйи уларга саволомуз қараб турганида, Сарви хола лаганда шилпилдоқ кўтариб кириб қолди. Ҳаммаёқни димоқни қитиқловчи хушбўй сур гўшт ҳиди тутиб кетди. Шундагиҳана болалар қоринлари роса очганини пайқашди.

— Бу дейман, невараларингни сийлабсан-да, кампир, — деди Қодир ота шилпилдоқнинг устидаги лаҳим сур гўштларни олиб тўғрар экан. — Шилпилдоқ қилибсан.

— Яхши кўраман-да, тойчоқларимни, — деди Сарви хола гул-гул яшнаб. — Шуларни деб қилдим.

Камтарингина бу хонадондаги чолу кампирнинг муомаласи билан шоҳона уйдаги ҳалиги қурумсоқларнинг муомаласини ҳеч ҳам қиёслаб бўлмас эди. Бу хонадондаги соддалик билан меҳрибонлик қайда-ю, у хонадондаги киборлик билан зиқналик қайда! Осмон билан ерчалик фарқи бор! Нега ундай экан-а?

Шаҳар болалари эмасми, Фурқат билан Анвар лагандаги шилпилдоқ тугамасданоқ тўйиб, қўлларини артишди.

— Э, олинглар ахир! Бувинг сенларни деб қилди шунча овқатни, — деди Қодир ота астойдил қистаб. — Э, мазаларинг йўқ, шаҳарбаччалар. Ё Сатторхўжа меҳмон қилдимиз, а?

— Йў-ўқ, ўзимиз тўйдик, — деди Фурқат.

Анвар қўлини бўз сочиққа артар экан, энди гапириш мавриди келди, деб ўйлаб, Қодир отадан сўради:

— Бобо, бу Жавлонхўжа ака қанақа одам ўзи?

Фурқат билан Анвар унинг боя магазинда «ўргилайлар, гиргиттонлар», деб айланиб-ўргилгани-ю, кейин гап Анварнинг бобоси ҳақида борганида, бирдан ранги оқариб кетгани ва ниҳоят ҳалигина уйида қилган қўрселиггача оқизмай-томизмай айтиб беришди. Чол яна одатдагидек «қих-қих»лаб кулди.

— Аслида мендан хатолик ўтди, чироқларим, — деди

у болалардаги сочиқни қўлига олиб. Обдан бармоқларини орасигача эринмай артди. Кейин давом этди: — Анварнинг бобоси ким эканлигини айтмаслигим керак эди, мен эса айтиб қўйдим.

— Нега, бобо?

— Негалиги шуки, Жавлонхўжанинг отаси Тўланхўжа ўша пайтда катта бойлардан бири эди. Асосан шаҳарда турарди-ю, аммо-лекин кейинги пайтларда бир ёшгина хотинга уйланиб... Кўрган бўлсаларинг керак, уйдаги кампирни. Ушанга, қих... Уша пайтда ўн олти-ўн етти ёшда эди бу кампиршо... Шундай қилиб, у хумпар қишлоғимиздаги дала ҳовлисига ахён-ахёнда чиқиб ётиб кетарди. Янги ҳукумат кучга кирганидан кейин мол-мулкдан айрилиб қолмай деб, тиш-тирноғи билан курашди, баччағар: ҳукуматга қарши унсурларни уйига яширди, уларни пул, қурол билан таъминлаб тураркан у ярамас. Бу сирни сенинг бобонг аскар тортиб чиқиб очган.

— Қандай қилиб?

— Қих-хи-х...

Анварнинг жаҳли чиқиб кетди. Нуқул гап бобоси қилган ишларга бориб тақалганида, ҳамма қиқир-қиқир кулади. У қандай қизиқ ишлар қилганини бирорталари тузукроқ айтиб беришмайди. Ҳа, айтишин-да, у ҳам мириқиб кулсин. Анвар чидаб туролмай:

— Бобо, нега гап бобомга келганида нуқул «қиқ-қиқ»-лаб куласиз, нима бўлганини айтмайсиз...— деди жиддий хафа бўлган қиёфада.— Кеча бизникида Атий ҳам, ану Расулмат амаки ҳам: «Бобонг тушмагур кўп қизиқ одам ўтган эди-да!», деб қиқирлаб кулишганди. Нима ишлар қилганлар бобом!

— Атий деганинг ким бўлди тагин?— дея ўйчанлик билан сўраб қолди Қодир ота.

— Атий деганим Атий-да. Ану маҳалламизда хат ташувчилик қилиб юрадиган татар чол бор-ку...— деб тушунтиришга ҳаракат қилди Анвар.

— Э, уни Атий дейсанларми?— деди Қодир ота ҳайрон бўлиб.— У хумпар яхши юрибдими? Бизлар уни Руфат тилмоч дердик. Ерга урсанг коптокдек осмонга сапчийдиган йигит, фамилияси Хайруллин. Руфат Хайруллинни танимайдиган одам йўқ эди. Ҳа, айтгандай, у ҳам бор эди ўшанда. Бобонг билан ўрис командирга тилмочлик қилиб турган. Гапирдими, а? Эсида бор экан-да, унинг.

Қодир ота нималарнидир эслаб, пича ўйга чўмди.

Кейин, айтсам айтиб бера қолай, бари бир мен айтмасам Рухатдан эшитишадн, деган қарорга келди.

— Ўкеа мана бундай бўлган эди...

Йигирма биринчи йилнинг саратон куплари эди. Атроф бамисоли тандирдек қизиб турарди. Ҳамма уй-уйига тикилиб олган. Қишлоқ нотинч. «Бугун анави қишлоқни, эртага манави қишлоқни босмачилар тўнабди», деган нохуш хабарлар тез-тез эшитилиб турарди. Аммо, Назарбек тинч эди. Уша пайтда қишлоқ шўросиннинг бошлиғи Матқарим, деган кишининг важоҳатидан одам кўрқар эди: эгнида қора чарм камзул, бошида қора чарм шапка, галифе шим. Ёнбошига маузер осиб олиб, отга минганда унча-бунча одам тоб беролмай қоларди. Йўлда учраганлар: «Шўро келяпти, шўро келяпти!»; деб бир четга чиқиб турар, у ўтиб кетгунча қимир этншмасди. Шунанча зўр одам бошлиқ бўлган қишлоққа бегоналар кела олармиди? Ҳечам-да! Шундан бўлса керак, ҳамма унинг ҳурматини жойига қўйиб, ҳақиға дуо қилишар эди.

...Бир куни, нақ чошгоҳ пайтида Қодирларнинг ҳовлисини биров тақиллатиб қолди. Ҳаммадан илгари оёқ-қўли чаққон Қодир чиқиб очган эди, қараса, хайр-садақа сўраб юрган гадой экан. Бу маҳалда нима кўп, гадой кўп. Қодирнинг сал энсаси қотди.

— Баҳоваддин йўлига... Садақан раддибало...— деди ҳалиги одам. У шундай деди-ю, негадир теварак-атрофга олазарак қараб қўйди. Қодир бирпас унинг афт-ангорига тикилиб турди-да, индамай кириб кетаётган эди, ҳалиги гадой шошиб-пишиб:— Тўхта, Қодир!— деб қолди.

Қодир ҳайрон бўлиб орқасига ўгирилди. Ҳалиги гадой лип этиб ичгарига кирди-ю, чаққонлик билан дарвозани ёпди. Сўнг Қодирга:

— Тоғанг дуо деб юборди,— деди кулиб.

— Қайси тоғам?!

— Қайси бўларди, Замонали-да!— у шундай деди-да, хотиржам қалпоғини бошидан олди, сўнг бир юлқинган эди, янгидаги соқоли ҳам ечилди. Қодир донг қоғтиб қолди. Бундай қараса, ўша қишлоқлик муаллим! Ориф муаллим!

— Ия?!

— Жим...— деди у кўрсатгич бармоғини оғзига олиб бориб.— Шундай қилиш лозим бўлиб қолди. Гап бундай: сен бир амаллаб, ўйнаб юрган бўлиб, Тўланбой дала ҳовлисидами, йўқми, билиб берасан. Узун-қулоқ гапларга қараганда, шу ердамиш, деб эшитдик. Эҳтиёт бўл.

— Қандай қилиб?

— Буёғини ҳам ўйлаб қўйганмиз: секин бориб унинг

эшигини тақиллатасан. Албатта эшигини қароли очади. Анави Эгам суйлоқ. У ўлардай қўрқоқ, аммо жуда қўли очиқ йигит. Паншаха керак бўлиб қолди, бериб турар экансиз, дадам айтди, дейсан. Берса, билгинки, унда бой уйида йўқ. Борди-ю, безовталаниб, сўраган нарсангни бермаса, жеркса, унда бой уйда бўлгани, қўрққани. Тушундингми?

— Тушундим.

— Тушунган бўлсанг, бора қол. Мен сени шу ерда кутиб тураман.

Тўланбойнинг дала ҳовлиси қишлоқнинг бир чеккасида, Қодирларнинг ҳовлисига яқин жойда эди. Атрофи баланд қўрғон, ичкари-ташқари ҳовли, қўрғон тевараги баланд тераклар билан қуршалган, ҳовли ичида мевали дарахтлар, турли анвойи гуллар ўсиб ётар эди. Ҳовлидан бир қулоқ сув шариллаб оқиб турар, Қодир бу ҳовлига иш юзасидан уч-тўрт марта кириб чиққан эди. У ҳаяжонда, муҳим топшириқ билан кўчанинг кўпчиб ётган тупроғини поп-пуп қилиб босиб келар, теварак-атрофда тирик жон кўринмас, ҳамма жон-жониворлар иссиқдан ининларига уриб кетишган. Назарида дов-дарахтлар ҳам саратон иссиғидан ҳансираб тургандай... Тупроқ ҳам қизигандан-қизиб кетган, Қодир оёқлари қўйиб зўрға келарди. У Тўланбойнинг ҳовлисига яқинлашгани сайин юраги гуп-гуп урар, ҳаяжонланарди.

Ниҳоят у етиб келди. Қалин тахтадан ишланиб, темир «белбоғ»лар билан мустаҳкамланган дарвоза олдида бир зум тўхтаб қолди. Бундай разм солса, дарвоза тақа-тақ берк. Теварак-атрофда чигирткаларнинг чириллашидан бошқа товуш эшитилмасди. Қодир бирпас индамай турди-да, сўнг таваккал қилиб эшикни тақиллатди. Анча вақтгача ичкаридан садо чиқмади. Яна тақиллатди. Хиёл ўтмай эркак кишининг йўталгани, сўнг тап-тап оёқ товуши эшитилди. Ит ғингшигандай бўлди.

— Нар итур. Олапар,— деди ҳалиги эркак. Бу ўша Эгам сўйлоқнинг товуши эди.

Эшик зулфини шиқирлади: аввал тепадагиси, сўнг пастдагиси... Эшик ғийт этиб очилиб, Эгам сўйлоқнинг титиғи чиққан дўппи кийган хумдай боши кўринди. У бир нимадан безовталанар, гавдаси ичкарида-ю, боши ташқарида турарди. Нима гап, дегандай имо қилди.

— Ассалому алайкум, Эгам ака,— деди Қодир одоб билан.— Дадам юбордилар. Бирпасга иккита паншахангизни бериб турар экансиз.

Эгам сўйлоқ қуюқ мўйловни бураб:

— Э, бер, ишингни қил,— деди-ю, эшини шартта

Ѕпди. Илгакни солаётиб ичкарида тўнғиллади.— Нарса сўрашга топган пайтини қара-ю...

Қодир атайлаб, тағин эшикни бир-икки бор тақиллатди. Ҳеч қандай садо чиқмади.

У қайтиб келиб, бор гапни оқизмай-томизмай Ориф муаллимга айтиб берди. Ориф муаллим калласини лиқиллатиб, ўзича нималарнидир ўйлаб турди-да:

— Ҳай, майли. Сенга катта раҳмат,— деб бояги жандаларини, қалпоғини шошилмай кийди, ясама соқолини, мўйловини ўрнатди.— Бу гапларни ҳеч ким билмаслиги керак. Хўлми? Хайр!

У кетди.

...Пешин намози маҳали ўнтача отлиқ қизил аскар кўча чангитиб чопиб ўтди. Бу маҳалда иссиқнинг тафти сал қайтгани учунми ё бошқа сабабми, кўчада одамлар ғимирлаб қолган эди. Ҳамма ҳайрон, йўл чеккасига чиқиб, аскарларни томоша қилиб туришарди. Отлиқлар тўғри бориб Тўланхўжанинг қўрғонини қуршаб олишди. Сўнг уч-тўрт отлиқ аскар девор ошишди-ю, ичкаридан дарвозани очишди. Ичкарига Замонали бошлиқ тўртта қизил аскар шиддат билан кирди. Эгам сўйлоқ қўрқувдан дағ-дағ титраб, бостирма устунига сўяниб турар эди.

— Хўжайининг қани?— деб сўради Замонали ундан. У маузерини яланғочлаб ушлаб олган эди.

Эгам сўйлоқнинг тили калимига келмасди. Яна бир бор сўраганидан сўнг, ичкариги ҳовлига қараб боши билан имо қилди. Замонали ўша ёққа ўқдек отилди. Сал ўтмай ичкаридан аёл кишининг чинқириви эшитилди, сўнг эркак кишининг бўғиқ товуши чиқди:

— Ит эмган!.. Қўлни единг!.. Вой...

Бу Тўланхўжанинг товуши эди.

Зум ўтмай Замонали Тўланхўжани банди қилиб олиб чиқди. Бунини кўрган қизил аскарлар, теварак-атрофдан йиғилган текин томошабинлар кулиб юборишди. Тўланхўжанинг қўллари орқасига қайириб боғланган, боши яланг, эгнида оппоқ сурп кўйлак... негадир лозими оёқларига кишан бўлиб ўралиб келар эди. Замоналиси тушмагур уни қўлга олганида шошиб қолганми ё арқон тополмаганми, ёки ўзи асли қизиқчи йигит, тағин бир қизиқчилик қилгиси келдими, шартта иштонбоғини суғуриб олибди-ю, қўлларини орқасига қайириб, ўша иштонбоғи билан боғлабди. Боғичсиз лозим тушиб, оёғига кишан бўлибди-қолибди...

Уч-тўртта қизил аскар ҳовлини, уйларни тинтув қилиб, ҳеч нарса тополмай чиқди. Кейин оғилхоналарни тинтишди, баъзи гумон қилган жойларга узун-узун те-

мир қозиклар тиқиб кўришди. Ҳеч вақо топишолмади, елка қисиб қайтиб келишди. Бу маҳалда Тўланхўжани дарвозахона остига олиб келишган, лозими аллақачон оёғидан сидирилиб тушиб қолган эди. Шу ернинг ўзида Замонали сўроқ қила бошлади уни:

— Қуроллар қаерда?

— Қанақа қурол?!—Ўзини билмаганликка олди Тўланхўжа.

— Қанақа бўларди? Тунов куни сизнинг ақчангизга Фарғона босмачиларидан сотиб олинган қуролни айтаяпман. Қаерда ўша қурол?

— Мен унақа қуролни билмайман.

— Биласан!!!

Замонали бехосдан маузернинг тепкисини ҳавога қаратиб босиб юборди. Унинг аччиқ товуши ўқ товуши билан бирга чиқди:

— Биласан!!!

Тўланхўжанинг капалаги учиб кетди. Ўтирган жойида сакраб тушди. Юраги чиқиб кетаёзди. Жон ширинлик қилди чоғи, ялина бошлади:

— Айтаман, айтаман... Фақат мени ўлдирманглар...

— Қуролни топсанг, айбинг енгиллашади.

— Топаман...

— Қаерда улар?

— Бўрижарда, ғорда. Оғзига шох-шабба ёпиб қўйилган. Мени ўлдирманглар...

— Қаш, юр! Кўрсатасан бизларга.

— Шу аҳволда-я? Раҳм-шафқат қилинглар, мусулмонлар...

— Яшириб қўйган шунча қуролларингни бизга раҳм-шафқат қилгани сотиб олганмидинг?— деди Замонали маузерини ўқталиб.— Қани юр, кўрсат қаердалигини!

Тўланбойнинг тили калимига келмай қолди. У лозимсиз, ялангоёқ, итоат билан олдинга тушди. Отлиқ аскарлар орқада, милтиқларини тўғрилаб шай келишяпти. Замонали отда, қўлида яланғоч маузер. Кўчага одам тўлиб кетибди. Тўланхўжанинг аҳволини кўриб, қиқирқиқир кулишади, кўплари унга лаънат тушини ёғдиришади:

— Бу кунингдан баттар бўл!

— Ҳақиқат бор экан-ку!

— Ўл-а!..

— Ҳечқурса лозимини ҳам кийдирмабди?!

Кўча бўйлаб анча юрилгач, олдиндан бир отлиқ чоғиб кела бошлади. Яқинга келганда танишди: бу қиш-

лоқ шўросининг ранси Маткарим эди. Важоҳатидан от хуркарди. У чопиб кела солиб, қизил аскарларга мурожаат қилди:

— Бу қанақа масхарабозлик!— деди Маткарим шўро зўраки кулиб. Кейин Замоналига қараб:— Қизиқчилигингиз қолмади-қолмади-да!— деб қўйди.

Тўланхўжа Маткарим шўрога нажот истаб термилар, назарида шўро уни ҳозир қўлларини ечиб қутқариб олиб кетадигандай эди.

— Бу масхарабозлик эмас, — деди Замонали олдинга чиқиб.— Бу кишини қўлга оллик. Баъзи маълумотларга кўра Тўланхўжа Фарғона босмачиларидан қурол-яроғ сотиб олиб, бу ердаги шўро ҳукуматининг душманларига берган.

— Бўлмаган гап!— деди Маткарим шўро бирдан жиддий тортиб.— Ҳали бу гапларни исботлаш керак, ўртоқ Замонали.

Тўланхўжа ялтоқланиб бир Маткарим шўрога, бир Замоналига қарар, ҳозир ўзининг озод бўлишига шубҳа қилмас эди.

— Исботланди. Ҳозир қуролларни қаерга яширганини айтиб берди. Шуни олгани кетяпмиз,— деди Замонали хотиржамлик билан.— Тағин қандай исбот керак бўлади?

Маткарим шўронинг мўйловлари диккайиб кетди.

— Вой ит эмган, вой ярамас, унсур,— деб қора чарм камзулининг ёнбошида осилиб турган тўппончасини филофидан зудлик билан суғуриб олиб, Тўланхўжага ўқ узди.

Тўланхўжа гуп этиб йиқилди: икки қўли орқасига боғланган, оқ сурп кўйлагининг олди қоп-қора қон, тупроққа беланган афт-башарасини сал кўтариб, бужмайганича ингради:

— Ит эмган... Ўзингникига ўқ узасанми ҳали!..

Шундоққина ёнма-ён турган Замонали зудлик билан Маткарим шўронинг тўппонча тутган қўлини шаппа ушлади.

— Бу нима қилганингиз?!

— Қўйиб юбор, бу ярамасни ўзим бир ёқли қиламан!.. — У тиришиб Замоналининг метин қўлларидан чиқиб кетишга ҳаракат қилар, аммо қимир этолмас, оғзи ҳам сўздан тинмас эди. — Революция душманларига шафқат йўқ!.. Қўйиб юбор, қўйиб юбор деяпман! Мен у ярамасни...

Маткарим шўро ҳам анча бақувват эди. Замоналига бўй бермай тағин тўппончасининг тепкисини босди. Бу гал

Ўқ ҳавога кетди. Олишув бошланди. Қизил аскарлар аввалига ҳанг-манг бўлиб туришди-да, кейин Замоналига ёрдамга шоңилишди. Бирпасда Маткарим шўрони қуролсизланттиришди. Отдан туширишди. Ҳамма ўпкаси оғзига сиғмай ҳансирарди.

— Ундан кўра, Тўланхўжа билан шерик эдим, айбим очилмаслиги учун отдим, деб кўя қолмайсизми, тақсир! — деди Замонали ҳансираб.— Қамоққа олиндингиз. Ушланглар йигитлар.

— Нима деяётганингни ўзинг биласанми?— Маткарим шўро баланд келди.— Мен-а, қишлоқ шўросининг раисия! Ҳали бу гапларинг учун жавоб берасан!

— Жавоб берсак бераверамиз,— деди Замонали хотиржамлик билан.— Манавининг қўлини орқасига қилиб маҳкам боғланглар. Тўланхўжанинг қўлларини ечиб, отга ўнгаринглар. Тез бўлинглар! Кетамиз. Ҳали яширилган қуролларни ҳам топишимиз керак жарликдан.

Қизил аскарлар Маткарим шўронинг қўлларини орқасига боғлаб, отга миндирганларида унинг илгариги важоҳатидан асар ҳам қолмаган, мўйловлари ҳам пастга шалвираб, қўйдек ювош тортиб қолган эди. Тўланхўжанинг аҳволини кўриб, ҳайрон бўлиб турган қишлоқ аҳли ўзлари астойдил ишонган Маткарим шўронинг қўлга олингани ва унинг қизил аскарлар қуршовида куттилмаганда итотгўй бўлиб қолганидан ёқаларини ушлаб туришар эди.

Замонали бошлиқ қизил аскарлар битта банди-ю, битта ярадорни олиб, қишлоқ чеккасига, Бўрижарга қараб кетишди...

IV

— Мана шунақа гаплар,— деб тугатди ҳикоясини Қодир ота.— Бу мен гувоҳ бўлган биттагина воқеа, холос. Уша пайтда қанча-қанча гаплар бўлган, эҳ-ҳе...

Фурқат билан Анвар бобоси айтиб берган ҳалиги воқеанинг таъсиридан чиқолмай, миқ этмай ўтиришар эди.

— У хумпар... Жавлонхўжани айтяпман-да,— деди тагин гапига аниқлик киритиб Қодир ота,— ҳанузгача отасининг бу шармандагарчилигидан номус қилади. Ўзи-ку, ўша пайтда мана шу бир бурда бўлиб қолган Умрининг қорнида қолган эди. Бу гапни кейин, эсини таниганидан кейин одамлардан эшитган... Кўрмайсанми, ҳали ҳам отасининг лозимсиз кўчада шарманда бўлганини эшитса, кўкариб кетади. Шунинг учун бобонгнинг

Номини эшитиши билан...—Қодир ота яна бир оз тин олди. Фурқат билан Анвар уни гапдан чалғитишдан чўчиб, жим ўтиришар эди. У тагин бир нарсани эслади шекилли, мийиғида кулиб қўйди. — Бу воқеадан сўнг одамлар анча вақтгача кулиб юришди Бунақа воқеа эсдан чиқади, дейсанми? Кейинчалик қишлоқда қўшиқ ҳам тўқишганди. Ҳозир эслашга уриниб кўраман. Нимайдиз. Ҳа, мана бундай:

Турмуш гўзал бўлмас асло,
Танбур, дутор созисиз,
Тўланхўжа каби расво,
Утди бундан лозимсиз...

Бу қўшиқни эшитиб Анвар билан Фурқат ҳам қиқирлаб кулиб юборишди.

Ҳангоманинг қизигига тушиб кетиб, Сарви хола олиб кирган чой пиёлаларга қуйилганича совиб қолган, Анвар билан Фурқат миқ этмай бобосининг оғзига тикилиб ўтиришарди. Қодир ота олдида турган чойни бир ҳўплаб:

— Бай-бай-бай... Чой совиб қолса кўп бемаза бўладида,— деди хотинига қараб. Сарви хола дарров ўрнидан туриб, чойнакни кўтариб ташқарига чиқиб кетди. Қодир ота пиёласини нарироққа суриб қўйиб, болаларга қаради:— Ана, бўталоқларим, бор гап шу.

Фурқат билан Анвар бир-бирларига қараб олишди. Чамаси улар бир нарсани сўрамоқчи-ю, бобосини чарчатиб қўйишдан ийманишаётган эди. Қодир ота буни дарров пайқади. Саволомуз тикилди.

— Ану, Маткарим шўро нима бўлди?

— У баччағар душманнинг энг каттаси экан. Қаранг, фирқага кириб, шўрога раис бўлиб олиб... Фарғона босмачилари билан тил бириктириб қуролни бу оларкан-у, ақчасини бой бераркан. Тўланхўжа қизил аскарлар командирига шуларни гапиришга улгурибди-ю, жон берибди, ярамас. Қаранг, у расвонинг сирти қизил экан-у, ичи қора, ғирт душманнинг ўзгинаси экан.

Бу орада Сарви хола янги чой дамлаб кирди. Қодир ота қизишиб талай нарсани айтиб берди: унинг гапига қараганда, Замонали бошлиқ қизил аскарлар Маткарим шўрони қўлга олганларидан кейин, тўппа-тўғри Бўрижарга боришибди. Бирон соат қидиришгандан сўнг, Тўланхўжа айтган ғорни топишибди. Тўғриси, Қодирга ўхшаган болалар ҳам ёрдам берибди. Ғор оғзидан шохшаббаларни олиб, бундоқ қарашса, йигирматача милтиқ, анчагина қилич, битта максим пулемётини беркитиб қўйишган экан. Ҳаммасини отларга юклашиб, шаҳарга

олиб тушиб кетишибди. Қодир ва унинг бир-иккнта ўртоғи ҳам улар билан шаҳарга боришибди. Қодир ўша жойда Руфат Хайруллинни учратибди. Кейинчалик Маткарим шўрони ўрис командир сўроқ қилганида у тилмочлик қилибди. Ҳа, айтгандай Ориф муаллимни ҳам ўша идорада кўрибди. Негадир у Қодирга қараб кўзини сирли қисиб кўйибди.

— Э, чоли тушмагур, отам замонидаги гапларни айтиб, тойчоқларимнинг миясини ҳам ачитиб юбордингизку,— деб қолди бир маҳал Сарви буви.— Ичинглар, чой тагин совиб қолмасин.

— Ҳа, айтгандай, ану сандиқдаги тугунчангни ол, кампир,— деб қолди Қодир ота пиманидир эслаб.

— Қайсини? Тагин нима балони эсладингиз?

— Қайси бўларди? Анави пенса ҳужжатларим турган папка бор-ку...

Қараса бўлмайдиган. Чоли тушмагур гап қайтаргани ёмон кўради. Сарви хола «ух», деб эринчаклик билан ўрнидан туриб, тахмондаги кўрпаларни ерга кўйди. Сўнг сандиқни очиб, бисотни анча титди, сўнг, бир қизил қийиққа боғланган тугунчани олди.

— Мунча имилладинг, кампир?— деди Қодир ота тоқатсизланиб.

— Мана, олдим, бунча шошилмасангиз...

Сарви хола қачонлардир яшил бўлган-у, аммо вақт ўтиб, сарғиш тортиб қолган эски папкани чолига узатди. Қодир ота ёшига ярашмаган чаққонлик билан папканинг боғичини ечиб, сарғайиб, четлари титилиб қолган қандайдир қоғозлар орасидан бир сурат олди-да, унга узоқ тикилиб қолди. Сўнг болаларга қараб:

— Мана, кўринглар,— деди.— Ўша операца кўнгилдагидек тугаганидан сўнг шаҳар мелисаси олдида суратга олишган эди. Ҳаммамизга битта-биттадан беришган...

Кўҳна хотиралар ҳаяжониданми, Қодир отанинг сурат тутиб турган қўли биллинар-биллимас титраб эди. Фурқат билан Анвар суратни авайлаб олиб, томоша қила бошлашди. Суратнинг орқасига ёпиштирилган картон қоғоз сарғайиб, чет-четлари титилиб кетган, ундаги баъзи кишиларнинг юзларига доғ тушган, чизилиб, хира тортиб қолган эди. Болаларга ўша вақтдаги суратга тушириш тарзи қизиқ бўлиб туюлди: орқада беш-олти солдат тикка турибди. Уларнинг орқасида эса алвон. Алвонга лотин ҳарфларида беўхшов қилиб: «Яшасин Ўзбекистон шўролар жумҳурияти!» деб ёзилган. Ҳалиги қатор турганларнинг олдида тўрт киши савлат тўкиб

ўтирибди. Эгнилариди гимнастёрка, галифе шим, оёқларида каттакон ботинкаю обмотка, бошқалариди эса — будёновка қалпоқ; уларнинг олдида иккита ёшгина йигитча бошларини бир-бирларига теккизиб, оёқларини икки ёққа узатганча ёнбошлаб ётишарди. Бири аскар кийимида, бири эса бошида чимкашта дўппи, устиди бўз кўйлак, узун бўз иштон, ялангоёқ. Суратнинг пастроғига рус тилида «Июнь, 1925 год. Ташкент», деб ёзилган эди.

— Қани, биронтасини танидингларми?— деб қолди Қодир бобо шу маҳал.

Фурқат билан Анвар бир-бирларига қарашли, сўнг боболарига елка қисишди. Сарви буви жилмайиб гапга аралашди:

— Ўша олдинда чўзилиб ётгани, дўппи кийгани айтяпман, бобонг.

Болалар тагин суратга тикилишди. Улар боболарининг бир маҳаллари ўзларига ўхшаган ёш бола бўлганига ишонмайроқ, таажжубда турар эдилар.

— Аслида мен тушмаслигим керак эди,— деди Қодир ота.— Суратга тушишаётганда шу ўртада турган эдим. Замонали тоғам чақириб қолдилар, кел, сен ҳам туш, хизмат қилдинг, деб. Шундай қилиб, мен ҳам тушиб қолдим. Бари бир шундан кейин мен ҳам ўша отрядга қўшилиб кетдим.

— Манави сизнинг ёнингизда ётган аскар қийимидаги бола ким?

— Қайси? Манавими?— дея кўрсаткич бармоғи билан нуқиб кўрсатди Қодир ота.— Танимадиларингми? Бу Руфат тилмоч-ку!..

— Атийми?— деб суратга энгашди Анвар. Болалар суратга тикилиб ҳайратда эдилар.

Қодир ота уларга суратдаги бошқа кишиларни ҳам таништира бошлади:

— Мана бу ўртада қилич осиб ўтиргани тоғам, унинг ёнидаги хушбичим йигит — Ориф муаллим, ҳалиги қишлоғимизга гадой бўлиб борган... Буёғидаги бурни катта мўйловли киши тоғамнинг қадрдон дўсти: оти Омон махсум. Бундан уч йилмикин, тўрт йилмикин аввал кўрувдим. Қариб букчайиб қолибди шўрлик. Қоратош маҳалласида тураркан. Тоғам билан ёшликда қилган ишларини гапириб, бир кулади, бир кўзига ёш олади шўрлик. Жуда яхши одам. Ҳа, айтгандай, ану Ғафур Ғулом деган ёзувчи тоғам билан Омон махсумнинг ёшлиги ҳақида «Шум бола» деган китоб ёзган-ку.

Анварнинг кўзлари чарақлаб очилиб кетди. Анвар билан Фурқат учун бу гап кутилмаган янгилик эди. Дар-

воқе, бу китобни ким ўқимаган? Ким маза қилиб кулмаган дейсиз? Қаранг, бу китобнинг қаҳрамонлари улғайгач, буларнинг бахтини деб курашган ҳам экан-да! Болалар «Шум бола» китоби қаҳрамонларининг кейинги ҳаёти ҳақида ҳеч нарса билмасдилар. Нафақат булар, бошқа болалар ҳам билишмайди-да! Қизиқ...

— Кейин нима қилишган улар?— сўрашди болалар бараварига.

— Энди, болаларим, мён гапга нўноқ одамман,— деди Қодир ота, чарчади шекилли оғир тин олди.— Омон махсум шаҳарда, Қоратош маҳалласида яшайди. Узоқ эмас. Уша кишидан сўрасаларинг, кифтини келтириб айтиб беради.

— Ўзингиз айтиб бера қолинг, жон бобо?

— Ҳа, жа қизиқиб қолдиларинг. Бир гап борми?

Анвар билан Фурқат ҳаприқиб буёққа нима учун келишганини, «Гулхан» журналининг топшириғини айтиб беришди.

— Э-э, шундай демайсанларми?— деди Қодир ота жиддий тортиб.— Энди, болаларим, мен сенларга айтсам, чол одам хато қилиб қўйишим мумкин. Яхшиси, бунини хукуматнинг ўзидан сўранглар. Идораларда ҳужжатлари бор. Сақланган бўлиши керак. Кейин ўзимиз ҳақимизда ўзимиз гапирсак, мақтанган бўлиб қоламиз...

— Бобо,— деди Фурқат бир бобосига, бир Анварга қараб. У ниманидир ийманиб айтолмай турарди.— Агар йўқ демасангиз, шу суратингизни бизга бериб турсангиз. Кўпайтириб олиб, сўнг қайтариб берардик. Мақтабимизда фотолабораториямиз бор. Ушанда.

— Майли, бўталоқларим, майли,— деди Қодир бобо. — Фақат, йўқотмасаларинг бўлгани. Бу менга ўша йиллардан эсдалик.

— Йўқотмаймиз, — дейишди болалар бараварига.

Фурқат билан Анвар хурсанд эди. Бекорга келишмаган экан. Шунча нарсани билиб олишди. Эҳтимол, қидиришни давом эттиришса, ноёб ҳужжатларни топишар ҳали. Балки...

V

...Бугунги эшитган гаплари кечаси Анварнинг тушига ҳам кириб чиқди. Эрталаб турганларида Қодир ота уйда йўқ эди. Кеча «бир ишим бор», деб кетганича кечқурун келган эди. Чамаси ўша иши битмаган-у, бугун яна ўша ёққа кетган. Сарин буви невараларини қаймоқ билан сийлади. Улар қоринларини тўйдириб олиб, кўчага чиқиш-

ди. Негадир бугун Сатторхўжа кўринмас эди. Бирпасдан сўнг уларнинг дарвозасидан кечаги қора баҳмал камзулли кампир челақ кўтариб чиқиб, нарироқда уюлиб ётган ахлатнинг устига ниманидир ағдарди-да, болаларга бир қараб қўйиб, белини ушлаганча ҳовлига кириб кетди. Кеча бобом айтган Тўланбойнинг кенжа хотини Умри шу кампир бўлса керак, деган фикр Анварнинг хаёлидан йилт этиб ўтди. У Фурқатни туртиб, кампирга ишора қилди.

— Нима?

— Умри буви,— деди Анвар шивирлаб.— Тўланхўжанинг кенжа хотини.

— Э-э, Сатторхўжанинг бувиси-я!

— Ҳа, Жавлонхўжа аканинг онаси.

Бу гапдан кечаги Жавлонхўжанинг қўрслиги, буларни «шум болалар», деб уришгани эсига тушиб кетди. Анвар ўзича унга «шум бола» қанақа бўлишини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. У ўз режасини Фурқатга айтди.

— Қандай қилиб?— деб сўради Фурқат қизиқиб.

— Кейин кўрасан... Бир бошлаб адабини берамиз Жавлонхўжани. Иккинчи қўрслик қилмайдиган бўлади.

— Қўй-е!..

Болалар қарашса, бобоси ҳали-бери келмайдиган. Зерикишди чоғи уйга кириб, Сарви бувидан кетишга рухсат сўрашди.

— Бобомга салом деб қўйинг, буви.

— Ҳа, майли, эртароқ кета қолинглар бўлмаса,— деди Сарви буви меҳрибонлик билан иккаласининг пешанасидан ўлиб хайрлашаркан.— Шундоқ чиқиб туринглар...

— Хўп, буви, ўзингиз ҳам тушиб туринг бундоқ,— деди Фурқат худди катталардай.

— Тушамиз, тушамиз. Бобонгнинг бир оз юмушлари бор, битсин... Анваржон, хайр, Меҳрихонга, адангга, Маҳфузага салом де.

Болалар йўлга тушишди. Бир оз юргач, орқаларидан «тез ёрдам» машинаси сигналини чалиб, шитоб билан ўтиб кетди. Болалар эпчиллик билан ўзларини четга олишди.

— Мунча ҳовлиқади бу!— деди Анвар устига сачраган бир-икки томчи лойни арта туриб. Улар яна йўлга тушишди. Хиёл юришгач, бундоқ қарашса, шундоқ кўчанинг бошида Жавлонхўжа келаётибди. Қўлида ўроғлиқ нарсаси бор. Магазиндан тагин ниманидир ўмариб келяпти, гумон қилишди болалар. Анварнинг эсига бояги режаси тушиб, мияси тез ишлаб кетди. У шу заҳоти га-

лати йўрғалаб бориб, Жавлонхўжага салом берди, сўнг орқасига ўгирилиб, Фурқатга айёрона кўз қисди-да:

— Жон амаки, мени кечиринг,— деди иккала қўлини кўксига қўйиб.— Жон амакижон, кечира қолинг...

Жавлонхўжа қаддини ростлади. Ҳалиги нарсани у қўлидан бу қўлига олди. Ҳозиргина олдиларидан ўтган «тез ёрдам» машинаси унга ҳам лой сачратиб ўтиб кетган шекилли, чўнтагидан дастрўмолини олиб, сўкиниб артаркан, бир чеккага туфлаб сўради:

— Сен бола нима иш қилувдингки, мен кечираман?— У ҳали ҳам уёқ-буёғини артарди.— Тфу, лаънати...

— Ану, чипор товугингизни сўйиб қўйдим...

— Нега сўяр экансан!— Жавлонхўжанинг товуши ўзгарди.

— Анақа... томдан қа-қағлаб тушиб... ану бостирма тагида турган кулранг қашқангизни ҳуркитиб юбориб...

— Ҳуркитса чипор товукни сўясанми, лаънати!

— Нега сўймас эканман,— деди Анвар ҳам товушини бир баҳя кўтариб,— тойингиз бирдан юлқиниб, бостирманинг устунини тойдириб юборди-да!

— Кейин нима бўлди, жувонмарг?

— Кейин охурда курт-курт кавш қайтариб турган буқангизни том босиб ўлдирди.

— Вой, бўрдоқи буқам!— деди Жавлонхўжа инграб.— Саттор қаёқда эди, Саттор!

— Сатторхўжангиз ҳуркиган тойдан қочаман деб, айвондаги тошойнангизга бошини уриб олиб чил-чил қилди.

— Нима деяпсан ўзи, ҳароми? Бошини чил-чил қилдими, ойнаними?

— Ойнани ҳам, бошини ҳам...

— Вой болам...— у юрагини чангаллаб деворга суянганича ўтириб қолди.— Ўзи омонми?

— Ўзини ҳалиги сизга лой сачратиб кетган «тез ёрдам» олиб кетди, амаки.

— Вой жувонмарглар... Сенлар нима қилиб юрувдиларинг бизникида, а?

— Анақа, рангли телевизорингизни тузатмоқчи эдик.

— Вой, телевизор яп-янги эди-ку!.. Нима бало ортирдиларинг яна?

— Анақа, тагин ҳам яхшироқ кўрсатадиган қилаётувдик...

— Дард қилаётувдик! Нима бўлди?— деди Жавлонхўжа силласи қуриб.

— Анақа... Орқасидан пов этиб олов чиқиб... Йўғ-э! Аввал пуф этиб тутун чиқди шекилли, а?— деб Анвар

Фурқатга ўғирилган эди, қараса серрайган кўйи ҳайкалдек қотиб қолибди. Шу билан гапни тўхтатди. Жавлонхўжа худди ўзидан кетаётган одамдек деворга суяниб ўтирар, аммо иккала кўзи очиқ, маъносиз, зўрға нафас оларди. Шу пайт негадир унинг кўз ўнгида кечаги бобоси ҳикоя қилиб берган воқеа гавдаланиб кетди: саратонда тупроғи кўпчиб ётган катта йўл ўртасида, икки қўли орқасига қайриб боғланган, оқ сурп қўйлагининг кўкраги қип-қизил қон, афт-башараси тупроққа беланган Тўланхўжа жимгина чўзилиб ётарди...

Негадир Анварнинг бадан-бадани сесканиб кетди...

— Юр, кетдик, — деди у Фурқатнинг қўлтиғидан олиб.

— Бу нима қилганинг, ўлиб қолса нима бўлади? — деди Фурқат бўғилиб.

Анвар унга жавоб қилмади, олдинга тушиб тез-тез юриб кетди...

VI

Автобуснинг охириги бекати шундоққина қишлоқ магазинининг олдида эди. Бугун дам олиш куни бўлганпдан бекатда автобус кутиб турган одамлар анчагина эди. Чунки шаҳарда ишлайдиганлар шанба куни қишлоққа чиқиб ҳордиқ чиқаришади-да, дам олиш куни қайтишади. Бирпасдан кейин одамлар бундан ҳам кўпайиб кетади. Анвар билан Фурқат бекатда кўп турмади. Ҳадемай автобус келиб қолди. Улар чаққонлик билан автобусга чиқишиб, чопқиллаб орқадаги ўриндиққа ўтириб олишди.

Кўп кутдирмай автобус жойидан жилди. Болалар боя Жавлонхўжа билан бўлган воқеадан сўнг жим ўтирганча атрофни томоша қилиб келишарди. Кўчанинг икки томонидаги паст-баланд иморатлар, қатор мирзатераклар, баъзи эшикларнинг олдига қўйилган скамейкалар ғиз-ғиз орқада қолиб борар, автобус текис асфальт йўлдан шиддат билан олға интиларди.

Автобус қишлоқдан чиқиб, поезд йўли тагидан ўтгач, болалар нимагадир бир-бирларига сирли қарашиб, таралдудга тушиб қолишди: автобус физиллаб пастликка қараб кета бошлади... Шаҳарнинг ташқарисидаги айланма йўлга чамаси юз метрлар етмасдан баҳайбат жарлик бошланар эди. Улар ўша жарликни яхшилаб кўриш ниятида эдилар. Негаки, иккаласининг хаёлида ҳам «ўша пайтлари Тўланхўжалар қурол яширган Бўрижардаги ғор ўша ерда эмасмикан», деган тусмол чарх урар, ҳаяжондан юраклари ҳаприқар эди. Автобус пастликка учиб

тушиб, кучаниб баладликка кўтарилла бошладн. Икка-ласи ҳам ўринларидан туриб кетишди. Жарлик ҳақиқатдан ҳам ваҳимали эди. Кечаси уёқда турсин, кундуз кунлари ҳам бу ерларда юриш анча хавфли эди. Агар орқа ўриндиқда ўтирган кексароқ киши «ўтиринглар, болалар», демаганида, улар ҳали-вери ўтиришмас, орқаларига ўгирилиб, ойнадан томоша қилган бўлишарди. Йўқ, бўлмади. Автобус ғиз этиб ўтди-кетди. Улар ўтиришди. Анвар қўлидаги газетага ўралган суратни авайлаб ушлаганча индамай келарди. Фурқат эса ўйлаб келаётган хаёлини яширолмади. Автобус айланма йўлдан ўтиб, шаҳар кўчаларидаги бекатларда уч-тўрт марта тўхтаб одамларни туширди, йўловчилар олди. Қарашса, улар уйларига тезгина етиб қолишадиган.

— Анвар,— деди Фурқат оҳиста Анвар томонга энгашиб.

— Нима?

— Қалламга бир фикр келиб қолди.

— Қанақа фикр?

— Ҳали кун эрта. Агар хўп десанг, ҳозир уйга тушмай, тўғри Хадрага ўтсак-да, Қоратош маҳалласига борсак.

— Қоратошда нима қиламиз?

— Омон махсумни топиб гаплашсак...

— Қойил!— деди Анвар юзи ёришиб кетиб.— Ундан ҳам анча нарсани билиб олар эдик.

Анвар Фурқатнинг таклифидан жудаям хурсанд бўлиб кетганди. Тўғри-да, ҳозирдан уйга бориб олиб нима қилишади? Ҳаммадан ҳам у ойисига, синглиз Маҳфузага рўпара келишдан чўчирди. Тағин ўша машмаша бошланади: «Қаёқларда санқиб юрибсан? Нимага бир оғиз фалон ёққа кетяпман, деб қўймайсан? Қачонгача сени деб юрагимизни ҳовучлаб ўтирамиз?»— деган саволлар ёғилади. Нима, у ёш боламидики, ҳадеб тергай-веришади? Балки ойижониси қўлига ўқлогисини олиб, кўчада пойлаб тургандир... Балки синглиз анови Фурқатга келган хатни кўрсатиб, шарманда қилар... «Яша, Фурқат, калланг ишлайди-да, сенинг! Мен сен билан бекорга ўртоқ бўлиб юрибманми? Кечкурун дадам келганида кириб борамиз. Дадам индамайдилар. Дадам бўлсалар ойим ҳам уришмайдилар»...

Улар ўзлари тушадиган бекатда тушмай, тўғри Хадрага ўтиб кетишди.

Хадрада ниҳоятда машиналар кўп эди. Автобус, троллейбус, трамвай... Улар бир амаллаб кўчанинг нариги чеккасига ўтиб олишди-да, Фурқат кўчасига бурилишди. Тахминан бир километрча юрганларидан сўнг Қоратош

маҳалласига кириб боришди. Бу маҳалла ҳам ўзича бир шаҳар экан: паст-баланд иморатлар, ҳали ҳам лойсувоқда турган қинғир-қийшиқ синчли уйлар, эгри-бугри жин кўчалар бирам кўп эканки, юравериб: «Омон махсумнинг уйини биласизми?»— деб ўтган-кетгандан сўрайвериб ҳолдан тойишди. Одамлар ҳам қизиқ-да. «Фамилиясини биласанми? Қайси кўчада туришади?»— деб сўрашади. Фамилиясини билса, қайси кўчада туришини билса, улардан сўраб ўтиришармиди? Ўзлари топиб боришарди-ку!..

Улар Қоратошдан Бешёғочгача икки-уч марта бориб келишиб, жуда ҳолдан тойишди. Энди қайтмоқчи бўлиб турганларида олдиларидан қўлни белига қўйиб олганча ҳасса таяниб келаётган қадди дол чолга дуч келиб қолишди. Фурқат худди ёмби топиб олгандай дарров чолнинг олдига югуриб борди:

— Ассалому алайкўм-ўм, бобо.

— Ваалайкум...— деди чол қироат билан юришдан тўхтаб.

— Анақа, Омон махсум деган чолни билмайсизми?

— Қайси Омон? Қаерда туради?— деди чол ўнг қўлини пешанасига соябон қилиб.

— Билмаймиз...

— Анақа, граждандар урушида иштирок этган, — дея Анвар гапга аралашди.

— Урушда иштирок этганлар кўп, болам,— деди чол соқолини тутамлаб,— билш керак... Билмадим, чироқларим. Суриштириб кўринглар-чи, балки бошқалар билшар.

Чол шундай деди-да, ҳассасини дўққилатиб йўлга тушди. Болаларнинг ҳафсаласи пир бўлди.

— Ҳа, айтгандай... — деди чол нарироқда тўхтаб. Фурқат билан Анвар ҳам шартта тўхтаб, орқасига ўгирилишди.— Мана бу кўчадан сал юриб қайрилсаларинг, чойхона келади. Ўша чойхонага бориб суриштиринглар, балки биладиганлар бордир.

Чол шундай деди-ю, йўлга кетди.

Фурқат билан Анвар чойхонани ҳеч қийналмай топиб боришди. Яхши бўлди. Ўзлари ҳам қоринлари очиб, роса ҳолдан тойишганди. Чойхонада одам жуда кўп экан. Аксари чоллар, ўрта яшар кишилар. Болалар бир чеккага бориб ўтиришди. Фурқат бориб бир чойнак чой, қанд-қурс, битта нон кўтариб келди. Яхшиям чўнтаклариди озроқ пуллари бор экан. Одамлар болаларга таажуб билан бир-бир қараб қўйишди. Бунақа пайт-

да маҳалла болалари чойхонага киришмасди. Бошқа ёқдан келган тахмин қилишиб, индашмади.

Чойхоначи жуда сермулозамат киши экан. Бир-икки марта болаларнинг олдига келиб: «Чой олиб келайми?» — деб мулозамат қилиб кетди. Чой ўрталаб қолганида Анвар аста ўрнидан туриб, ҳалиги чойхоначининг олдига борди.

— Амаки, сиз анақа, Омон махсум деган чолни билмайсизми?— деб сўради астагина.— Анақа, гражданлар урушида қатнашган.

Чойхоначи Анварга қараганча бир оз ўйга толди. Шу пайт Анварнинг миясида бир фикр туғилиб қолди. Чопганича ҳалиги чой ичиб ўтирган жойга бориб, газетга ўралган суратни олиб келди. Уни шошилиб очиб, Омон махсумни кўрсатди.

— Мана бу!

Чойхоначи энгашиб суратга тикилди, суратда йигирма беш-ўттиз ёшлар чамасидаги, бурни катта, эғнида ҳарбий гимнастёрка, бошида будёновка қалпоқ, чол эмас, мўйловли йигитча ўтирар эди. У ҳайрон бўлиб қолди.

— Бу чол эмас-ку!..

— Бу йигирма бешинчи йилда олинган сурат. У киши хозир чол...— деди Фурқат гапга араллашиб.— Ану, Ғафур Ғулом китоб ёзган эканлар-ку, у киши ҳақида. Ўзларни жудаям қизиқ киши эканлар...

Чойхоначи бирдан қиқирлаб кулиб юборди.

— Э, шунақа демайсанларми,— деди анча маҳалгача ўзини кулгидан тўхтатолмай. Сўнг шартта тўхтаб, жиддий қиёфага кирди. Негадир юзига фотиҳа тортди.— У кишини танимаган одам борми?— Икки йил олдин тўқсон ёшида оламдан ўтдилар.

Фурқат билан Анвар бир-бирларига аянчли қарашди-да, аста чойхонадан чиқишди. Уларнинг Омон махсум ҳақидаги умидлари пучга чиққан эди.

Яхшиямки, жиндек чой ичиб олишгани, бўлмаса чарчоқдан, омадсизликдан йиқилиб қолишлари ҳеч гап эмасди. Улар оёқларини судраб босишиб, базўр Хадрага етиб келишди-да, тагин бояги маршрутдаги автобусга чиқишди. Энди уларнинг бутун умидлари Атийдан эди.

— Бугун кеч бўлди,— деди Анвар автобусдан тушаётиб.— Эртага гаплашамиз. Атий кўп нарсани билади. Мана бу суратни ҳам кўрсатамиз.

— Суратни кўрса, эски хотиралари эсига тушиб, сайраб кетади,— деди Фурқат хайрлашиш учун қўлини чўзаркан.— Эртагача...

Фурқат уйига кириб кетди. Анвар эса уйга боришга оёғи тортмайроқ туриб қолди. Ойиси тағин қувлаб қолса-я! Унинг бахтига дадаси уйда бўлсин-да. Дадаси бўлса ойиси сал ҳайиқиб туради. Хайрият, дарвоза очиқ экан. У ичкарига кирди. Уйда чироқ ёқилибди. Ойиси йўқ, дадасининг ўзи креслода газета ўқиб ўтирибди. Авзойи ёмон эмас.

— Ассалому алайкум, дада,— деди Анвар ўзини хушчақчақ кўрсатиб. — Қалай, чарчамай ўтирибсизми?

— Ваалайкум...— деди дадаси ҳам ўғлига бир қараб қўйиб. — Чарчамасдан ўтирибмиз.

— Қодир бобомлар салом деб юбордилар...

— Саломат бўлсинлар.

Шу пайт ойиси билан Маҳфуза кириб келишди. Анвар қараса, уларнинг кайфиятлари ҳам ёмон эмас. Кўнгли сал жойига тушди. Эғни-бошини еча бошлаган эди:

— Биратўла ювиниб кир,— деди ойиси.

Анварнинг кўнгли ёришиб кетди. Ташқаридан хурсанд ҳолда Фурқат чопиб кирди.

— Анвар! Анвар! Мана, хат келибди! «Гулхан» журналичидан...

Қайси кўз билан кўрсинки, Фурқатнинг қўлида ўша, ўзи уларнинг почтасидан яшириб олган кўк конверт турарди. Юраги орқасига тортиб кетди.

Анвар бундай разм солса, бир чеккада Маҳфуза унга кулиб қараб турибди. У ҳамма гапни тушунди; синглиси Маҳфуза акасини бадном қилмай деб, хатни секин олиб чиқиб, Фурқатларнинг почта қутисига ташлаб қўйган экан...

Маҳфуза акасига сирли жилмайиб кўз қисиб қўйди. Анвар эса шу топда нима дейишини билмас, сингилжонига меҳри товланиб кетган, нуқул бир Маҳфузага, бир Фурқатга қараб тиржаяр; бу унинг— ҳам синглисига самимий миннатдорчилиги, ҳам Фурқатнинг «Гулхан» журналичидан хат олганига ҳавас қилгани, ҳам ўзига шундай хат келмаганидан таажжубга тушгани эди.

1. АЙНИ ЁЗ ЭДИ...

Йўқ, ҳечам мақтанаётганим йўқ. Ҳандалакдеккина ширин қишлоғимиз бор: уч маҳаллага бўлинган бўлса ҳам орастагина, шинамгина. Номи ҳам ўзига ярашиб, тушган: Чаман! Одамлари ҳам қишлоғимиздай содда, ёқимтой, заҳматкаш. Одамларимиз қандай юмуш билан шуғулланишмасин, қишлоғимизга ярашиб турадигандай назаримда: ўроқ ўриши ҳам, кетмон чопиши ҳам, қўш ҳайдаши, сув суғориши ҳам...

Қишлоғимиз оқшомини бир кўрсангиз: одамлар даладан қайтиб келаётган, пода орқасида булутдек чанг қолдириб, қишлоқ сари силжиётган, кунбўйи анғиз устида донлаб, гужғон ўйнаб юрган қора зағчалар қишлоқ осмонини ажиб бир куйга тўлдириб Сир бўйига—қўпоқ жойига шошилаётган... Қараб туриб ҳайрон қоласан: гўё мамлакатимизда уруш бўлмаётгандай. Бунақа пайтда одамларнинг уруш туфайли чекаётган дард-ҳасратлари-ю, лаънати урушнинг қишлоғимиз бошига солган ва солаётган ноҳуш надоматлари ҳам эсингга келмайди. Қишлоқнинг оқшом кўринишлари — тирикчилик мусиқаси сени бир нафас ўз оғвигига олиб сармаст қилиб қўяди. Аслида шундайми? Йўқ, бу фақат ташқи кўриниши. Қишлоқ тирикчилигига, одамларнинг ички кайфиятига тузукроқ разм солган киши бошқача ҳолатни туймай иложи йўқ. Шу кичкина қишлоқ умри, тирикчилиги ташқаридан қараганда гўё тинч оқар сойга ўхшайди. Жимир-жимир қилиб юзаси силлиқ оқиб турибди, аммо таги-чи, таги? Тагида гирдоблар, шоввалар, буралиб оқадиган жойлари бор, шоввалар йўлида харсанглару тўнкалар ётибди...

Ишдан қайтаётганимда шундай кайфиятда эдим. Келсам ойим уйда эканлар. Бизлардан илгарироқ қайтибдилар.

— Келдингми, болам, сигирларингга қара.

Камзулимни ечиб, чопганимча поданинг олдига чиқиб кетдим. Қуёш энди қизариб ботиб, поданинг олди қишлоққа кириб келаётган экан. Болаларнинг қий-чуви-ю, сигирларнинг мўраши, итларнинг вовиллаши... ҳатто мана бундай шабадасиз оқшомда сигирларнинг туёқларидан кўтарилган оппоқ чагнинг каттакон жулдур кўрпага ўхшаб ҳавода муаллақ қалқиб юриши, ҳамма-ҳаммаси ҳар куни бўладиган манзара, Лекин бу манзара ҳар куни

янги, ҳар кун қизиқ бўлиб кўринади менга. Кундузи далада, кўчада кўролмаган болаларни шу ерда кўрасан. Хув, ана, қуоқ чанг орасида Карим кўзойнак оласини олдига солиб, тарғилининг думидан ушлаганча чопиб борипти...

Жалил билан Абдунабилар ҳам шу ерда. Ана, Ирискелди бобо келяптилар таёқларини дўқ-дўқ этказиб. Унинг ўғли Қалмақон пода кетидан уёқдан-буёққа чопади, четга чиққан сигирларни қайтаради:

— Ҳой, кўзойнакнинг тарғили, қайт орқангга, қорасон теккур!

Баъзан жаҳли чиқиб кетса, бутун қишлоқ эшитгудай қилиб сигирларни эгаларига ўхшатиб сўқади:

— Ҳе, эгангга ўхшамай ўл, сумилтирик! Бу сенга «Қовунқурт» маҳалласими, суриштирмай кириб кетаверасан!..

Бунақа пайтда баъзи сигирлар шохини бигиз қилиб Қалмақонга ўдағайлагандай бўлади. Шунда у таёғини ўқталиб пўписа қилади:

— Яхши мол бўлай десанг, Карим кўзойнакка ўхшам, бўйнингга пичоқ тортилгур!

Биз қотиб-қотиб куламиз...

«Карим кўзойнак» деганимиз бу — қишлоғимиз бухгалтери Иззатулла аканинг ўғли. «Қовунқурт» маҳалласидан. Ўзи биз билан тенг. Бир синфда ўқиймиз. Қопқора, озгин, рангпар, ўз ишига пишиққина, шумгина. Бунинг устига кўзойнак тақиб юради. Кўзи ночор бўлса керак-да. Қишлоғимиз кичкина бўлгани учун бу ерда рўй берган барча ғайритабиий ишлар худди кафтда тургандай кўринади-қолади. Бунақа одамга ҳамқишлоқлар дарров ўзларича лақаб ҳам тўқиб олишади. Қишлоғимиз ёш-яланглари орасида Каримдан бошқа кўзойнак таққан бола йўқ. Аммо Каримлар Чаманда уч-тўртта. Улардан бу Каримни фарқлаш учун бўлса керак, бухгалтернинг ўғлини «Карим кўзойнак» деб атаб кетишган. Шунга ўхшаш баъзи катталар Кўчқор муаллимни «Кўчқор чўлоқ» деб аташади. Негаки, у яқинда аскарликдан бир оёғидан айрилиб, қўлтиқтаёқда қайтиб келди. Ўзи жудаям яхши одам. «Сиз»лаб сўзлаши одамларимизга пича эриш туюлса ҳам у каттаням, кичикниям «сиз»лаб гапиради; ҳурмат маъносидамиш. Ҳозир у бизларга, яъни мактаб болаларига бригадир: буғдой ўримида ҳам, пахта яганасию, чеканкасидаям, хирмондаям... Мана эрта-индин ариқ тозалашга, чаловга чиқсак, унда ҳам бизларга бош-қош бўлади. Фронтда кўрган қизиқ-қизиқ воқеаларни айтиб беради. У киши билан бирга ишлаган

одам ҳеч ҳам чармайди, зерикмайди ҳам. Шундай одамни қандай қилиб «Қўчқор чўлоқ» дейсан? Ҳеч ҳам-да! Карим кўзойнак бошқа гап. Ўзиниям анув кунни «эшак карвон»дан, сўнг хирмондан бошлаб ҳайдадик-да! Сира эсидан чиқмайдиган бўлди.

«Қилган ишлариям, феъл-атвориям худди отасининг ўзи-я! Е тавба!»— деб ёқа ушлашади баъзи катталар. Отасининг қанақалигини биз қаёқдан биламиз? Ўзи ингичкадан келган, кўзлари ич-ичига кириб кетган, ранги заҳил, шопмўйлов бир одам. Мўйловининг учлари нақ қўчқор шохидек қайрилиб, қулоқларига тегай-тегай деб туради, жазирама саратон бўлса ҳам бошидан қоракўл телпагини, эгнидан қора драпдан кўкрак чўнтакли қилиб тиктирган кителини, галифе шимини ташламайди. Биз болалар учун у колхозимизнинг бухгалтери, холос. Бошқасини билмаймиз...

...Сигирларни олиб кириб офилхонага боғладим. Ойим уларни бирпасда соғиб, қўшниникига тегишик¹ка бериб кирди. Сўнг сандал атрофида овқат ичиб ўтирганимизда:

— Индинга, чаловга чиқар экансанлар, бобонгнинг олдига тушиб чиқмайсанми?— деб қолдилар ойим. — Сариев билан сузма тўпланиб қолди. Кўйлақлик мато олиб қўйдим, деяётгандай бўлудилар. Ҳадемай сентябрь келиб қолади. Синглингга кўйлақ тикиб беришим керак. Бир юмушга тушиб кетганингдан кейин бу ишларга қўлинг тегмай қолади, болам.

— Майли,— дедим косамнинг тагини ялаётиб.— Бир ўзимми?

— Аъзам ўртоғинг тушмасмикин?

— Билмадим.

— Сўраб боқ.

Секин Аъзамларникига чиқсам, Пўлат амаким фонус кўтариб ҳовлида юрган эканлар.

— Ассалому алайкум, амаки, Аъзам уйдаими?

— Ваалакум... Ҳа, Эргашвой, сенмисан. Кир, киравер. Ўртоғинг уйда.

Кирсам Аъзам хонтахта устига мук тушиб олиб, еттинчи чироқнинг хира ёруғида қирт-қирт қилиб хат ёзиб ўтирган экан. Менинг кириб келганимни пайқамади ҳам. Аҳён-аҳёнда қаламининг кетини тишлаб, нима-

¹ Сут алмашиш: бир кун бу қўшни у қўшниникига олиб чиқиб беради, эртасига у қўшни бу қўшниникига. Шундай қилинганда сут, қатиқ, ёғ, сузма баракалироқ бўлади.

ларнидир ўйлаб қолада, кейин бурнини шилқ эткизиб тортади. Бир маҳал менга кўзи тушиб қолди-да:

— Ие, сенмисан? Ҳечқурса йўталиб ҳам кўймайсан-а... Қўрқитиб юбординг-ку,— деди ёзишда давом этиб.

— Нима қиялпсан?

— Собит акамга хат ёзаяпман. Мана, кеча хат келди, — деди у сал мақтаниб. Қўлида учбурчак қилиб букланган хат турарди: — Эргашвойга, келин ойимларга салом де, депти.

— Саломат бўлишсин.— Мен шундай дедим-у, индамай туриб қолдим. Бу гап тополмаганимдан эмас, йўқ. Шу кунларда дадамдан хат келмай турган эди. Мен Аъзамга ҳавасим келиб индамай қолгандим. Сўнг муддаога кўчдим:— Эртага бир шаҳарга тушиб чиқмаймизми? Ойим ёғ, сузма йиғилиб қолди, деяптилар. Сизларники ҳам тўпланиб қолгандир.

— Дадамлардан сўраб кўрай-чи?

Аста ўрнимдан турдим. У ҳам турди.

— Бўлмаса дадангдан сўраб боқ. Хўп десалар бирга тушиб чиқамиз.

— Майли. Қайтанга хатни ҳам шаҳарга олиб бориб, вокзалдаги почта қутисига ташлаймиз. Тезроқ боради.

...Эрталаб Аъзам иккаламиз икки эшакда шаҳарга жўнадик. Тўғри бобомларникига бордик-да, эшакларимизни ҳовлига боғлаб, олиб келган сузма ва сарёғларимизни уйга қўйиб, вокзалга чиқдик. Вокзалнинг рўпарасида кичиккина бозорча ҳам бор. Бу бозорчадагилар айниқса поезд келиши олдидан ҳаракатга тушиб қолишади. Қирланиб ранги билинмай кетган узун-узун пештахталар ортида эғни-бошидан ёғ ҳиди анқиб турган семиз-семиз хотинлар чигит ёғига пиширилган сомсалар, балиқлар, яхна ғоз гўшtlари, мол туёқлари, пиширилган тухумларини сотиб ўтиришибди. Бир қозоқ кампир айрон шопиради... Иштаҳани қитиқловчи хушбўй ҳид расталарни тутиб кетган. Бизлар тупугимизни қулт-қулт ютиб, бир-биримизга қараймиз. Бир оёғини оқ дока билан қалин қилиб боғлаб, қўлиқтаёққа осилиб олган, еғнида гимнастёрка-ю, бошидаги пилоткаси бир томонга хиёл қийшайиб турган аскар йиғит қўлидаги нарсасини одамларга кўз-кўз қилиб бақиради:

— Махорка, махорка! Первой сорт! Олинг...

Латта-путта бозорига ўтгандик, бизнинг қишлоқдан келганимизни сездн шекилли, атрофимизни ўраб олишди:

— Мана, галифе шим...

— Мана, солдатча этик. Ол, армонда қоласан.

— Ханжар немецкий... Ялтиллайди. Ол!

— Лампа-шиша... Ола қол, арзон бераман. Үгттиз сўм...

— Мана буни бир кўргин-чи, шивёт, худди ўзингга ўлчаб тиккандай,— деб бир чаққон йигит Аъзамнинг елкасига қўлида кўтариб юрган, уриниб қолган қора костюмни ёпди. Костюм унинг эгнида ҳалпиллаб турар эди: — Ол, арзон бераман. А, лаббай? Э, пулинг йўқми? Майли, йўқ бўлса, сариёғми, буғдойми, алмаштираверамиз...

Оломон орасидан зўрға сирғалиб четга чиқсак, мункиллаб қолган бир кампир нимадир дегандай бўлди. Қарашлари илтижоли, аянчли эди. Ёнига боргандик, кўйлагининг кенг энгидан бир қоғоз чиқарди-ю, эҳтиётдан бўлса керак, теварак-атрофга аланглаб секин шивирладди:

— Заборной керак эмасми, болаларим?

Бош чайқаб ўтиб кетдик. Иккаламизда ҳам сас-садо йўқ, миқ этмай келяпмиз. Қанча юрдик билмайман, бир маҳал Аъзам «ий» деб қолди.

— Нима бўлди?

— Сал бўлмаса хатни ташлаш ёдимдан кўтарилаёзибди.

— Ха-я. Юр, мен ҳам кеча дадамга хат ёзиб чўнтагимга солиб олувдим.

Дарҳол орқамизга қайтдик. Аввалги келганларимизда бир неча марта кўрганмиз. Шундоққина перронда, «Ресторан» деб ёзиб қўйилган жойда каттагина почта қутиси бор. Ҳамма хатни шу ерга олиб келиб ташлайди. Қим билади дейсиз? Поезд шундоққина ёнгинасида бўлгандан сўнг тезроқ олиб кетади, деб ўйлашса керак-да. Балки шундайдир. Қим билади тагин? Биз ҳам хатларимизни ўша қутичага ташлаб, ортимизга қайтдик. Миқ этмай поезд йўли бўйлаб кетиб боряпмиз. Йўл бўйида «елак кўтариб, кўмир териб юрган болалар: «Эшелон келяпти, эшелон келяпти!»— деб бақиршиб, четга чиқишди. Шу маҳал узоқдан паровознинг ҳорғин товуши эшитилди! Сал ўтмай станцияга кираверишдаги семафор кўтарилди. Аъзам иккаламиз ҳам бир чеккага чиқиб, поезднинг келишини кута бошладик. Сал ўтмай паровоз «оҳ-уҳ» қилиб станцияга кириб келди. Кўз узмай қараб турибмиз: қизил вагонларда бирининг қўли, бирининг оёғи шикастланган, бошқа бири қўлтиқтаёққа суянган содатлар... Баъзилари тикка туришибди, баъзилари ўтиришибди. Бошини оқ дока билан танғиб, устидан чучва-

ра қалпоғини бостириб кийиб олган бир солдатнинг гармошкаси авжида...

Вагонлар шақир-шуқур қилди-ю, ўтди-кетди. Шундоққина кўриниб турибди: поезд вокзалга бориб тўхтагач, бозордаги ҳалиги аёллар олдиларида олиб ўтирган нарсаларини кўтарганча солдатлар томон ёпирилишди...

Кун пешиндан оққанда чарчаб-ҳориб, шалпайиб бобомларникига қайтиб келдик. Хайрият, бобом уйда эканлар. Меҳрибонлик билан кутиб олиб, пешонамиздан ўпдилар. Кейин ўпка-гина ҳам қилган бўлдилар:

— Қаёқда санқиб юрибсанлар. Ахир олиб келган нарсаларинг иссиқда бузилиб қолишини билардиларинг-ку. Яхшиям келиб қолдим. Бўлмаса...

— Вокзалга чиққандик,— деди Аъзам. — Хат ташлагани...

— Баҳай...

Мен ич-ичимдан қувондим. Демак бобом, олиб келган сузмаларимизу сариёғларимизни саранжомлаганлар. Яшанг, меҳрибон бобожоним!

— Кампир, ҳой кампир,— қичқирдилар бобом, — мана бу бўталоқларингга қара, кучукдек очга ўхшайди.

Бувим бизни яхшилаб меҳмон қилдилар: оппоқ бўлка нон, ҳолвайтар... қанд, туршак!.. Қорнимизни тўйдириб, ётиб дам олдик. Бобом билан уёқдан-буёқдан гаплашдик.

Кун қайтганда йўл тараддудини кўра бошладик.

— Эргаш,— деб қолдилар бир маҳал бобом. Бундай қарасам, ҳовлининг бурчагидан обдаста кўтариб келаятган эканлар. Таҳорат олган бўлсалар керак: — Ҳеч нарса ололмадим. Пешиндан сўнг бозорнинг мазаси қочади. Керак нарсаларни ололсам, Эшмат акангдан бериб юбораман. Ҳар кун келиб туради-ку, ҳўкиз аравасини шалдиратиб.

— Ҳўп.

— Ойинг бошқа ҳеч нарса демаганмиди?

— Ҳа, айтгандай... Куйлаклик мато олиб қўйдим, деган экансиз.

— Ҳа, дарвоқе... ҳой кампир, анов кунги читни ўраб, хуржунга сол.— Бобом бир нарса эсларига тушгандай сўрадилар:— Бу, дейман, Иззатулланинг нечта сигаги бор?

— Иккита.

— Қизиқ, ўғли кунора бозорга келади-ку... Ё «Қовунқурт»дагиларнинг ёғ, сузмаларини ҳам йиғиб келармикин?

— Билмадим.

Эшакларимизга миниб. Чаманга йўл олдик.

Қорачиқ сойидан ўтиб, Қарсақли ўзанига яқинлашганимизда, қаршимизда бир қора кўринди. Яқинлашиб қолганида танидик: Қарим кўзойнак дадаси миниб юрадиган қора йўрғада йўртиб келяпти. Шундоққина ёни-мизга келганида:

— Ха, йўл бўлсин, кечлатиб...— деди Аъзам.

— Шаҳарга, — у шундай деди-ю, қовоқ-тумшуқ қилиб ўтди-кетди. Биз бир-биримизга қараб елкамизни қисдик.

— Хирмондан ҳайдалганидан бери ўроқчиларга қатиқ ташийдиган бўлиб олибди бу ярамас,— деди Аъзам. Кўриб турибман, у бу гапни ички бир ғазаб билан айтяпти.

— Ким айтди?

— Дадам.

— Қизиқ.

Бу бола худди ёнлари силлиқланган соққа ошиққа ўшарди. Қайси томонга отсанг ҳам дик этиб олчи ёни билан туради. «Эшак карвон»дан ҳайдаган эдик, хирмонга қўриқчи бўлиб олди; қўриқчиликдан ҳайдаган эдик, мана энди ўроқчиларга қатиқ ташийдиган бўлиб олибди. Қасрга борса ҳам, нима иш қилса ҳам бир ишқал чиқармай қолмайди. Нечук у ерда тинч юрганийкин-а?

— Нима билан ташиётган экан?

— Нимани?

— Нимани бўларди, — дедим Аъзамнинг паришонхотирлигидан жаҳлим чиқиб.— Қатиқни-да.

— Э-э, уними? Ирискелди бобонинг бақироқ туясида.

Одатда қишлоқдагилар шаҳарга эрталаб тушиб, кечқурун қайтиб чиқишар эди. Кечқурун тушган одам қўнмасдан чиқмасди. Қарим кўзойнак қўнса керак, деб ўйладим. Шу маҳал бобомнинг бояги гапи қулоғим тагида тағин бир бор эшитилиб кетгандай бўлди: «...Иззатулланинг нечта сигири бор? Қизиталоқнинг ўгли кунора бозорга келади. Худди ўнта сигири бордай...»

«Қизиқ! Бизларда ҳам иккитадан сигир бор. Шаҳарга икки-уч ҳафтада бир тушамиз-у! Бу кўзойнак бошқаларнинг сариеғ, сузмаларини ҳам олиб тушса керак-да...»

Бари бир, у ҳақда қанча ўйласам ҳам, Қарим кўзойнакнинг қилиб юрган ишини ҳалолликка йўя олмасдим. Негаки, унинг яқингинада, яъни бундан тахминан йигирма кунлар илгари қилган бир иши кўз ўнгимдан сира кетмасди...

2. «САЛЛОТ ЭТИГИНИ ҲАРОМ ҚИЛМА, БОЛАМ».

Бугдойга ўроқ тушганига энди бир ҳафта бўлган кезлар эди. Аъзам иккаламиз бир зарурат юзасидан шаҳарга кетяпмиз. Қуёш тикка кўтарилиб қолган. Жавзо. Қўланкаларимиз иссиққа дош беролмагандай борган сари бағримизга тиқилади... Эшакларимиз ўйиб ташланган чуқур йўлда тупроқни бир маромда поп-пуп босиб, ялқовгина қадам ташлайди. Йўл чегигагп шувоқ ва янтоқларнинг чангидан ранги билинмайди, саратонда сарғайиб, занг босган симдай қовжираб қолган.

Иккаламизда ҳам сас-садо йўқ. Темир йўлдан ўтиб, шундай йўл четига, икки ёғочга ўрнатиб қўйилган суратни кўриб, иккаламиз ҳам ҳанг-манг бўлиб қолдик. Каттакон матога бир оқ сочли аёлнинг сурати чизилибди. У олдинга жиддий боқиб, қўлини бигиз қилиб турибди. Қарашларида катта бир сеҳр бордай. Уёққа ўтсанг ҳам сенга қарайди, буёққа ўтсанг ҳам. Сурат тагига катта ҳарфлар билан: «Сен фронтга қандай ҳисса қўшдинг», деб ёзиб қўйилган. Аъзам иккаламиз суратнинг бир уёғига, бир буёғига ўтдик. Бари бир, ҳалиги аёл биздан кўзларини олмай, қўлини бигиз қилиб турарди: «Сен фронтга қандай ҳисса қўшдинг?»

Шаҳардан чиққанимиздан бери шунини ўйлаб келяпмиз. Мана, йигирма беш чақирим йўлнинг ярмини босиб ўтдик. Ҳали ҳам ўша ўй! Уй билан бўлиб, йўл четигаги чигирткаларнинг орқа оёқларини силтаб учишларига ҳам, сўфитўрғайларнинг ҳавода муаллақ қанот силкиб, саратон дастидан қилаётган нолаларига ҳам эътибор бермаймиз.

Бир пайт ёнгинамиздан шаҳар томонга нотаниш йўловчи ўтиб қолди: шу саратонда ҳам чакмон кийиб, белни қийиқча билан боғлаб олган. Бошида қалпоқ. Устига бир қоп-бир қоп нарса юкланган иккита эшакни ҳайдаб кетяпти. Аъзам бирпас йўловчининг орқасидан тикилиб турди-да, менга қараб жилмайди:

— Кўрдингми?

— Нимани?!— дедим ҳайрон бўлиб.

— Кишлоқда нима кўп, эшак кўп,— деди у кулиб.

— Нима бўпти?

— Йиғиб, анавиндай қилиб бугдой ташисак-чи?— деди у йўловчига ишора қилиб.— Загатовка!..

Мен унинг мақсадини дарров фахмладим.

— Қойил! Бироқ кишлоқдагилар кўнишармикан?

— Кўнишади. Ирискелди бобога айтамиз, ўзи гап-лашади вакил билан.

— Бўпти.

Қишлоққа яқинлашганимизда йўлни тўғри «Қолгон-кул»даги хирмонга қараб солдик.

Ҳаммаёқни димоқни қитиқловчи янги, хушбўй буғдой ҳиди тутиб кетган. Уроқ энди бошланган маҳал, иш қиз-гин. Буғдой ўрилиб, сап-сарик анғиз бўлиб қолган пай-калларда мактаб ўқувчилари бошоқ териб юришар, нариги томондан бошларини рўмол билан маҳкам танғиб олган қиз-келиндяклар бричка аравага паншахада буғдой ғарамларини юклашар эди. Узоқдан таниб келяпмиз: Ирискелди бобо ялангоёқ хирмон совурапти. Устида тердан ранги билинмай кетган яктак, белини маҳкам боғлаб, белбоғига чувда¹ қистириб олган... Бошида қозоқи кигиз қалпоқ, қайирмасида жуволдиз санчиглиқ. Чанг, қипиқ босган юздан бир-икки томчи тер паства чизиб тушибди. Ғир этган шамол бўлмаса ҳам Ирискелди бобо ёғоч курак билан ҳавода буғдой шопиради...

Бирданига тўртта хирмон тушибди бу жойга. Биттасига Ирискелди бобонинг кичкина набираси пол босяпти. Катта набираси Ғаниш эса нариги хирмонда тўрт-бешта отни қатор боғлаб, ўзи бирига миниб олиб ҳайдаб юрибди. Анави чеккадаги хирмон ҳали янги кўринади. Аравада устма-уст ғарам олиб келиб ташлашяпти.

Салом бериб, эшакларимиздан тушдик.

— Катта йигит бўлинглар,— деди Ирискелди бобо бизга парво қилмай. Биз индамай бобонинг буғдой совуришига қараб турардик. Сап-сарик буғдой тепа бўлиб уюлиб ётипти. Топ-тоза! Хирмон этагида нимадир ўраб қўйилган сочиқ, унинг ёнида хурмача, ичига қошиқ солинган заранг... Нарироқда иссиқдан худди резинка қопток палласига ўхшаб қовжираб қолган ҳандалак косасининг пўчоғи.

Иккаламиз ҳам боя йўлда ўйлаган ўйимизни тезроқ Ирискелди бобого айтсак деймиз. Бироқ, у курагини ерга қўя қолмайди. Биз бир-биримизга қараймиз. Ниҳоят Ирискелди бобо ишдан тўхтаб, қалпоғи тагидаги рўмолчаси билан юзларини артди-да, курагига суяниб бизларга қараб:

— Қани, Аъзам, мана бу буғдойнинг орқасига ўт-чи, — деди.

Аъзам уйиб қўйилган буғдой орқасига ўтди.

— Қарагин-чи, мен кўринаманми? — деб сўради яна.

— Йўқ, кўринмайсиз, бобо!

— Илоҳим кўринмай кетай, бўтам,— деди Ирискелди

¹ Жундан эшилган ип, унда қопларнинг оғзи тикилади.

бобо хурсанд бўлиб. Кейин билсак, Ирискелди бобо ҳо-
силни ўлчаётган экан.

Шундан кейин биз бобонинг хурсандлигидан фойда-
ланиб, мақсадимизни айтдик. У гўё бир нимани эслаган-
дай: «Дарвоқе», деб соқолини тутамлаб, бир оз ўйга толиб
турди-да:

— Полномош¹ болам, ҳай полномош болам!— деб
қичқирди.

Чеккароқдаги янги хирмон соясида нималарнидир
ёзиб-чизиб ўтирган киши биз томонга ялт этиб қаради.
Ўрнидан аста туриб, бобонинг олдига келди. У ўрим-
ийғим пайтида рафондан қишлоғимизга биркитилган ва-
кил эди. Бошида оқ коломинка кепка, эгнида оқ қўйлак,
белини ингичка белбор билан боғлаб олган, попуғиния
ёнига осилтириб қўйибди. Галифе шим, этик. Яқинлаш-
ганда кўрдим: худди бурнининг тагига қўнғиз ёпиштириб
олгандай мўйлов...

— Хўш, оқсоқол?— деди у Ирискелди бобонинг ёнги-
насига келиб. Кейин «нима гап?» дегандай, бизларга
бир-бир қараб қўйди.

— Бир гап чиқиб қолди...— Бобо бизнинг режамиз-
ни унга ўзимиздан ҳам зиёд қилиб айтиб берди. — Хўш,
бунга нима дейсиз?

Кўриб турибмиз, бу фикр вакилга жуда ёқди: оғзи-
нинг таноби қочганда қўнғиз мўйловчасининг ярми ўр-
малаб бурнига кириб кетгандай бўларкан. У гўё: «Қайси
бирингдан чиқди бу ақл?» — дегандай иккаламизга
қараб қўйди.

— Ҳозироқ раис билан гаплашиш керак. У киши ҳам
йўқ демайди, биламан,— деди қўлларини уқалаб. —
Яшаворинглар! Шу бугуноқ бўш эшакларни тўпланглар.
Аъло фикр! Йиғирмата эшак йиғилса, ўрта ҳисобда
эллик килодан ғалла юкланса... Уҳ-ҳў, бу деярли бир
тонна ғалла деган сўз. Ҳар куни!.. Хўш, нечта бола керак
бўлади?

— Бешта эшакка битта бола етади.

— Баракалла! Яшаворинглар! Менга қаранглар,
комсомолда бормисанлар?

— Йўқ...

— Нега? Утасанлар. Ўзим тавсиянома бераман.
Комсомол аъзоси мана шунақа ташаббускор бўлиши ке-
рак.

Биз кулиб қўйдик. Комсомолга ўтишга йўл бўлсин!
Ҳали икки йил бор-ку, комсомол ёшига етишимизга.

¹ Уполномоченный — (вакил) сўзнинг бузилгани.

Шу куніёқ тўпланган эшакларнинг сони йигирмадан ошиб кетди. Болалардан: Жалил, мен, Қарим кўзойнак, Аъзам, Ҳолиқ бобонинг набираси Ғанишер бо-
радиган бўлдик.

Шу-шу бўлди-ю, «Эшак карвон» аталиб кетдик. Эши-
тишимизга қараганда, бу ташаббусни бошқа қишлоқда-
гилар ҳам маъқуллашибди. Уч-тўрт кундан сўнг загот-
зерно эшиги олдида бошқа қишлоқлардан келган «Эшак
карвон»ларни ҳам кўрдик.

Оғзимиз қулоғимизда, илгарилари йўл чеккасида тур-
ган суратдаги аёл ҳар ўтганимизда: «Сен фронтга қан-
дай ҳисса қўшдинг?»— деб таъна қилса, энди гўё:
«Фронтга сен ҳисса қўшяпсан!»— деб бизларни, фақат
бизларни кўрсатиб тургандай бўларди.

Кундуз кунлари жун қопларга буғдой солиб, оғзини
тикиб, тайёрлаб қўямиз-да, саҳарда — Чўлпон юлдузи
туғилган маҳалда қопларни эшакларга юклаб, йўлга ту-
шамиз. Битта эшакнинг юкини сал енгил қилиб, устига
чўққайиб миниб оламиз-у, тўрттадан эшакни стақлай-
миз... Баъзан йўлда Қарим кўзойнак уйқунини қочириш
учун ғалати қўшиқлар, латифалар айтиб беради.

Шундай қилиб, заготзернога етиб борганимизни ҳам
сезмай қоламиз. Ҳар кун шу аҳвол: шаҳарга эрталаб
келамиз. Буғдойни топшириб, туш маҳалда қишлоққа
етиб борамиз. Йўлда, Қорачиқ сойига келганда чанг
босган уст-бошларимизни қоқиб-суқиб, чўмниб, афт-
башараларимизни ювиб оламиз...

Бир кун тўққиз юз қирқ кило деб олиб келган ғал-
ламиз заготзернода тўққиз юз ўн саккиз кило чиқиб
қолди. Қоплар уёқда ҳам, буёқда ҳам тарозига кўтара-
сига қўйилади. Бақбақаси осилиб тушган, хўппасемиз,
қирғизбашарасидан ёғ ҳиди анқиб турадиган тарози-
бондан шубҳалана бошладик. Бари бир кам! Нима бўлди
ўзи?

Ғаллани топшириб бўлиб, жун қопларимизни қўлтиқ-
лаб кўчага чиқсак, орамизда Қарим кўзойнак йўқ. Тў-
полонда унинг бор-йўқлигини ҳам пайқамабмиз. Анча
кутдик. Бир маҳал қўлтиғига каноп қоп суқиб олганча,
бир новча бола билан бозор томондан тиржайиб келиб
қолди. Негадир унинг бу иши ёқинқирамади бизларга.

— Аммамнинг ўғли,— деб таништирди Қарим кў-
зойнак ёнидаги болани. Манглайига бир тутам соч қўйиб
олган бу ориққина бола бизлар билан бир-бир қўл бе-
риб кўришаркан, «Эрик» деб бош силкир, шаҳарлик учар
болалардан эканлиги кўриниб турарди. У бизларни кат-
та йўлгача кўзатиб қўйиб, кетига қайтди...

Қорачиққа келиб сув ичиб, чўмилиб, яна йўлга тушдик. Бир оз юрмасимизданоқ Карим кўзойнак қорнини чангаллаб вой-войлай бошлади.

— Нима бўлди?— сўраймиз атрофини ўраб.

У зўрға:

— Ўрик...— дейди.

— Ўрик?! Э, ўрик еб, совуқ сув ичса қорин оғрийди, дейишарди,— дедим мен.

— Ўрикни қаёқдан олиб ея қолувдинг?— деди Аъзам бир нарса сезгандай.

— Аммамнинг ўғли...— дейди-ю, қўлтиғидаги нарсани баттар бағрига босади.

— Буёққа бер,— деди Аъзам ўроғлиқ қопга қўлини чўзиб.— Нима, еб қўярмидик? Ўзи нима аҳволда-ю, бағрига босади тагин?

— Нима экан ўзи?

Аъзам каноп қопдаги нарсани ушлаб кўриб, Розикнинг башарасига тикилди.

— Этикми?! Қаёқдан олдинг?

— Аммамнинг ўғли...

Аъзам каноп қопни тортиб олиб, ерга ағдарди: бир жуфт кирза этик гурс этиб ерга тушди. Қопнинг бурчак-бурчагидап бир сиқимча буғдой тупроқ устига дув тўкилди...

Ҳамма нарса аён бўлди. Карим кўзойнак йўл-йўлақ кай «заҳар танг қилиб қолган» бўлиб, орқада қолар экан-у, каноп қопга буғдой солиб, «аммасининг ўғли»га оширар экан. Кейин ҳаммамизнинг қопимиз кўтарасига тортилганда, унинг айби ёпилиб қолаверар экан. Шу заҳотиёқ уни «карвончилар» сафидан бўшатдик. У айбига иқрор бўлиб, бу гап шу ерда қолишини ялиниб сўради. Иккинчи бундай қилмайман, деб ёлворганидан сўнг бошқа индамадик.

Карвонимиздан ҳайдалгандан сўнг Карим кўзойнак хирмон атрофида ишлай бошлади: сув олиб келади, чувда эшади, буғдой қоплашади... Бора-бора отга миниб кўриқчи ҳам бўлиб олди. Бизларни кўрса хўмрайиб, салом ҳам бергиси келмайди.

Шу кунларда ёш болалар ҳам бошоқ терар, уч марта хирмонга тўкиб, бир марта ўз уйларига олиб кетишга ҳақли эдилар. Кеча Аъзамнинг кичкина синглиси ўз улушини уйига олиб кетаётган экан, Карим кўзойнак отда орқасидан қувлаб бориб, қўлидаги халтасини тортиб олибди. Бечора қиз чирқираганча қолаверибди. Шу билан у бизлардан анави ишимиз учун ўч олибди гўё...

Шаҳардан қайтиб, у билан бир очикчасига гаплашиб,

таъзирини бериб қўймоқчи бўлдик. Нима, бизлар кўпчиликмиз, у битта. Иззатулла бухгалтернинг ўғли бўлса ўзига! Тинч юрсин-да...

Тушда хирмонга етиб келсак, хайрият, у бор экан. Бир нимани сезгандай Ирискелди бобога шошилишч нимадир деди-ю, отига миша бошлади. Икки марта сакраб зўрага минди. Мен аста бориб, отнинг жилловини ушладим. Аъзам хотиржам унинг ёнига бориб:

— Қани, буёққа туш-чи,— деди.

— Нимага?

— Гап бор.

— Нима гапинг бор, айтавер,— деди Карим кўзойнак ранги докадек оқариб, кўзойнаги офтобда ярқираб кетди.

— Туш, деяпман сенга!— деб уни Аъзам юлқиб юборди. Карим кўзойнак қулаб тушай деди сал бўлмаса. От жилловини ушлаб туриб, бир ғалати нарсага кўзим тушиб қолди: Карим кўзойнак от ёлини қучиб пастга энгашганда, ўнг оёғидаги кирза этиги қўнжидан шув этиб буғдой тўкилди. Жаҳлим чиқиб кетди! От жилловини чаққон Ғанишга тутқаздим-да, бир сакраб, уни отдан ағдардим. Бирпасда тўполон бўлди-қолди. Жаҳл устида Аъзам йиқилиб ётган Каримни икки марта тепди, кўзойнаги учиб кетди Қаёқдандир қўлида кураги билан Ирискелди бобо етиб келди.

— Ҳой, бўталоқларим, нима бўлди сенларга? Ҳой, жинқарча, бас!

Ҳамма четга чиқди. Ўртада сўппайиб Карим қолди. Қўлида ҳозиргина тимирскилаб топиб олган кўзойнаги. Шу пайт вакил йигит ҳам етиб келди:

— Нима гап ўзи?

— Этигини ечсин, нима гаплигини биласиз... Еч этикни!

— Сенга айтяпмиз,— деди Аъзам. Шунда ҳам Карим ўртада безрайиб тураверди. Ирискелди бобо билан вакил йигит ҳали ҳам ҳайрон. Аъзам шахт билан бориб, Каримни итариб юборди. У гандираклаб ўтириб қолди. Яна кўзойнаги учиб кетди. Мен унинг ўнг оёғидаги этигини суғуриб олиб ерга тўнкардим... Анчагина буғдой тўкилди ерга.

— Уйноқлаган тойлоқ ўт босмайин қўймайди. Уйноқлаб, уйингга тез-тез бориб келишингдан қўрқувдим. Бундан чиқди, ҳар уйингга борганингда шунча буғдой кетаркан-да! Қани, еч этикни, буғалтирнинг арзандаси, саллот этигини ҳаром қилма!— Бобонинг соқолларигача титраб

кетди.— Ҳалолнинг қадами олти қулоч-у, ҳаромники бир қарич... Еч!

Карим чап оёғини ҳам аста этикдан суғуриб олди: шув этиб анча буғдой ерга тўкилди.

— Ҳар кун неча марта бориб келардинг «Қовун-қурт»га? — сўради вакил астагина.

— Шу эди холос...—деди Карим йиғламсираб.

— Ростингни айт!

— Рост, мана Қобилдан сўранг, ишонмасанглар...— деб ёнида турган укасига қаради.

— Тулки ўз думини гувоҳликка чақиряпти,— деди кимдир.

Бирдан кулги кўтарилди.

— Бор энди, туёғингни шиқиллатиб қол!— деди Аъзам. — Иккинчи хирмонга яқинлаша кўрма!

Карим аста ўрнидан турди-да, анғизлар орасини пайпаслаб кўзойнагини топиб олганча, худди ўғри мушукдек орамиздан сирғалиб чиқиб, орқа-олдига қарамай жўнаб қолди. Ирискелди бобо астойдил хафа бўлиб, вакилга қараб деди:

— Мана, кўриб қўй, полномош бола, қўли эгри болани! Тагин бу бўғолтирнинг ўғлимиш-а!

3. ЧАЛОВДА

Чаловга чиққанимизга уч кун бўлди.

Айтгандай, чалов нима, биласизми? Чалов—сувдак ўсадиган яшил япроқли ўсимлик. Жуда қалин ўсади. Ҳар йили ёзда бир марта ариқни тозалаб турилмаса, қишлоққа оқаётган ҳозирги сувнинг ярми ҳам бормайди, чалов сувни тўсиб, оқишини сусайтириб қўяди.

Қорачиқ деган сойимиз бор. Шу сойдан қишлоғимизга бир ариқ чиққан. Уни Белариқ деб аташади. Айтгандай, шаҳарга олиб борадиган йўл ҳам ана шу ариқ билан ёнма-ён. Бу ариқ шаҳар билан Чаманнинг ўртасида — белида бўлгани учун шундай деб аташса керак-да. Уч кун бўлди — Белариқда кўкрагимиздан сув кечиб чалов оляпмиз. Бор-йўғимиз ўн икки киши. Қўчқор муаллимдан бошқа ҳамманинг қўлида ўроқ. Сувни вақтинча бошидан тўхтатиб қўйган бўлса ҳам, ариқ жуда чуқур. Кўлмак сувнинг ўзи ҳам баъзи жойларда кўкракдан келади. Ариқ ичи майда қамиш, қўға... Чаловни олишга халақит беради. Аҳён-аҳёнда икки оёғимиз ўртасидан, қўлтиғимиздан шув этиб сувилон ўтиб қолади.

Баъзи қўрқоқ болалар сувни чалп-чалп кечиб ариқ бўйига қочиб чиқишади. Мен қўрқмайман демоқчи эмасман. Ҳарҳолда илон — илон-да... Эрталаб сувга тушгинг келмайди. Совуқ. Тананг сесканади. Қуёш тиккага келганда, сув анча исийди-ю, бироқ бошингдан офтоб ўтиб кетади. Булутли кунларда маза. Башарангга тез-тез сув тегиб, офтобда қурийверса ҳам бўлмас экан. Нақ чаккаларнинг тиришиб, ёрилиб кетай дейди.

Назаримда, ишимиз унмаётгандай. Кунига уч юз, уч юз эллик метр ариқнинг чаловини оламиз. Ариқ бўйи олинган чаловлардан аввал ям-яшил уюмлар ҳосил бўлади-да, сўнг офтобда қуриб, қовжираб, сарғиш тортиб қолади. Ариқ ичида чалов ниҳоятда қалин, бунинг устига чуқур, чалов оғир, уни кўтариб қирғоққа олиб ташлаш жуда мушкул.

Уч кун бўлди. Шу уч куннинг ўзи ҳам анча мадори-мизни олиб қўйди. Бироқ руҳимиз тетик, ҳазил-мутойиба авжида. Чаловда қизлар, жувонлар йўқ. Фақат мактабда ўқийдиган болалар, йигитлар. Ҳозир орамизда фақат Карим кўзойнак йўқ. У бизларга қатиқ ташийди. Бошқалар шу ерда: Абдунаби ҳам, Аъзам ҳам, Жалил ҳам... Раис бобо айтган гапининг устидан чиқди. Тушда бир маҳал иссиқ овқат қилиб беряпти. Ерма гўжа! Қўчқор муаллимнинг ўзи иширади. Бунинг устига сувдан унча-мунча балиқ тутиб, қовуриб еб турамыз. Аммо Карим кўзойнак туяда олиб келадиган қатиқда на маза бор, на матра. Исой бобога одам юбориб суриштирсак: «Мен бузилмаган қатиқ бераман, агар ишонмасанглар текшириб олинглар», деб анча хафа бўлибди. Шундан кейин тагин Карим кўзойнакдан шубҳалана бошладик. Мен тунов кунги бобомнинг гапини айтиб бердим: болалар ҳайрон бўлишди.

— Суюлтириб олиб келганига қараганда сув қўшса керак-да, лаънати, — деди Аъзам.

— Ферма билан Белариқ ўртасида сув йўқ-ку, қандай қилиб қўшади.

Бизлар чуғурлашиб турганимизда қўлтиқтаёқда оқсоқланиб Қўчқор муаллим келиб қолди. Шундай бўлса ҳам Аъзам гапни давом эттирди:

— Ламаймизмипой?

— Дайқан либқи? — деди Аъзам.

Қўчқор муаллим бу қанақа чил, дегандай бизларга қаради. Бизлар мактабда шунақа тилда гаплашамиз, майнабозчилликка. Масалан, бир сўзни айтмоқчи бўлсак, у сўзнинг охириги бўғинини олдига олиб гапиравем.

рамиз. Қизларники бошқача. Улар, масалан, «Уйга кетасанми?» — демоқчи бўлса, «ултишга келтишасанми?» — деб гапиради. Ҳозир Аъзам бундай гапираётганининг сабаби — майнабозчилик эмас, Қўчқор муаллимга билдирмай, Қарим кўзойнакни пойлаймизми, деяётган эди. У Абдунабининг: «Қандай қилиб?» — деган сўроғига жавоб берди:

— Татўрт лабо либбў лаймизпой. Римизби манинг-фер даёни, римизби таўр дайўл. Михўп?

— Тибўп.

— Чопқа мизбошлай?

— Рби атдансо нгсў.

Қўчқор муаллим бир оз ҳайрон бўлиб турди-да, охири чидаёлмади шекилли, сўради:

— Ҳой, болалар, бу қанақа тил ўзи? Вьетнамчами? Нима деяпсизлар?

— Гағин бир соатдан сўнг тўртта бола бўлиб Қорачиққа балиқ тутгани борамиз. Муаллим рухсат берармикан, деяпмиз, — деди Аъзам айёрона кулиб.

— Боласи тушмагурлар-эй. Шу гап экан-у, тўғри гапириб қўя қолсаларинг бўлмасмиди?

Абдунаби қиқирлаб кулиб юборди. Билдириб қўймаса эди, деб турибмиз ичимизда. Аъзам шайтон бунинг ҳам иложини топди.

— Абдунаби, Аъзам, Эргаш, қани бир ҳаракат қилайлик... Ҳадемай балиқ овига борадиган маҳал ҳам бўлиб қолади.

Ишга тушиб кетдик. Қўчқор муаллим овқатга ушлай бошлади. Учоқ кечаги жойда бўлгани учун бизлардан анча нарироқда қолиб кетган.

— Муаллимга ўтин йиғиб бериш керак, — деди Аъзам.

— Озгина ишлайлик, кейин бориб туяқорин судраб келамиз.

Туяқорин деган нарсани ростдан ҳам туянинг қорнидайдикатта, сал шамол турса, илдизидан кўпорилиб юмалаб юради. Шоҳида тикани кўп, уни ўша кўпорилган илдиздан ушлаб олиб келмаса, қўлга тикани санчилади.

Овқатга чамаси ярим соатлар қолганда тўрт бола ариқдан чиқиб, тўртта туяқорин судраб келдик. Қўчқор муаллимнинг боши осмонга етди. Қозонга сув қуяётганда рухсатини олдик.

— Балиққами энди? — деди у таёғига суяниб қаддини ростлар экан.

— Ҳа, — Аъзам бизларга қараб кўз қисди.

— Майли-ю, кечикмай келинглар. Ҳадемай қатиқ ҳам келиб қолади.

— Хўп.

Кийимларимизни ҳам киймасдан чопганимизча йўлга тушдик. Ферма билан Белариқ ўртаси уч километрча келади. Урталикда тўп-тўп жингил, тўронгиллар... Худди тўқайга ўхшайди. Ўртасига кириб кетса, отлик уёқда турсин, туя минган ҳам кўринмай кетади.

Тўрт бола тўрт жойда Карим кўзойнакни кутиб турибмиз. Бошимиздан, баданимиздан офтоб ўтиб боряпти. Атроф жимжит. Фақат қаердадир, сояда чигиртка иссиқдан нолиб чириллайди. Қаердадир бир бўзтўрғай бўзлайди. Менинг ёнгинамда бир сўфитўрғай худди тушай деса тушолмаётгандай бир жойда туриб қанот силкиб, вижирлайди. Буни Аъзам кўрса, унга ҳам ҳазил қилган бўларди: тушолмайдиган бўлсанг нега чиқасан, деб.

Жингил тупларининг панасида пойлаб турибмиз. Бир томондан офтоб қиздириб, иккинчи томондан жингилнинг тамакиникига ўхшаш аччиқ ҳиди димоғимизни ачиштириб, жиққа терга тушириб ташлади. Бўйинларимизга жингил гули ёпишиб қичиштиради. Шу туришимизда атайлаб кидириб келган одам ҳам тополмайди бизларни.

Ана, ферма томондан бир қора кўринди. Шу бўлса керак... Йўқ, у отлик экан, қишлоққа қараб кетди.

Яна битта қора кўринди! Буниси албатта Карим кўзойнак... Айтганим келди. Уша!

Болаларга: «Жойларингдан кимирламанглар», ишорасини қилди Аъзам. Яқинлашиб қолди. Карим кўзойнак тўясини савалаб, лўкиллашиб келяпти. Савалаган сайини бақиради туя бечора. У шундоққина ёнимиздан ўтиб кетди. Кимир этмай турибмиз. Тўянинг овози анча узоқлашди. Бизлар бир жойга тўпланиб бошларимизни кўтариб қарадик.

— Жингилларни паналаб қорама-қора бораверамиз.

— Кетдик.

Бирдан тўянинг қораси кўринмай, овози ўчиб қолди. Йўқотиб қўйдик. Энди нима қилдик, деб ҳайрон бўлиб турсак. Аъзам жеркиб берди:

— Нима қилиб турибсанлар, юрмайсанларми?

— Каёққа?

— Э, қанақасанлар!— деди Аъзам жаҳли чиқиб. У осмонга имо қилди. Сал нарироқда, тепада беш-олтита қора зағчами, қора қушнинг палапонларими, айланиб учиб юрарди:— Тепада қуш айланса, албатта тагида бир гап бор, деявер.

Қушлар айланаётган жойни мўлжаллаб бораётгандик, Аъзам таққа тўхтади. Бармоғини оғзига кўндаланг қилиб: «Жим!», деди.

— Ана, ана, кўрдингми?.. Ҳув, катта туп жингилнинг тагига қара!

Ҳаммамиз аниқ кўрдик. Туя чўкиб ётарди. Қарим кўзойнак жингил тагида гимирлаб юрибди... Ана, туяга минди. Туя бир бақириб ўрнидан турди-да, йўлга тушди. Узоқлашгандан кейин ҳаммамиз югуриб бордик, ўша жойга қарасак, жингил, атрофи шўрхок эмасми, топта-лавериб тупроғи ўйнаб кетибди. Туя бир марта чўкканига бунчалик бўлмайти. Бир пайт Аъзам жингил тагидан каноп қопга ўроғлиқ нарсани судраб чиқди. Очиб қарасак, жигарранг кастрюлька, ичида эндигина кувидан олингандай, ҳали унча етилмаган оппоқ сариеғ!

Анграйиб қолдик.

— Вой, аблаҳ!— деди Аъзам.

Бизларга ҳамма нарса аён бўлди: бу акам ҳар кунни фермадан чиққанда туя жониворни савалаб, бақиртириб, лўкиллатиб келаркан-да, шу жойга етканда чўктириб, бидонларнинг оғзини очаркан. Қарабсизки, икки бидондан икки килодан тўрт кило ёғ чиқиб турибди-да ҳар кунни! Мана унинг шаҳарга кунора тушишининг сабаби!

— Қани, кўтаринглар,— деди Аъзам.— Кўзойнак кетиб қолмасдан етиб боришимиз керак.

— Кегдик!

Икки бола, қопнинг икки томонидан кўтариб, йўлнинг бошқа ёқдан солдик. Бирпасда етиб бордик. Хайрият, Қарим кўзойнак ҳам эндигина келиб, туясини чўктираётган экан — йўлнинг буёғига секин ҳайдайти-да, хумпар!

Қопни бир чеккага олиб бориб қўйдик. Қўчқор муаллим сезиб қолган экан:

— Уҳ-ҳў, ўлжа катта-ку, — деди жилмайиб.

— Катта!— дедик.

— Лаққа тутдингларми дейман?

— Ундан ҳам зўрини...

— Қани кўрайлик.

— Кейин...— деди Аъзам ялшигандай.

Қўчқор муаллим Аъзамнинг жавобидан ҳайрон бўлиб елкасини қисиб қўя қолди.

Одатда соат бирлар атрофида чаловчилар бир литрдан қатиқ ичишиб, яна ишга тушадилар. Соат учларга бориб, иссиқ овқат тайёр бўлади. Ҳамма товоқларини кўтариб бидон атрофига уймалашиб қолди... Бидон очилиб, бир товоққа қатиқ қуйилганда:

— Яна кечагининг ўзи,— деди Жалил.— Бундан айрон минг марта яхши!

Аъзам чидаёлмади. Жадал бориб бидоннинг ичига энгашиб қаради:

— Нега мунча суюқ?

Карим кўзойнак индамади.

— Мен сендан сўраяпман, нега суюқ?

— Мен қаёқдан биламан,— деди у кўзларини чақчайтириб. Лекин нимадандир хавотирланаётганини хатти-ҳаракатидан сезиш мумкин эди.

— Билмайсанми?

— Билмайман.

— Эргаш, олиб кел,— деб имлади Аъзам. Абдунаби иккаламиз бояги каноп қопши келтириб, болаларнинг ўртасига қўйдик. Карим кўзойнак турган жойида бақрайганча қотиб қолди. Болалар ҳайрон. Қўчқор муаллим ҳеч нарсага тушунолмай ҳаяжонда. Аъзам қоп ичидан кастрюлькани олиб очди.

— Буни ҳам билмайсанми?

Карим кўзойнакдан садо чиқмади.

— Сендан сўраяпман, итга ўхшаган!

Аъзам бир тарсаки қўйиб юборди. Карим кўзойнак ағдарилиб тушди. Ойнаги бир томонга учиб кетди. Аъзамни болалар ушлаб қолди. Қўчқор муаллим ўртага чиқди:

— Тўхтанглар, нима гап ўзи?

Мен воқеани бир бошдан тушунтириб бердим. Ҳамма ғазабга минган. Қўйиб берса Каримни кўзойнаги билан еб қўядигандай. Бари бир бўлмади: биринчи бўлиб қатиқ олган Жалил ўзини тутолмади, қўлидаги товоқни қатиқпатиғи билан Карим кўзойнакнинг башарасига отди. Яхшиям кўзойнаги ерга тушган, бўлмаса ойнаси синиб, кўзини чиқариб юборармиди!

Болалар Жалилни ушлаб қолишди-ю, бироқ унинг оғзини ушлалолмади. Етти пушти қолмади Карим кўзойнакнинг. Хумордан чиққунча сўкди. У бўлса гингшиб, йиғлаб, башарасини артарди. Қўчқор муаллим аста бориб, уни қўлтигидан суяб турғазди.

— Қани, буёққа келинг, ўғлим,— дея уни ариқ бўйига олиб борди.— Бир юзчаларингизни ювинг-чи...

Карим кўзойнак юзларини ювди, артинди, кўзойнагини тақди. Қўчқор муаллим уни ариқ бўйига ўтқазди. Ҳамма балого тикилгандай тикилиб турибди.

— Қани, ўғлим, айтинг-чи, мана бу нима?— Қўчқор муаллим унга ариқдаги сувни кўрсатди.

— Сув...— деди Карим кўзойнагини йилтиратиб.

— Сув нима демакдир?

Карим кўзойнак саволга тушунолмадим ё ҳозирги аҳволга бу саволнинг нима алоқаси бор, дедими, миқ этмай тураверди.

— Сиздан сўраяпман?

— Билмадим...

— Билмасангиз, яхшилаб билиб олинг: сув — ҳаёт демакдир. Бу сув қишлоғингизга ҳаёт олиб боради, экинларингизни суғоради, дон бўлади, қовун-тарвуз, пахта бўлади. Тушундингизми?

— Тушундим.

— Энди мана бунга қаранг,— деди Қўчқор муаллим ариқ бўйидаги бир уюм чаловни кўрсатиб.— Бу нима?

— Чалов.

— Буни нима учун оляпмиз сувдан?

— Сув тезроқ оқсин, деб...

— Сувнинг йўлини тўсмасин, деб-а?

Карим кўзойнак бошини қимирлатди.

— Шу сув йўлидан, ҳаёт йўлидан мана бу ғовни,— Қўчқор муаллим уюлиб ётган чаловларни кўрсатди, — олиб ташлаётганларнинг насибасини туя қилган одамни нима десак бўлади?

Карим кўзойнак индамади.

— Ундай одамнинг мана бу чаловдан нима фарқи бор?— Қўчқор муаллим титраб кетди. Жаҳли чиққанини биринчи марта кўриб турибман, кўкариб кетаркан:— Вей, мушздай бошингизга шунча айёрлик қандай қилиб сизди, а? Ким ўргатди сизга?

— Отасидан ўрганган-да! — деди кимдир.

Карим кўзойнак йиғламсираб, башарасини буриштирганча, миқ этмай ўтирарди. Қўчқор муаллим болаларга қараб деди:

— Қани, болалар, нима киламиз буни?

Қўчқор муаллимнинг у билан «сиз»лаб муомала қилаётганини кўрган болалар энди бунга унча жазо ҳам бермаса керак, деб ўйлаб турарди. Шундай бўлса ҳам:

— Энди бунга қатиқни ишониб бўлмайди, — деди Жалил дўриллаб.— Чаловга тушсин. Шунда билади у ишнинг оғирлигини. Нима, бизлардан ортиқ жойи борми бу буғалтирбаччанинг!

Бошқалар ҳам шу фикрга қўшилди:

— Тўғри!

— Йўқ,— деди Қўчқор муаллим.— Хайрли ишга тўғаноқ бўлгани мана бу чаловдай четга чиқариб қўйиш керак. Шу бола ишларканми?! Йўқ, ишлайдиган одамнинг турқи бўлак бўлади. Бу ишимизга фақат халақит беради, холос.

— Муаллим тўғри айтади. Нима, шунинг ёрдамига зор қолибмизми? Ариқни ҳам ҳаром қилади бу қовунқурт!

Мен ҳам чидаб туролмадим. Унинг илгариги ишлари ҳам эсимга тушиб кетди.

— Бу ярамас «эшак карвон»имизга ҳам доғ туширган, — дедим. — Хирмондан бугдой ўғирлаган. «Саллот этиги»ни ҳаром қилиб...

— Ана! — деди кимдир менинг гапимни тасдиқлаб.

— Энди, яхши йигит, шу дақиқадан бошлаб озодсиз, — деди Қўчқор муаллим. — Бу ишни ҳам эплайлмадингиз.

Карим кўзойнак аста ўрnidан туриб, туяга бораётган эди:

— Туяни ўз ҳолига қўйинг, — деди Қўчқор муаллим. — Бечорани шунча кундан бери бегуноҳ савалаётганингиз ҳам етар... Йўнғичқа ўраётганларнинг улушини мана бу болалардан бири элтиб беради.

Карим кўзойнак аста ўрnidан туриб, йўлга тушди. У сал нарироққа боргач, орқасига қараб нималардир деди. Нима деса дегандир-у, лекин унинг аҳволи ачинарли эди. У дўстларидан ажралиб, яккаланиб қолган, болалар қаҳр устида турибди-ю, аммо кўнгилларининг бир бурчиди ачиниб, жиндек меҳр ҳам йўқ эмасди.

— Аъзам, сиз туяга минингда, нариги бидондаги қатикни йўнғичқа ўраётганларга етказинг, — деди Қўчқор муаллим. — Илҳақ бўлиб ўтиришгандир. Эртага бошқа одам тайин қиламиз.

Аъзам туяга миниб, йўнғичқа ўраётганлар олдига кетди. Қўчқор муаллим бўлса ўчоқ бошига бориб, косов билан қозон тагидаги оловни кўзгай бошлади. Ҳамма қовоғини солиб, кайфи бузилиб турганда қатик ўтади дейсизми? Ҳамма бир-бирига қараб имлашди-имлашди-да, ариққа, ишга тушиб кетишди... Қўчқор муаллим ўзининг Каримга нисбатан жудаям қаттиққўллик қилганидан эзилди шекилли, анча вақтгача ҳеч ким билан гаплашмади.

4. ҚАРИМ БУГУН НЕГА ДАРСГА ҚЕЛМАДИ?

Агар навбатдаги ўқиш йилимиз бошланиб, адабиёт муаллимимиз қишлоғимиз тарихи, ҳамда унинг нима учун Чаман деб аталиши ҳақида иншо ёзиб келинглари, демаганида борми, ҳеч балони билмай, Чаман деган қишлоқда яшаймиз, деб юраверар эканмиз. Тўғри-да, қишлоғимизда қаққайиб турган бирон дарахт бўлмаса ёки бир туп гул ўсмаган бўлса, бунинг нимаси чаман?

Аъзам иккаламиз ўйлаб-ўйлаб, ахийри унинг дадасидан сўрайдиган, сўнг ёзадиган бўлдик.

Кечқурун Аъзамларникига кирдим. Улар овқатланиб бўлиб, чой ичиб ўтиришган экан. Ўртада хонтахта, хонтахта устида еттинчи чироқ лип-лип қилиб ёниб турибди. Хонтахта теварагида Аъзамнинг ойиси, дадаси, иккита синглиси билан укаси ўтиришибди. Чироқ уларнинг юзларини базўр ёритиб турибди. Теварак-атроф нимқоронғи. Киришим билан дадаси: «Кел, кел, Эргашвой», деб мулозамат қилди. Аъзам бўлса, менинг нима учун кирганимни билиб турганидан ўтирган жойида бир қимирлаб олди. Ҳол-аҳвол сўрашганимиздан кейин ҳамма чиқиб кетиб, Аъзам, дадаси, мен уччаламизгина қолдик. Аъзам билан мен бир-биримизга қараймиз, лекин юрак ютиб, сўз очолмаймиз. Ахийри, Пўлат амаким кўнглимизда бир гап борлигини сездилар шекилли, ўзлари сўраб қолдилар:

— Ҳа, Эргашвой, ишлар қалай? Ўқишларнинг яхши кетяптими?

— Тузук.

— Анави ўртоқларинг билан ярашиб олдиларингми?

— Қайси?— мен ялт этиб Аъзамга қарадим. У ҳам менга қараб елкасини қисди.

— Қайси бўларди. Анави кўзойнак тақиб юрадиган қора бола бор-ку... Қовунқуртлик. Буғолтирнинг ўғли...

Э, уни айтяйсизми? Уришмаганмизу...

— Ким билади, ану чопонийртарлик Абдунаби деган ўртоқларинг сал орамиз узоқроқ, девди-ку.

— Шунчаки ўзимиз...

Пўлат амаким мийиғларида жилмайиб, қувлик билан иккаламизга бир-бир қарадилар-да:

— Жудаям унчалик бўлмаса кераг-ов, — дедилар. Сўнг пича сукут сақлаб, иккаламизни кузатдилар. Бизлардан садо чиқавермагач, гапни ўзлари давом эттирдилар:— Унақа бўлар-бўлмасга жиртинг-пиртинг қилаверманглар. Суриштириб келганда ҳаммаларинг бир ернинг боласисизлар. Ҳа, аҳил бўлиш керак, тотув бўлиш керак. Немиснинг уруши ҳам етиб-ортиб турибди. Сенларники ортиқча...

Ҳеч нарса талашганимиз йўқ. Меникини олса ё Аъзамникини олса уришмаган бўлардик. Колхоз мулкига кўз олайтиргандан сўнг..., деб эътироз билдирмоқчи бўлдим-у, мақсаддан чалғимай деб индамай қўя қолдим.

— Амаки, нега қишлоғимизнинг отини «Чаман» деб аташади? Ўзи кичкинагина қишлоқ бўлса-ю, нега уч маҳаллага бўлиниб кетган?

Менинг бу сўроқларимни кутмаган эканларми ё бирдан гап мавзуси ўзгариб кетганими, амаким бир оз

анграйиб менга қараб турдилар-да, шуни ҳам билмай-санми, дегандай бошларини чайқаб, кулмсираган бўлдилар. Сўнг айтадиган гапларини бошидан ўйлаб олдилар чоғи, ерга қараб жим қолдилар. Аллавақт ўтгач, бошларини кўтариб, иккаламизга қарадилар.

— Сенлар у маҳалда йўқ эдинглар,— дедилар жойлашиб ўтириб олиб. Шу пайт Аъзамнинг снглиси бир чойнак чой олиб кириб хонтахтага, акасининг олди-га қўйиб, аста оёқ учила чиқиб кетди:— Минг тўққиз юз ўттиз биринчи йил эди. Биз ҳозирги «Байналминал» колхозида яшардик. Бу жойлар ўша «Байналминал»нинг яйловлари эди. Текис, суғорса бўладиган ясси... Колхоз бошқармаси экин майдонларини кенгайтириш мақсадида бу ерларга ҳам буғдой, арпа эка бошлади. Қатнаб ишлаш жуда оғир. Оралиқ масофа ўттиз чақирим келди. Дастлаб ўн беш-йигирма хонадон кўчиб келиб, капаларда яшардик. Сўнг кўпайишиб кетдик.... Қирқкапа аталиб кетганимизнинг бонси шу.

— «Чопонийртар» маҳалласи билан «Қовунқурт» маҳалласи-чи?— сўраб қолди Аъзам сабрсизлик билан.

Амаким аввал мириқиб кулдилар. Ниманидир эсладилар чоғи, юзлари гул-гул яшнаб:

— Дастлабки пайтлар Дадамат деган бир чапдаст йигит ҳам кўчиб келиб, шу ерда бир йиллар чамаси яшади. Сўнг қўшниси билан уришиб, чопонини йиртибди, одамлар уларни муросага келтириб қўйгач, кейинчалик нарироққа уй солиб кўчиб кетди. Ҳозир у жойлар йигирма-ўттиз хонадонли маҳалла. Бироқ ўша воқеа одамларнинг эсидан чиқмайди. Шу-шу «Чопонийртар» маҳалласи аталди-кетди.

— «Қовунқурт»-чи?— дедим мени сабрим чидамай.— Улар ҳам уришиб кўчиб кетганларданми?

— Йўқ, улар уришмаган. Исмоил деган бир киши бўларди. Ўзи қоп-қора. Балки сенлар эслаёлмасаларинг керак. Ўттиз еттинчи йили оламдан ўтди, бечора. Жуда яхши одам эди. Колхоз у кишини товук фермага бошлиқ қилиб тайинлаб, ҳозирги ўтирган жойимиздан четроққа қўра солиб берди. Одамлар у кишини қоп-қора бўлгани учун «қовунқурт» дейишарди. Кейинчалик у ерга ҳам одамлар иморат қуришиб, кўпайишиб кетди. Шу-шу бу жой ҳам «Қовунқурт» маҳалласи аталди-кетди,— деб амаким бир оз сукут қилдилар.— Ҳалиги кўзойнакли ўртоқларинг ўша Қовунқуртнинг исваралари... Шунақа! Энди қишлоғимизни нима учун «Чаман» деб аташгани ҳам қизиқ. Эшмат аравакаш деган бир қизикчи йигит... Ҳозир ҳам бор-ку. Анави аравакаш чол-да. Бобонг бериб

юборган ул-бул нарсаларни олиб келиб бериб юради-ку. Уша кунлардан бир кун шаҳардан қайтиб келаётиб, қишлоққа кираверишдаги ариққа араваси тиқилиб чиқолмай турган экан. Уст-боши лой, шалаббо, обдан ҳолдан тойган... Ҷизи жонидан тўйиб турган маҳалда бир отлик ўтиб кетаётиб: «Биродар, бу қишлоқнинг номи нима?» — деб сўраб қолибди. Эшмат аравакаш истеҳзо билан: «Бу қишлоқни «Чаман» дейишади», деб юборибди. Бу гап одамларнинг қулоғига етиб, роса кулишибди. Шу-шу қишлоғимизнинг оти «Чаман» бўлиб кетди. Илгари номи «Ёйилма» эди. У энди бировнинг эсига ҳам келмайди. Одамлар «Чаман»га ўрганиб кетишди. Бир йиғинда одамлар ўртасида гап ҳам бўлди: қишлоғимиз номини ўзгартириш ҳақида. Лекин йиғинга тақлиф этилган меҳмонлардан бири: «Ўзи чиройли ном-ку, биродарлар. Нима қиласизлар ўзгартириб? Чаман бўлмаса чаман қиласизлар. Яхши ният-да. Уруш тугаб йигитларингиз қайтиб келишса, албатта чаманзорга айлантириб юборишади. Ҳали қараб турасизлар, бу ерлар жаннатдек бўлиб кетади», деди.

Кимдир: «Номи «Чаман» бўлиб, биронта гиёҳ ўсмас...» — деб мингирлаган эди, ўсмасга ўсмас. Ерларимиз шўрҳок. Ҳа, йиғитларимиз қайтиб келишса, шўрлари ҳам ювилар, дарахт ҳам экармиз, гулзор ҳам бўлар. Лекин ука, гап унда эмас. Гап одамларимизнинг яхшилигида, покдомонлигида, дилбарлигида. Бу ном қишлоғимизнинг хуснига қараб эмас, одамларимизнинг табиатига қараб қўйилган. Ҳа, мен сизга айтсам, бу ном ўзимизга ярашади!» — деди оқсоқоллардан бири. Шу билан гап тугади. Ана шунақа. Ҳозир бировнинг эсига ҳам келмайди. Бу номга ҳамма ўрганиб, кўникиб кетган. Шу номга яраша ишлашади, шу номга яраша иш тутишади. Ҳақиқатан ҳам қишлоғимиз районда доимо ҳурмат тахтасида: чаманликлар бир гапни айтдим, уни ўз вақтида қилмай қўймайди. Мана, бу йил ҳам ғаллани ўз вақтида топширдими — топширди, гўшт, сут ёр плани бажарилди — бажарилди. Худо хоҳласа, пахтани ҳам қойил қилишади...

Гап шу ерга келганда, сал бўлмаса мен ҳам мақтани юборгим келди. Нима, бу планларнинг бажарилишида болаларнинг улушлари йўқми? Бор! Ахир бизлар ҳам «Эшак карвон» тузиб ғалла ташиганмиз, ариқнинг чаловини тозалоганмиз...

— Сенлар ҳам шунга қараб иш тутмоқларинг керак, — дедилар сўнг амаким. — Бўлар-бўлмасга жўжаҳўроздай жиқиллашаверадиган бўлсаларинг, бу қишлоқнинг номи «Чаман» эмас, «Жанжал» бўлади.

Амакимнинг ҳамма гапи ҳам бир бўлди-ю, охириги гапи ҳам бир бўлди. Аъзам иккаламиз бир-биримизга ер тагидан қараб, миқ этмай ўтирдик. Қанча ўтирдик билмадим, охири амаким: «Вой-во-ей», деб белларини ушлаб, қўлларига таяниб, ўринларидан турганларида, бизлар ҳам жилдик...

Ҳақиқатан ҳам бундай ўйлаб қарасак, Қарим ҳақидаги фикримиз унчалик тўғри эмасга ўхшайди. Қинғир иш қилдинг, деб четлатиб қўйсак, у баттар бўлмайдими? Шунақа чакки ишлар қилганида нега ўртага олиб дакки бермаймиз-у, нуқул ҳайдаб юборамиз? Мана бугун мактабда қатга мажлис бўлиб, ўқувчиларнинг пахтага чиқиши ҳақида гап бўлди. Негадир гапга чиққан болалар мавзудан четлаб, нуқул Қаримни танқид қилиш билан овоза бўлишди: Қарим ундоқ, Қарим бундоқ. Қизиқ, биронтамиз қандай қилса тузалади, қандай қилиб тўғри йўлга солиш кераклигини айтмаймиз-а!

Уйга кириб, ечиниб ўрнимга ётганимда ҳам Қарим ҳақида ўйлардим. Қаранг, мажлисда нуқул бизни мақташади. Ха, энди мақтов кимга ёқмайди дейсиз. Нуқул Аъзам, Абдунаби, Жалил... бир-биримизга қараб, оғзимизнинг таноби қочиб тиржаямиз. Кўриб қўй, дегандай Қарим шўрликка тикиламиз. У бўлса, ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса! Бошини қўйи эгганча миқ этмай ўтирибди. Биронтамиз бундоқ ўрнимиздан туриб: «Ҳой ўртоқлар, Қарим ҳам биз билан бирга ишлаган, аммо сал адашди, уни тўғри йўлга солиш ҳаммамизнинг бурчимиз эди. Солмадик. Тўғриси, солишни истамадик. Унинг шунақа бўлиб қолишида бизнинг ҳам айбимиз бор!» деб айтолмадик. Тағин биз чаманликлар эмишмиз-а!

...Эрталаб ҳамма болалар қишлоқ ўртасидаги мактабга отланишади. Узи қишлоғимизда битта тўлиқсиз ўрта мактаб бор, холос. Еттини битирган болалар шаҳарга тушиб ўқишади. Бир йилдан кейин бизлар ҳам шаҳарга ўқишга кетамиз. Бобомникида ётиб, ўқийман. Аъзам ҳам интернетда ётмайди, акасининг уйи бор шаҳарда. Бобомларнинг уйларига яқин жойда. Унғача комсомолга ўтиб олсак... Кечаги мажлисда қизиқ бўлди: ҳов анави бугдой ўроғи пайтидаги шаҳардан чиққан вакил бор-ку, ўша биз ҳақимизда бошлаб тавсиянома ёзиб берибди: яхши ишлади, ташаббускор... ва ҳоказо деб. Роса қулги бўлди. Вакил шўрлик комсомолга ўн беш ёшдан қулга қилинишини ҳам билмас экан. Биз эса энди ўн учга кирдик. Ўша тавсияномада ҳам вакили тушмагур ёмон мисол тариқасида Қаримни кўрсатибди, денг... Узи бир тилга

тушганингдан кейин, бир ёмон аталганингдан кейин ўтган ҳам бир тепиб ўтар экан, кетган ҳам!

Шу хаёллар билан мактабга етиб бориб, энди синфга кирган ҳам эдимки, дарсга қўнғироқ чалинди. Одатдагидек синфда қий-чув. Болалар худди қулоқларидан олгандай қичқиришиб гаплашишади. Биров бировни қувлаган, биров парта устида юрган.

— Салом, Эргаш!— деди кимдир ёнгинамдан чопиб ўтиб кетаётиб. Қарасам, Аъзам. Ўғилой найновнинг бир нарсасига теккан шекилли, орқасидан қувлаб ўтди.

Эшик ғийқ этиб очилиб, қўлтигида таёғи, бир қўлида харита Қўчқор муаллим кириб келди. Бирпасда қий-чув тўхтаб, ҳамма жой-жойига бориб тик турди.

— Салом...

— Салом. Утиринглар,— муаллимнинг товуши юмшоқ, хотиржам чиқди. Сўнг у синфга кўз югуртириб, аста қалин йўқлама дафтарини қўлига олди:— Қани, бугун ким навбатчи?

— Мен...— ҳалигина Аъзамни қувлаб юрган Ўғилой ўрнидан дик этиб турди.

— Кимлар йўқ?

— Каримдан бошқа ҳамма бор, муаллим.

Қўчқор муаллим негадир навбатчига эмас, синфга қараб:

— Нега келмабди?— деб сўради бепарвогина.

Болалар муаллимнинг шу саволини кутиб туришган экан шекилли, бир-бирларига гал беришмай чувиллаб кетишди.

— Кечаги танқидни кўтаролмаган бўлса керак-да.

— Вакилнинг гапидан хафа бўлган...

— Уртоқларини мақташганини эшитиб алам қилгандир-да!

— Жазаси...

— Баттар бўлсин!

Муаллим қўлларини ҳавога кўтариб, «бас» демаганида, билмадим, бу болалар тагин нималар деган бўлишар эди.

— Бўлди қилинлар, энди дарсимизни бошлаймиз. Қани, аввалги дарсимизда қайси мавзунини ўтган эдик? Қани, ким айтади?

Шу пайт эшикни кимдир аста тиқирлатди, сўнг ғийқ этказиб очди. Ҳамма ялт этиб эшик томонга қаради. Мен аниқ кўрдим: эшик тирқишидан кўк дуррасининг икки учини қимтиб тишлаб олган бир аёлнинг боши кўринди.

Муаллим:

— Навбатчи, чиқиб билинг-чи, нима гап экан?— деди.

Ҳаммамизнинг диққатимиз ўша ёқда. Уғилой эшикка қандай тез чиққан бўлса, шундай чаққон кириб келди-да, муаллимнинг қўлига бир парча қоғоз тутқазиб, худди қойил қилдимми дегандай, шартта келиб ўрнига ўтирди. Бу пайт, деразадан шундоққина кўриб турибмиз, ҳалиги хатни келтирган кўк дуррали аёл пойшигар-сойшигар қадам ташлаб, Қовунқурт маҳалласи томонга жадал юриб борарди. Муаллим эса, хатга тикилганча хаёлга толгани, жиддий тортиб, қўлларининг билинар-билинмас титраётганига қараганда, бирон кор-ҳол юз бергани аниқ эди.

— Карим ўртоқларингнинг...— деди муаллим салмоқлаб анча сукутдан сўнг,— акасидан қорахат келибди...

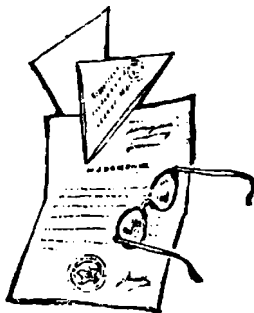
Синф оғир нафас олгандай бўлди. Ҳозиргина ўша оғир хатни энгил кўтариб кирган Уғилой:

— Вой, Аҳмад акам...— деб йиғлаб юборди.

Ҳалигина Карим ҳақида, унинг нима учун дарсга келмагани ҳақида фолбинлик қилиб, ҳар турли ноҳўя гапларни айтган болаларнинг ҳам унлари ичларига тушиб кетган эди.

Бугунги дарслар татимади. Охирги кўнғироқ чалинганда, Аъзам, мен, Абдунаби, Ганиш, Жалил — ҳаммамиз ўртадаги ҳамма гина-кудуратни унутиб, ўртоғимиздан кўнгил сўрагани «Қовунқурт» маҳалласига қараб йўлга тушдик...

Каримларнинг уйларига яқинлашай деб қолганимизда Аъзам тирсагимни туртиб, орқага ишора қилди. Қарасам, бир чақиримча нарида иккита ўқитувчимиз билан бутун синфимиз болалари келишяпти. Уларни кўриб, қувонганимдан кўзларимдан ёш чиқиб кетди. «Қаҳр ҳам, меҳр ҳам тарбия воситаси,— деган эдилар тунов кунни Қўчқор муаллим Карим чаловдан ҳайдалганида,— қани, кўрайлик-чи, қаҳримиздан тўғри йўлга тушмаса, унда меҳримизни ншга соламиз. Кўпчилик меҳрига тоб бера оладигани бўлмайди!»

ЎЗИМ ҲАҚИМДА

Гапни чўзиб ўтиришни ёқтирмайман. Қисқа қилиб айтиб қўя қолай: ёзувчи бўлмоқчиман! Тўғриси айтсам илгарди ёзувчиликдан сал кўнглим қолган эди. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг. Кечаю кундуз хаёлингизда ёзувчи бўлишдек юксак орзу бўлса, тинмай машқ қилсангиз, ёзган шеърларингиз, ҳикояларингиз сиз ўқиётган мактабда овоза бўлиб кетса, деворий газетада ишлайдиган болалар, отряд советининг раислари, пионервожатийлари кетингизда: «Фалон иккичи бола ҳақида шеър ёзиб бер, колхозимиз пахта планини бажарибди, мажлисда мактабимиз номидан шеър ўқиб бер», деб ялинишса-ю, синфимиз раҳбари бирдан идорага чақириб олиб: «Дарслардан мазанг йўқ, аввал дарс, кейин шоирлик!..» деб қийинқистовга олса! Шу ҳам гап бўлди-ю! Нима, Тўрткўлдан ҳам бир ёзувчи чиқса арзимайдиган районми? Менингча арзийди. Кўп китобларда ўқиганман. Ёзувчиларнинг ҳаёти ёзилган китобларда ҳам бор: ёзувчи ё катта шаҳардан, ё серманзара, чиройли қишлоқдан чиқади. Бизнинг Тўрткўлимиз унча катта шаҳар бўлмаса ҳам чиройли қиш... йў-ўқ, район. Шаҳар десса ҳам бўлади. Ундан кейин манзараси бой. Шундоқ ёнгинамиздан Амударё ёйилиб оқади. Дарё бўйи кўм-кўк тўқай. Ундан берида пахта далалари... Кичкина бўлса ҳам аэродромимиз бор. «ИЛ—14», «ЯК», «Кукурузник» дейдиган самолётлар бирин-кетин учиб-қўниб туришади. Районимиз марказида чиройли-чиройли уйлар, сердарахт кенг кўчалар...

Бизнинг уйимиз ҳам ана шу кўчалардан бирида.

Келинг, уйимизга яқинлашиб қолдингиз, танишиб қўя қолайлик: Мени мактабимиздаги болалар «Соғиндиқ шоир» дейишади. Тўғриси айтсам, болаларнинг «шоир» деб чақирishi менга ёқади. Индамайман. Районимиз марказидаги ўзбек ўрта мактабининг 7-«а» синфида ўқийман. Қанақа ўқишимни гапириб ўтирмайман. Ҳозир ёмон эмас. Ўтган йили бир оз... Ҳай, майли, ўтган ишга салогат, дейишади-ку катталар. Дадам район касалхонасида бош врач бўлиб ишлайди. Исми Мурод, фамилияси Қурбонназаров. Ишхонасидаги одамлар уни «Мурод Ғойипович» деб чақиришади. Ойим ҳам дадам билан бирга... Ойжамол Қувондиқова! Болалар врач. У, айниқса, мени яхши кўради, «Олтиним» деб эркалагани-эркалагани.

Билмайман, сал сариқлигим учунми ё... Битта синглим ҳам бор — Феруза! Учинчи синфда ўқийди. Жуда қақилдоқ. Унинг олдида бир иш қилолмайсан. Дарров дадамга чақади. Ёмон кўраман.

Синфимизда ҳам бунақа қақилдоқлар анча-мунча. Айниқса, Мастура деган бир қиз бор, отряд советининг раиси. Айтганини қилдирмай қўймайди... Келинг, бу қақилдоқ ҳақида кейинроқ айтиб берарман.

Ҳўш, нимани гапирётган эдим? Кечирасиз, адабиёт муаллимимизнинг тили билан айтганда «ўтлаб» кетибман. У киши ўзи сўраган нарсадан сал ташқари чиқсанг, «Қурбонназаров, ўтлама», дейдилар. Ҳа, айтгандай, гап ёзувчилик ҳақида эди-я?

Мен мактабимизда анчагина обрўга эга эдим. Кунлардан бир кун синфдошларим ёзган шеърларимни Тошкентга — газетага юбор, деб маслаҳат беришди. (Қайси газетага юборганимни айтмайман). Анчагина шеъримни оппоқ қоғозга чиройли қилиб кўчириб, тағинга: «Шоир Соғиндиқ Қурбоний», деб ёзиб юбордим. Юбордим-у, ўзимни қаерга қўйишимни билмайман. Юриш-туришларим ҳам бошқача бўлиб қолди. Қандайдир бир ширин хаёл вужудимни қамраб олди: газетанинг навбатдаги сонларидан бирида шеърларим босилиб чиқади! Хамма ўқийди. Ана, ундан кейин синф раҳбари уришиб бўпти. Маҳфуза қақилдоқ атрофимда парвона бўлади. Адабиёт ўқитувчимиз ҳам «ўтлама» деёлмайди. Қимсан — шоир Қурбоний! Соғиндиқ Қурбоний!..

Газетани бир hafta кутдим, газета келди, аммо унда шеърим йўқ эди. Тағин кутдим. Қўйинг-чи, учинчи хафтанинг бошида, газета яна келди. Бунда ҳам босилмабди. Бунинг устига ўша кунлари редакциядан бир хат олиб, бутунлай ҳафсалам пир бўлди...

Агар уйимизга дадамнинг яқин ёзувчи ўртоғи келиб қолмаганида, бу касбдан бутунлай кўнглим қолган: бўлармиди?

Дадам кўпдан бери бир шоир ўртоғи бор эканлиги, у Тошкентдаги журналда ишлашини айтиб юрар эди. Бир кунни уйга эртароқ қайтдим. Меҳмон келибди. Эшикдан одоб билан салом бериб кирдим. Ҳалиги меҳмон алик олди. Ўзи дадам тенги. Оқ-сариқдан келган, ўрта бўйли. Чакка сочларига сал оқ тушибди. Қарашларида қандайдир бир илиқлик бор. Менга қараб жилмайиб турибди.

Дадам кулиб:

— Келинг, шоир,— деди.

Ҳалиги кишининг олдида уялиб кетдим. Дадам ҳеч

бундай демас эди. Папкамни аста қўйиб, оёқ учида ҳовлига чиқиб кетаётгандим, дадам чақириб қолди.

— Соғиндиқ, бери кел.

Олдига бордим.

— Бу амакингни танийсанми?

Елкамни қисдим.

— Нега танимайсан?— деди дадам жиддий тус олиб.
— Айтмабмидим, сенга, Тошкентда шоир ўртоғим бор деб?

Ўзим ҳам қизариб кетган бўлсам керак. Меҳмон амаким бўлса:

— Нима қиласиз болани уялтириб?— деди дадамга. Кейин менга қараб:— Келинг, танишамиз,— деди.

— Ҳа, айтгандай, бир танишиб олинглар,— деди дадам.

— Мен даданг айтгандай шоир эмасман,— деди у киши кулиб.— Фақат оддий бир журналистман. Даданг шўрлик касаллар билан овора бўлиб кетиб, журналист билан шоирнинг фарқига ҳам бормай қолибди.

Меҳмон амаким шундай деб кулди. Дадам бўлса, томоғини бир қириб, меҳмон амакига ўқрайиб қаради-да, ташқарига чиқиб кетди.

— Исмиим Жўра, фамилиям Парпиев. Қани, бундоқ ўтиринг-чи. Ҳа, яшанг. Хўш, ўқишлар қалай?

— Яхши,— дедим уялиброқ.

— Тузук, — деди у чўзиб. Кейин бармоқлари билан столни чертиб, аста гапида давом қилди:— Соғиндиқвой, сиздан бесўроқ бўлса ҳам шеърларингизни, ҳикояларингизни кўриб чиқдим. Дадангиз кўрсатди.

Мен шу вақтгача уларни биронта шеър биладиган одамга кўрсатмаган эдим. Ҳаяжон билан Жўра акамларнинг оғизларига тикилдим.

— Тузук, ёмон эмас. Бироқ... Ҳа, айтгандай, уларни биронта одамга кўрсатганмисиз?

— Йўқ.

— Адабиёт ўқитувчингизга ҳам кўрсатмаганмисиз?

— Йўқ.

— Э, бу ишиниз чакки,— деди у.— Мен кўрган шеърлар, агар қўйган числонгиз тўғри бўлса, анча илгари ёзилибди. Янги шеърларингиздан бордир-а?

— Ёзмай қўйганман.

— Нега?

— Шу...

— Сабаби борми?

Аста ўрнимдан туриб, редакциядан олган хатни яшириб қўйган жойимдан олиб келиб бердим. Жўра акам

уларни қўлига олиб ўқий бошлади. Уқийтиб негадир пиқ этиб кулиб юборди. Бир нима демоқчи бўлди-ю, индамади. Бир оз бошини чайқаб ўтирди-да:

— Майли,— деди. — Энди ҳеч ёзмайсизми?

— Босилмагандан кейин...— деб мингилладим. Синф раҳбаримизнинг гапини ҳам айтай дедим-у, чақмача-қарлик бўлмасин, деб айтмадим. Жўра акам ҳам бирпас индамай ўтирди-да:

— Шеърни тузук ёзар экансиз,— деб қолди. Ялт этиб у кишига қарадим.— Ҳа, тузук ёзар экансиз. Прозангизни ҳам кўриб чиқдим. Тўғрисини айтсам, поэзиянгиздан ҳам прозангиз маъқулроқдек кўринди менга. Назаримда бир камчилигингиз бор: ўзингиз билмаган, ҳис қилмаган нарсаларни ёзар экансиз. Мана: Октябрь революциясининг эллик йиллиги, босмачилар, хўш, космодром ҳақида шеърлар ёзибсиз. Қани, айтинг-чи, шу гапларни яхши биласизми? Кўрганмисиз.

— Йўқ...

— Мана, кўрдингизми? Кўрмаган, билмаган нарсани ёзсангиз, ёзган асарингиз, қўполроқ қилиб айтганда, ёлғон бўлиб қолади. Тўғри, кўрмай туриб ёзилган асарлар адабиётимизда кўп. Бунинг учун аввало, билим, маҳорат, ўткир тасаввур керак. Сизда ҳозир булар йўқ. Албатта, кейинчалик ўсасиз, билимингиз ҳам, маҳоратингиз ҳам, тасаввурингиз ҳам ўсади. Унда ёзсангиз бўлади. Тушунарлими?

Бошимни қимирлатдим.

— Энди, Соғиндиқвой, бундан кейин ёзмайман, деган гапингизга қўшилмайман. Ёзганимни газета чиқармас экан, деб ёзмай қўйсангиз бу — қўрқоқлик бўлади. Ёзувчи ботир бўлиши керак. Шундай эмасми?

— Ҳеч ҳам қўрқаётганим йўқ.

— Демак ёзасиз-а?

— Ёзаман...

— Баракалла, фақат кўрган-билган нарсаларингизни ёзинг. Борми, шунақа нарсаларингиз?

— Бор.

— Қизиқми?

— Қизиқ.

— Бўлмаса ўшалардан биттасини танлаб олиб ёзинг. Ёнингиздан ҳеч нарса қўшманг ҳам, ҳеч нарсани унутиб ҳам қолдирманг. Келишдикми?

— Майли.

— Битгандан кейин менга юборинг! Ўзим кўриб бераман.

Эшикдан ойим билан дадам кириб келди. Дадамнинг

қўлида битта шиша, ойнмнинг қўлида тўғралган бодринг.
— Роса гаплашдиларингми?— деди дадам кириши билан.

— Гаплашдик, — деди Жўра акам. — Қаёққа кетдинг?

— Қиттак-қиттак қилайллик энди. Озиб-ёзиб бир келиб қөлибсан.

— Э-э...— деди Жўра амаким.

Мен аста ўрнимдан туриб чиқиб кетаётган эдим, Жўра амаким кўриб қолди:

— Соғиндиқ, қаёққа? Овқатланмайсизми?

— Э-э, — деди дадам қўлини силтаб.— Шу овқат ейдими?

— Овқат дейишга безиллаб тураман,— деди ойм куйиб-лишиб.

Жўра амаким аста бошини чайқаб кулди. Хамон эшик олдида бошимни эгиб индамай турар эдим. Ойним пича дийдиё қилди-ю, йўқ, меҳмондан уялибми, ўйнаб келишимга ижозат бердилар.

Ҳеч кимга сездирмай уйдан чиқиб кетдим...

...Ишонсангиз, шу кундан бошлаб, нуқул ёзгим келадди. Аммо нимани, қайси кўрган нарсамни? Бошим қотди. Кейин ёзини ўрганиш мақсадида беш-олтига китоб ўқиб чиқдим. Афсуски, бироптасида ҳам «мана бундай қилиб ёзгин!» деган гапни тополмадим.

Ўша китоблар орасида менга биттаси жуда ёқди. Менга ўхшаган бир қозоқ боласи «Менинг исмим Хўжа» деган яхши китоб ёзибди. Ўша китобни ўқиб, ўтган йили ўз бошимдан ўтган бир қизиқ воқеа эсимга тушиб кетди. Ҳа, айтгандай, сизга бир ҳунаримни айтишни унутибман: мен фотографик ҳам қиламан. Ишонмасангиз, мактабимизга келинг. Мен олган суратларни ўз кўзингиз билан кўрасиз. Каттакон фото-газета чиқарганмиз. «Овчилар» деган мавзуда. Мактабимизда ҳалиям осифлик турибди. Рост. Мен ёзмоқчи бўлаётган воқеага мутлақо алоқадор. Шунинг ўзгинаси деса ҳам бўлади. Ўзимда ўша суратлардан битта-битта нусха бор. Альбомга ёпиштириб қўйганман. Бир чеккадан кўриб, хотираларимни янгиладим. Ниҳоят шу воқеани ёзишга қарор қилдим. «Э, бирпасда қотириб ташлайман», деб ишга киришсам, бошимда ҳеч гап йўқ. Ҳамма билганларим ҳам тумтарақай бўлиб кетса бўладими? Ишонасизми, шундан кейин йигирма кунча ёзолмай қийналиб юрдим. Бироқ, ўша воқеа хаёлимдан чиқмайди. Ухласам, тушимга киради, юрсам, ўнгимда. Бора-бора ўша воқеага алоқадор одамлар билан гаплашадим.

ган бўлиб қолдим. Хуллас, ёзмасам бўлмади, столга ўтирдим.

Бўлар иш бўлди. Энди бундай қиламан: ўша воқеани катта ёзувчилар қилганидай, кичик бўлимларга бўлиб, ҳар бирига мазмунига мослаб қисқа-қисқа сарлавҳачалар қўяман. Жўра амаким айтганларидай, ёлгон гап қўшмайман. Қўрганимни, билганимни ёзмам.

Бўпти бўлмаса, бошладим...

ҚАЛЛИ ОТАНИ ИЗЛАБ...

Мен тушган «ИЛ—14» самолёти Тўрткўл устида бир айланиб, аста-секин баландлай бошлади. Кабинадаги иллюминатордан пастга қарайман: кўнглим аллақандай беҳузур. Самолётнинг кумуш қанотлари лапанглаган сайин дарё соҳилидаги районимиз гўё каттакон бир патнис-у, қандайдир бир бесўнақай қўл уни гоҳ уёққа, гоҳ буёққа қийшайтираётгандай бўлади. Даҳшатдан юрагим орқамга тортиб кетди. Пастга қарамасликка аҳд қилдим. Самолёт кулранг булутлар орасига шўнғиди. Энди атрофда фақат момиқ булутлар гўё самолётимизнинг қанотларини силаб ўтаётгандай... Аста ён-веримга қарадим. Креслолардаги одамлар парво қилмай, бир-бирлари билан гаплашиб ўтирар, баъзилари бошларини юмшоқ ўриндиқнинг орқа суянчиғига ташлаб кўзини чирт юмиб олган, баъзилари эса газета, журнал ўқир эди. Мен ҳам бирон нарса билан овуниб ниятида, олдимдаги суянчиқнинг халтасидан битта газета олиб кўра бошлаган ҳам эдимки, бирдан самолётимиз пастга тушиб кетгандай бўлди. Кимдир чинқириб юборди. Нариги тарафда ўтирган бир семиз кишининг рангидан қон қочди, юзларига тер тошиб кетди. Менинг ҳам қутим учиб, жон ҳолатда ўриндиқнинг ёнбошидаги чарм суянчиқни шартта чангаллаб ушлаб олдим. Нафасим чиқмай қолгандай бўлди гўё. Ҳамма бир-бирига қараб гўё ҳеч нарса бўлмагандай, жилмайиб қўйди. Ҳалиги семиз киши атрофга аланглаб бошини чаққди-ю, чўнтагидан дастўмолини олиб юзларини арта бошлади...

Илгари ҳам самолётга бир марта тушганман. Лекин бундай бўлмаган эди. Унда ёнимда ойим билан дадам бўлган учунми, билмадим, ҳеч нарса сезмаган эдим. Бу гал бир ўзим кетяпман. Ҳозир шу кетишда Нукусга кўнамиз. Кейин яна бошқа самолётга тушиб, Орол денгизига қараб учаман.

Ҳамма гапни ўша Мастура қақилдоқ бошлади. Отряд советининг раислиги ҳам эми билан-да! Қаёқдаги гаплар-

ни топиб юради. У десанг, бу дейди, бу десанг, у дейди, айтганини қилдиради. Бундан бир ҳафта илгари отряд советимизнинг мажлиси бўлди. Уша мажлисда баҳорги каникулумиз планлари муҳокама қилинди. План бўйича мактабимиз орқасидаги чала стадионни битирадиган, атрофига кўчат ўтқазадиган бўлдик. Розик деган ўртоғимиз алгебрадан чорак якунида икки олиб қолган эди. Бир иккита бола Розик билан шуғулланадиган бўлди. Ниҳоят охирги масала, отрядимиз советига фахрий аъзо қабул қилиш эди. Фахрий аъзо энг донгдор кишилардан бўлиши керак эди. Кейин бу ишни то битмагунча ҳеч ким: на ўқитувчиларимиз, на синф раҳбаримиз, на пионервожатиймиз билмаслиги керак эди. Борди-ю, биров билиб қолса, болаларнинг айгишича қизиги қолмайди. Бу тўғрида Мاستуранинг ўзи гапириб, кимни отрядимиз советига фахрий аъзо қиламиз, деб қолди. Ўринбой деган бир озғин, найнов синфдошимиз, қўлини кўтариб ўрнидан турди. Бўйи синф шифтига сал етмай турарди.

— Менда таклиф бор,— деб болаларга бир-бир қараб чиқди.— Ану «Коммунизм» колхозидаги Чиннихон опани... механизатор, бу йил бир юз олтмиш тонна пахта терди. Қалай?

— Бўлмайди. Биласанми, қаҳрамон бўлиши керак. Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлиши керак.

Бирдан баҳс бошланиб кетди:

— «Олтин юлдузи» бўлиши шарт эмас.

— Тўғри, яхши меҳнат қилаётганларнинг ҳаммаси қаҳрамон. Бугун бўлмаса эртага қаҳрамон бўлади.

— Тўғри, ҳали номи чиқмаган қаҳрамонларни топишимиз керак.

— Чиннихон опага мен қарши эмасман. Бироқ...

— Нима бироқ?

— 7-«б»дагилар уни аллақачон илиб кетган. Ундан кейин мактабимиздаги ҳамма отряд советларининг фахрий аъзолари пахтакорлардан. Пахтачиликдан бошқа соҳа йўқми? Чорвачилик-чи?

— Балиқчилик-чи?

— Ҳа, рост-а! Балиқчилик-чи?

Гап шу ерга келганда мен қараб туролмадим. Қўлимни кўтардим.

— Гапир, Соғиндиқ,— деди Мастура.

Томоғимни қириб, гапни узоқдан бошладим:

— Гўзал Қорақалпоғистонимиз иттифоқимизда «оқ олтин»и, қоракўли, ундан кейин...— деб яна бошқа соҳаларни ўйлаб турган эдим, Самад қув гапимни оғзимдан юлиб олди:

— Опқоч, шопр! Мўйнаси, балиғи...— дея кулди.

Мастура уни жеркиб берди.

— Нима, мўйнаси, балиғи ёмонми?— дедим қизишиб.
— Мўйнасини пальтонгизга ёқа қиласиз, балиғини маза қилиб ейсиз... Мен яқинда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлган Қалли ота Шомуродовни отрядимизнинг фахрий аъзолигига тавсия қиламан.

Ҳамма болалар бир-бирларига қараб жимиб қолншди.

— Балиқчими?

— Балиқчи. Мўйноқ районидан, Оқдарё бўйидаги «Қизил юлдуз» балиқчилик колхозидан.

— Қачон қаҳрамон бўлган?

— Утган йили.

— Сен қаёқдан биласан?— деб сўраб қолди Самад қув жилмайиб.

— Биринчидан, газета ўқиб туриш керак, Самадвой,
— дедим сал жаҳлим чиқиб.— Иккинчидан, ўша «Қизил юлдуз» колхозида Асет деган бир ўртоғим бор. Дадаси шу районда доктор бўлиб ишлайди. Исмлари Жапақ. Дадамлар билан бирга Тошкентда ўқишган. Уша ўртоғим билан хат ёзишиб турамиз. Ҳар йили меҳмон қилиб чақиради. Бораман, дейман-у, боролмай қоламан. Ҳув, ўтган йили келувди-ку, сен биласан Розик.

— Э, ўшами?..

— Уша-да.

Гапни сал чўзиброқ юборганимизни Мастура сездн шекилли:

— Хўп, нима дейсизлар? Қалли отани отрядимиз соvestига фахрий аъзо қилиб сайлаймизми?— деди.

— Сайлаймиз,— дейишди ҳамма болалар бир оғиздан. Бу таклифга фақат Самад қув қарши чиқди.

— Хўп, сайладик,— деди у, катта кишилардек қошларини чимириб.— Сайланган одамнинг ўзи хабардор бўлиши керакми, йўқми? Ундан кейин Мўйноқ, Оқдарё қаёқда-ю, биз қаёқдамиз? Яқин жойда бўлганда ҳам бошқа гап эди...

— Нима бўпти, хат ёзиб маълум қиламиз-қўямиз.

— Эҳ, алгебрадан қарзим бўлмаганида ўзим бориб келардим,— деди Розик.

— Айтишга осон,— деб кулди Самад.

Жаҳлим чиқиб кетди. Бизлар бир нарса қилмоқчи бўлсак нуқул қаршилик кўрсатгани-кўрсатган шу Самад.

— Мен бориб келаман!— дедим.— Ўртоғим ҳам анчадан бери бир келиб кет, деб қўймай юрган эди. Шу баҳонада кўриб келаман.

— Агар ундай бўлса, майли, бориб кела қолсин,— деди Мастура жиддий тарзда.— Бироқ, тағин бир гап бор.

«Қандай гап?» дегандай, ҳамма унинг оғзига тикилди. У бир оз сукутдан сўнг, худди катталардек узоқдан гап бошлади:

— Ҳали отрядимиз планида қилинмаган, қилиниши керак бўлган ишлар кўп. Масалан, ўлкани ўрганиш, фото-газета чиқариш, жонли тўгарак ташкил этиш... Менинг бир таклифим бор.

— Қанақа таклиф?

— Ҳаммага маълум, Соғиндиқ туппа-тузук фотограф, Фотоаппаратини олиб кетса, битта фото-газетага етарли сурат ҳам олиб келиши мумкин.

— Жуда тўғри таклиф.

— Яша, Мастура! Шундай қилинса ҳам фото-газета бўлади, ҳам уни томоша қилиб, оз бўлса ҳам ўлка билан танишамиз.

— Ҳа-да!

— Койил!..

— Келишдикми?

— Бўпти.

Гап шу билан тамом бўлди. Болалар ўзаро маслаҳатлашиб, Асетларга, уларнинг отряд советига дўстона равишда айтишди. Кейин чўғдек қизил шоҳи галстук беришди. Буни Оқдарёга борганимда Қалли отанинг бўйнига боғлаб қўйишим керак экан.

Масала ҳал бўлгандан кейин маслаҳатчим кўпайиб кетди.

— Фотоаппаратингни унутма.

— Менда иккита плёнка бор. Эртага олиб келаман.

— Менда ҳам бор.

— Иссиқ кийиниб ол. У томонлар совуқ.

— Асетга телеграмма беришимиз керак. Чиқиб кутиб олсин.

Телеграмма бир ҳафта илгари Оқдарёга қараб йўл олди. Мен бўлсам мана энди учиб кетяпман...

Самолётнинг гувиллашидан қулоқлар битиб қолган эди. Учувчилар кабинасидан келишгангина, хушбичим формали бир рус қизи чиқиб нимадир деди. Эшитмадим. Кабина эшигининг тепасидаги қизил чироқ ёнди. Ҳамма ўтирган жойида камарларини боғлай бошлади. Пастга тушиб бораётганимизни пайқадим. Анча кўникиб қолганим учунми, бу гал осмонга кўтарилаётганимиздек безовта бўлмадим.

Пайқамаган эканманми, Тўрткўлда унча қор йўқ эди

шекилли? Ё аэродромни кураб ташлашганмикан-а? Ишқилиб, қор бор-йўқлигини пайқамабман. Қаёқдан пайқайман, худди узоқ Сибирга кетаётгандай мени ойим, дадам, ундан кейин синфдошларим Мастура, Розик, Самад... қўйинг-чи, ҳаммаси аэродромга олиб чиқиб кузатиб қўйишди. Ҳаяжондан юзларим қизиб, терлаб кетдим. Мана энди бўлса Нукус аэропорти кассасидан билетимга белги қўйдириб, бир четда турган икки қанотли самолётга қараб келяпман. Олдимда учтами-тўртта одам, орқамда ҳам бир-иккита одам. Фарч-ғурч қор босиб келяпмиз. Соат учлар чамаси бўлса ҳам кун анча совуқ, қуруқ изғирин эсиб турибди. Кўзларимдан сув оқиб, қаршимга тик қараёлмайман. Бир маҳал самолётга яқинлашганда кўриб қолдим: қадимги «Кукурузник» деб аталадиган остин-устун қанотли самолёт-у, бироқ ғилдираклари ўрнига чена ўрнатилган. Бунақа самолётни биринчи кўришим. Ҳайрон қолдим. Қанақа қилиб учаркан-а?

Самолёт зинапоясига бир оёғимни қўйиб, эшигидан ушлаган эдим, қўлларим темирга чип этиб ёпишиб қолса бўладими! Мен аввалига ток урди, деб қўрқиб кетдим. Кейин билсам, совуқдан экан. Жон ҳолатда қўлларимни эшик тутқичидан юлиб олган эдим, орқамга қалқиб кетдим. Хайрият, орқамда бир чол турган экан, эҳтиёт бўл болам, деб суяб қолди. Ичкаридан кимдир қўлини чўзди. Орқамдаги рюкзагим ҳам бир бало бўлди. Ичида унча кўп нарса йўқ: фотоаппарат, бешта плёнка, кейин хитой фонаримни ҳам олганман. Асетга совға қилмоқчиман. Ойим майда-чуйда совға-салом берган, конфет, печенье, кулча дегандай... Ичимдан киядиган илиқ кийимларим билан зерикмаслик учун олган уч-тўртта китобим ҳам шунинг ичида... Оғирлик қилганини шу ерда сездим. Орқамдан ҳалиги чол, қўлимдан кимдир ичкарига қараб тортмаганида самолётга чиқиб олишим амримаҳол эди. Ичкарига бир амаллаб кириб олганимдан кейин уларга раҳмат айтдим. Сал ўтмай самолётнинг моторлари тариллаб, парраклари айлана бошлади. Тагимиз сирғаниб кетгандай бўлди, самолёт бир-икки марта лапанлаб таги дупир-дупир қилди-ю, товонлари ердан узилди шекилли, силлиққина суза бошлади. Ойнадан ташқарига қараб, ҳеч нарса кўра олмадим: у ичкаридан терлаб, юпқа қиров боғлаган эди. Самолёт ичи анча иссиқ экан. Билмадим, ташқаридан кирганимизга шундоқ туюляптими ё ўзи шундайми, ҳарҳолда боягидан илиқ эди. Моторларнинг қаттиқ гувиллашидан одамларнинг гаплари эшитилмас, фақат оғизлари қимирлар, бир-бирлари би-

лан имо-ишора орқали гаплашишар эди. Боя мени самолётга чиқишда суюган чол шундай рўпарамда ўтирган экан, энди аниқ кўринди: қорамағиздан келган, юзлари тўла ажин, чўққисоқол. Бошида тулки тумоқ, эғнида қора плаш. Ичидан қора чийбахмал камзул кийиб олибди, ёқаси кўриниб турибди. Унг чаккасида нўхатдек холи бор экан. Менга қараб жилмайганида кўриб қолдим.

— Йўл бўлсин, болам?— деди у менга энгашиб. Моторнинг гуриллашидан овози титраб эшитилди.

— Оқдарёга,— деб қичкирдим мен.

— Оқдарёнинг қаерига?— деб чол мен томонга ўнг қулоғини тутди.

— «Қизил юлдуз» колхозига.

— Ёлғизмисан?

— Ҳа.

— Уёқдагилар сенинг келишингни биладими?

— Ҳа. Телеграмма берганмиз.

Чол бошини силкиди.

— Самолётдан нариёғи ҳам беш-олти чақирим йўл. Шунинг учун сўраяпман, болам. Кеч бўлиб қолди. Совуқ..

Жуда меҳрибон чол экан. Менга кўзларини юмиб, жилмайди-да, оёғи тагидаги хуржунини олдига суриб хаёлга толди..

Кабина ойнасини қиров босиб қолгани ёмон бўлди-да. Бўлмаса, атрофни томоша қилиб кетар эканман. Бу самолёт «ИЛ—14»га қараганда анча паст учади. Ер ҳам анча яқиндан кўринади. Бемалол томоша қилса бўлади. Мен ўтган йили ёзда ойим, дадам билан Урганчга учганимизда кўрганман. Юқоридан уйлар худди гугурт қутқисидек бўлиб кўринади. Дарё тармоқ-тармоқ бўлиб ёйилиб оқади. Дарё бўйидаги қамишлар, тўқайлар, қарта-қарта пахта пайкаллари ажойиб бўлиб кўринади. Мактабимизда катта бир харита бор. Худди шунга ўхшайди. Асли харитани ҳам тепадан туриб чизса керак-да! Айниқса, тўқай тепасига келганда баъзан самолётнинг пастлаб учадиган одати бор. Шунда унинг гувиллашидан қўрқиб қочган турли ҳайвонлар тўдасини кўрсангиз... чумолидек, орқасидан чанг кўтариб, боши оққан томонга қочишади! География ўқитувчимиз бу ҳақда кўп гапирарди. Узи овчи экан. Утган йили Аму бўйидаги колхоз кўйларига бўри чопганда, вертолётдан бўриларни қириб ташлашда қатнашган. Қандай қилиб отишар экан-а, тепадан. Тағин вертолёт устида туриб?! Ҳа, бу ҳақда Асет ҳам ўтган йили келганимда айтиб берган эди. Ростдан Асет телеграммамизни олмаган бўлса-я! Унда

нима бўлади. Мана бу чолнинг гапига қараганда самолётдан нарёғи ҳам беш-олти километр келар экан. Кутиб олгани чиқса-ку, яхши-я. Чиқмаса нима бўлади? Ишқилиб телеграммани олган бўлсин-да. Мабодо чиқмаса, шу икки ўртада уй-пуй бордир. Уй бўлмаса, манави чол ташлаб кетмас ахир. Кўринишидан яхши чолга ўхшайди. Қалли ота ҳам шунга ўхшаганмикин? Йўқ, у қаҳрамон! Бунақа оддий чоллардан эмас. Қўллари чайир, ўзи баланд бўйли, паҳлавон... Ҳар тўр солганда уч-тўрт тонна балиқни бемалол денгиз қаъридан тортиб чиқара оладиган паҳлавон!..

Шу маҳал кўз ўнгимда баланд бўйли, мускуллари бўртиб чиққан, кўкраклари кенг, худди эртакларда ҳиқоя қилинадиган афсонавий бир одам пайдо бўлди. У Орол денгизининг ўртасида турар, сув унинг тиззасидан келарди. У «ҳа» деб каттакон бир тўрни тортар, балиқ деганинг қим-қийғос эди...

Бирдан самолётимиз лапанглаб кетди.

— Келдик!— деди ҳалиги чол кулиб.

Анча кеч кириб қолгани кўришиб турарди. Кабина ичи анча қоронғи тортган, нарироқда ўтирганларни ажратиб бўлмади. Олдимиздаги эшик очилиб, учувчи йигит чиқди. Кўринишдан хушчақчак йигитга ўхшайди. У кабина эшигини очди. Ташқаридан гуп этиб муздек ҳаво урилди.

— Қош қорайиб қолган экан,— деди кимдир.

Учувчи йигит эшик олдига темир нарвонни қўйди. Одамлар аста-секин туша бошлашди. Мен уч одамдан кейин тушдим. Кун қора совуқ, қоронғи. Одамлар гўё одам эмас-у, одамнинг кўланқасига ўхшайди. Ҳамма нарироқдаги қорайиб турган уй томонга кетар эди. Мен ҳам ўша ёққа қараб юрдим. Ҳалиги уйга яқинлашиб қолганимда, кимдир олдимдан чиқди.

— Соғиндик!

Дарров танидим. Ростимни айтсам, жуда қувониб кетдим.

— Асет!

— Ова, мен. Омон-омон,— деб қучоқлаб кетди.

— Салом,— дедим.

Унинг орқасида яна иккита одам турарди.

— Мана бу Бойтемир, бу Сафаргул. Сени кутиб олгани чиқишди.

Мен улар билан қўл беришиб кўришдим. Асет елкамдан рюкзагимни олиб, олдинга тушди.

— Қани, кетдик!

Мен срқамга қарадим. Ҳалиги бирга келган йўлдош-

ларимнинг бирортаси ҳам кўринмасди. Яхшиямки, Асетнинг чиққани, деб ўйлайман ўзимча, бўлмаса нақ ёлғиз ўзим қоларканман! Сал юрганимиздан сўнг, Асет тўхтади.

— Қани, чиқ Соғиндиқ!

Қарасам, бир от қўшиғлиқ чена турибди. Ченага чиқдим, устига пичан ташлаб, юмшоқ қилиб қўйган экан. Асет ченада катта тўн ҳам ола чиққан экан, жойлашиб ўтирганимиздан кейин у учаламизнинг оёқларимизга тўнни ёпди.

— Менга устимдаги ҳам бўлади. Қани, чуқ жонивор! — деди. Чена қорни чиройли ғичирлатиб, сирпаниб кетди..

ТАНИШУВ

Қуёш терак бўйи кўтарилиб қолган. Осмонда тўда-тўда кулранг булутлар, худди жулдур кўрпага ўхшаб аста қалқиб юрибди. Кун қора совуқ. Кечаси тагин қор тушибди. Атроф худди шакар сепиб қўйгандай оппоқ. Қандайдир бир нозик заррачалар қуёш нурида кўзингни олгудай ялтирайди. Кеча кечқурун кун туман бўлгани учун бу ерлар менга бийдай дала бўлиб кўринган эди. Йўқ, унчалик эмас экан. Хув, олисларда подалар, сурувлар мириқиб ёйрилиб юришибди. Йул чеккасидаги жингил, тўрангил, чийлар ғалати бир суратни эслатади: гўё уруш маҳали-ю, улоқтирилган гранаталар қим-қийғос портлаган... Ишонмайяписиз шекилли? Ўзингиз кўрганингизда ҳам шунга ўхшатган бўлар эдингиз. Қаранг, таги ингичка-ю, барг томони йўғон, худди портлаб сочилиб кетгандай... Айниқса, чийларнинг гуркираб ўсган туплари портлаган гранаталарни эслатади...

Ченамиз учиб келяпти. Устида фақат Асет иккаламиз, холос. Ойиси Ойгул опани аэропортга кузатиб қўйиб келяпмиз. Асет негадир индамай келяпти. Қўлида узун тизгин, силкиган сайин тўриқ от қулоғини чимириб олға интилади, хўрс-хўрс қилиб бурунларидан оппоқ буғ чиқаради. Ченамиз қорда олға интилади. Асетнинг қовоғи солиқ. Эҳтимол, боя ойисининг аэропортда айтган гапларидан хафа бўлгандир. Менимча шундай. Айниқса ойисининг бу гапларни менинг олдимда айтганидан уялган бўлса керак. Қизиқ, унинг ойиси ҳам худди менинг оймга ўхшар экан. Ўзи баҳорги каникул муносабати билан Нукусга — ўқитувчилар мажлисига кетяпти-ю, кўнгли Асет билан менда. Ҳамма самолётга қараб шовшилса, у Асет иккаламизни олдига чақириб олиб:

— Мен икки-уч кунда қайтиб келаман. Тўполон қил-

май ўйнаб юринглар, хўпми? Аксига олгандай даданг ҳам Мўйноққа кетиб қолди. Бувижонингни ранжитма,— — деса бўладими, денг.

Уҳ-хў. бирпасда Асетнинг ҳамма қилиқларини айтди-қўйди: бувисининг сўзига кирмаслиги борми, узоқ-узоқларга санқиб кетиши борми, синглисига кун бермаслиги борми... қўйинг-чи, инжиқлик қилиб овқат емаслигигача!.. Билишимча, у шунинг учун индамай келяпти.

Мен яна атрофни томоша қила бошладим: узоқ-узоқларда қандайдир япасқи, пастак уйлар қорайиб кўринарди. Асетдан сўрадим:

— Бу атрофда «Қизил юлдуз»дан бошқа овуллар борми?

— Бор.

— Қанақа?

— Бизнинг овулни «Муйтен овули», дейишади. «Қизил юлдуз» колхозимизнинг номи. Бундан уч-тўрт чақирим нарида Думалоқ кўл бор. Кетгунингча олиб бориб кўрсатаман. Ана ўша кўл бўйида Қабасин, Ашамайли, ундан ҳам нарида Қоракесак овуллари бор. Аҳолиси балиқчилик қилади.

— Ҳалиги айтган Думалоқ кўлга сув қаёқдан келади?

— Дарёдан қуйилади.

— Дарё Орол денгизига қуйилмайдими?

— Қуйилади.

— Қандай қилиб?

— Амударё Орол денгизига яқинлашганда уч-тўртта тармоққа бўлиниб кетади. Ана шу тармоқларидан бири Қипчоқдарё, яна бири Қунадарё, учинчиси Оқдарё. Бизнинг овулимиз ўша Оқдарёнинг бўйида.

— Дарё овулдан узоқми?

— Йўқ. Икки чақиримча бор. Ҳар куни бориб келамиз...

— Чўмиласизларми?

— Езда.

— Балиқни қаёқдан овлайсизлар?

— Дарёдан ҳам, кўлдан ҳам. Ҳозир денгиздан овлашади. Дарёда ҳозир муз бор.

Асетнинг қовоғи боягидан сал очилай деди. Овулга етиб келдик. Олдимиздан Асетнинг ити чиқди. Ченадан гир айланиб чопади. Ростини айтсам, тушишга қўрқдим.

— Қўрқма, эркаланияпти-ку, — деди Асет тиржайиб. Аста ченадан тушдим. Ҳайтовур индамади. Ёнимга келиб этакларимни ҳидлаётган эди, Асет бақириб берди:

— Бўрибосар, тур йўқол!

Жуда қўрқоқ экан. Думини қисиб, бир менга, бир

Асетга мўлт-мўлт қараб, бостирманинг тагига кириб кетди. Асет отни ченадан чиқара бошлади. Мен икки қўлимни чўнтагимга солиб, нарироқдан Асетларнинг уйини, овулни томоша қилдим. Қизиқ, бу ердаги уйлар унча тартибли эмас, оралари узоқ-узоқ, деярли қўпчилиги пастаккина, албатта, ёнида шох-шаббадан айлангириб мол қўра қилиб қўйишибди. Мол қўранинг бир четида каттакон пичан ғарами. Бир хилларининг тагини моллар ғажиб ташлаб худди каттакон қўзиқоринга ўхшатиб қўйган. Овул атрофидан пичан ҳиди анқийди. Нарироқда ерга қоқилган қозиқларга балиқ овлайдиган тўрлар худди каттакон ойна пардага ўхшаб илиб қўйилган. Оппоқ қор, қиров билан нам тортиб шалвираб турибди. Уй олдидаги қайиқларнинг бир-иккитаси тўнкарилиб ётар, қолганларининг эса ичига қор тўлиб қолган эди. Шундай уйнинг ёнгинасига алоҳида ёғочдан дор қилиниб, сап-сарик тузланган балиқлар осиб ташланган. Қўриб оғизларимдан сув оқиб кетди. Худди қовун қоқига ўхшаб турибди.

— Соғиндик!

Орқамга ялт этиб қарасам, Асет менга қараб турибди.

— Юр, чой ичамиз.

Уйга кирдик. Кеча кечқурун тузуккина қўрмаган эдим. Асетнинг бувиси жуда меҳрибон кампир экан. Гиргиттон бўлиб, атрофимизда айланиб юрибди.

— Келдинглари, чироқларим, ўтиринглари, ҳозир сўк ошим ҳам пишай деб қолди. Ҳой, Асетжон, меҳмон болага балиқ олиб чиқиб бер, есин!— деди у.

Асет ўрнидан туриб нариги хонага чиқиб кетди. Қимдир қозон-товоқ билан овора. Мен уй ичига разм солдим. Буни қаранг, ташқаридан қараган одам, булар жуда камбағал турншар экан, деб ўйлаши мумкин. Йўқ, сира ҳам ундоқ эмас. Уй ичи жуда шинам. Озода. Қўша-қўша гиламлар, нақ чўғдай ёниб турибди! Уй анжомлари ҳаммаси жойида, тўрда стол устида каттакон «Неринга» деган радиола, «Рубин» деган телевизор. Буларнинг телевизорлари Боқудан ҳам олар экан. Стол-стуллар. Бироқ уйларнинг шифти жуда паст. Айтишларича, шифти паст бўлса уй ичи иссиқ бўлар экан.

Асет узунлиги нақ ярим метрча келадиган бир балиқ кўтариб кирди. Мен шошиб қолдим.

— Ҳаммасини еёлмайман!

Асет кулиб юборди.

— Ова, бир парчасиниёқ еб кўр аввал.— У пичоқ билан дум томонидан бир қаричча кесиб олдимга қўйди.

— Шунн есанг, кунн билан сув ичиб юрасан.

Шўр демаса, жуда мазали экан. Аввалига ҳаммасини еб қўяман, деб ўйлаган эдим. Йўқ, еёлмадим. Асет егин деб қистади. Кейин ейман, дедим. Кампир бир косадаи ош олиб кирди. Бирам ширинки, қани энди ичолсам. Ойим нуқул овқат ичмайсан, деб уришгани-уришган уйда. Мана шунақа овқатларни пишириб берса, нега емас эканман, ейман!

Кимдир қичқиргандай бўлди. Асет деразадан бўйинини чўзиб:

— Кираверинглар,— деди. Кейин менга қараб, эшник томонга имлади.— Болалар келишяпти.

Эшикдан учта бола, бир қиз кириб келишди. Бирн Бойтемир, иккинчиси Сафаргул, буларни танийман. Кеча улар мени кутиб олгани аэропортга чиқишган.

— Танишиб қўйинглар,— деди Асет. Сафаргул билан Бойтемирни кеча кўргансан. Мана бу — Назар, бу Сейт. Ҳаммаси еттинчи синфдан, отрядимиз аъзолари. Утиринглар.

Ҳаммамиз стол атрофига ўтирдик. Асет уларнинг олдларига ҳам бир парча-бир парчадан балиқ кесиб қўйди. Кампир кириб жуда хурсанд бўлиб кетди.

— Вой бўйларингдан қоқиндиқ! Асетжонимнинг ўртоқлари келибди. Ҳозир, ҳозир овқат олиб кираман...— деб ташқарига чиқиб кетди. Бойтемир унинг орқасидан қичқирди:

— Ҳозир уйдан овқат еб келдим.

Кампир бу гапни эшитмади. Уларга ҳам косада сўк ош олиб кирди.

— Олинглар, болаларим, олиб ўтиринглар. Асетимизнинг ўртоғи келди Тўрткўлдан. Олинглар...

Кампир бизларга халақит бергиси келмади шекилли, аста чиқиб кетди. Бойтемир қошиқни косага солиб айлантирар экан, Сейтга қараб нимадир деб имо қилди. Сейт аввал лабларини буриб, елкасини учирди-да:

— Ана, отряд советининг раиси гапирсин,— деди.

Бунн қарангки, буларда ҳам отряд советининг раиси қиз бола экан. Сафаргул аввал катталардек бармоқларини бармоқлари орасига олиб қисирлатиб жилмайди-да, аста гап бошлади:

— Бизлар кечаги гап тўғрисида келган эдик.

Мен уларнинг имосига дарров тушундим. Кеча кечкурун уларга мен бу ерга нима учун келганим сабабини гапириб берган эдим. Шунда улар бу масалани ўйлаб кўришмоқчи бўлган эдилар. Бунн қарангки, ўша гапни

кечаси билан ўйлаб чиқишибди. Раҳмат сизларга, дўстларим!

— Ова, шуни қандай қиламиз,— деб ўйлаб юрибмиз бошимизни қотириб,— деди Бойтемир худди бир янгилик очгандай севиниб.— Эртага мактабда Қалли ота билан учрашув бор эмиш-ку!

— Учрашув бўлса нима бўлибди!— деди чўрт кесиб Асет.

— Ахир Соғиндиқ Қалли ота билан учрашиши керакми?

— Керак. Хўш?— деди Асет Сафаргулнинг оғзига тикилиб. Асет ҳали ҳам ҳеч нарсани тушунмади. Сафаргул кулиб гапида давом этди.

— Уша мажлисда Қалли отани Соғиндиқ билан тааништирамиз. Нима мақсадда келганини отага айтамыз...

Сафаргулнинг гапини Сейт илиб кетди:

— Уша мажлисда Соғиндиққа сўз берамиз. У озгина гапириб отряд советининг аъзолари номидан отани табриклайди...

— Бўйнига галстук тақади,— деди Сафаргул гул-гул яшнаб:— Тушундингми?

— Кейин отрядлар советининг аъзоси-да!— деди Сейт кулиб.

Мен худди ишим битиб қолгандай қувониб кетдим. Асет ҳам жилмайиб қараб турди-да, сўради:

— Бу ақл кимдан чиқди?

Сейт имо билан Сафаргулни кўрсатди.

— Қойил!— деб юборди Асет.— Сафаргулга шоншарафлар бўлсин! Ур-ра!

— Ур-ра-а!

Шовқин-суронни эшитиб, кампир эшикдан мўралади.

— Нима бўлди, бўталоқларим?!

— Ҳеч наrsa... Шундай, ўзимиз...

— Ваҳималаринг қурсин-эй!— деб кампир ёқасига туфлади-да, яна иши билан бўлиб кетди. Ҳаммамиз шу қарорга келиб ўрнимиздан турдик.

— Айтгандай, Соғиндиқ эртага мажлисда Қалли отага гапирадиган гапини бир қоғозга ёзиб олсин,— деди Сафаргул.— Биргалашиб қилсанглар ҳам бўлади.

— Бирпас ўйнаб келайлик, кейин. Соғиндиқнинг ўзи ҳам қотириб ташлайди. Шоир,— деди Асет. Мен уялинкараб жилмайиб қўйдим.

Кўчага чиқдик.

— Қаёққа борамиз?— деди Сейт.

— Соғиндиққа дарёни кўрсатмаймизми?— деди Бойтемир.

— Унча қизиқ эмас, нуқул муз, муз. Нимаси қизиқ шу дарёнинг!

— Биласизларми, болалар, ҳув анави тепадаги яхмалакка борайлик. Соғиндиқ ҳам отрядимиз қилган ишларини бир кўрсин-да.

— Тўғри, бирпас ченада учамиз,— деди Бойтемир. — Асет, кичкина ченангни олиб чиқ.

Мен бўйнимга фотоаппаратимни осиб олдим.

Овулнинг кун ботишидаги тепаликка қараб кетдик. Борсақ, овулнинг деярли ҳамма болалари шу ерда. Бири ченасини судраб тепаликка чиқиб кетаётган, бири ченага муккасидан ётиб олиб паства физиллаб учиб тушиб келаётган, бири йўл чеккасида ағдарилиб, уст-бошини қоқаётган... Хуллас, тепалик бағри болалар билан тўла, қий-чув!

Катта тепалик экан, устидан олиб чиқиб сув қуйшибди. Чамамда эллик-олтмиш метрча келадиган жой кўм-кўк муз — яхмалак бўлибди. Шу яхмалакнинг ўнг томонини чопиб зиначалар қилишибди. Болалар шу зиначалардан ченаларини юқорига олиб чиқиб, паства қараб учиди. Буни отряд советининг қарори билан Асетлар кичкинтойларга қилиб беришган бўлса ҳам, ўзлари келиб учиб туришаркан. Биз томонда бундай тепалик қайда? Бўлса бизлар ҳам фойдаланган бўлар эдик.

Бойтемир Асетнинг қўлидан ченани олиб, зинадан тепаликка қараб кўтарила бошлади. Сал ўтмаёқ, у тепадан ченада физиллаб учиб тушди. Мен унинг суратини олиб қўйдим.

Асет, кўриб қўй, дегандай менга бир қаради.

— Тагин қанақа ўйинларинг бор?— деб сўрадим мен.

— Уҳ-ҳў, ўйинларимиз кўп,— деди Сейт.

— Лапта, тўп таёқ, футбол...

— Э, бу ўйинлар ёзда ўйналади-ку? Қишдагисини сўраяпман.

Улар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қарашди.

— Сизлар томонда қанақа ўйинлар бор?— деб сўраб қолди Сафаргул.

— Бизлар томондами?— дея чайналдим.— Бизлар томонда, масалан, «Қорхат» деган ўйинимиз бор.

— У қанақа ўйин?

Болалар атрофимга тўпланишди. Шу бондан, уларда бу ўйиннинг йўқлигини билиб, роса олиб қочдим.

— Жуда қизиқ ўйин. Қор ёгади-ку, а? Ана ўшанда

қор ёққан куни яхшилаб хат ёзилиб, истаган ўртоғининг қўлига тутқазининг керак.

— Ундан кейин?

— Кейин, унинг шартлари бор: хат қўлга берилиши, хат берган киши қўлга тушиб қолмаслиги керак! Хат шеърда ёзилади. Уша хат олиб «қўлга тушган» одам хатда кўрсатилган шартнинг ҳаммасини бажаради. Мабодо қўлга тушиб қолса, ҳалиги шартни қўлга тушган одамнинг ўзи қилиши керак?

— Уҳ-ў, жуда қизиқ-ку!

Кимдир гўё қўлга тушиб қолгандай қиқирлаб кулиб юборди. Мен уларга «Қорхат»нинг ҳамма шартларини яхшилаб тушунтирдим-у, бироқ бу ўйин фақат биринчи қор тушганда бўлишини айтганим йўқ. Илгарилари шундоқ экан. Ҳозир ундоқ эмас. Ўзимиз ҳам Ўртқўлда бу қондага амал қилган эмасмиз. Қор ёғса бас, ёзаварамиз. Шартимиз фақат зиёфат қилиб бериш эмас, пионерлар қилиши лозим бўлган ҳамма ишларни айтиб ёзаварар эдик. Масалан, қорхат олиб ютқизган бола бориб бир пенсионернинг ҳовлисини кураб бериши ҳам мумкин. Ё бўлмаса томини... Тўнка ёриб берса ҳам, қолоқ ўқувчини шатакка олиб, яхшнлар қаторига ўтказиб берса ҳам бўлаверди...

Бу ўйин уларга жуда ёқди

Анча маҳалгача тепаликда чена учдик. Коллектив бўлиб, эсдалик учун суратга тушдик: аввалига ўзим олдим. Кейин мен ўртага келиб ўтирганимда Бойтемир олди. У ҳам фотога қизиқар экан. Ҳавога қора булутлар чиқиб, майда қор учқунлай бошлади. Изғирин турганди. Анча қоронғи тортиб, яйловдан подалар қайтди. Овул итлари ҳура бошлади. Бизлар ҳам ченаларимизни судраб, уй-уйимизга қайтдик.

— Ҳавонинг авзойи бузуқ, тагин қор ёғадн шекилли? — деди Асет.

— Эҳтимол...

Кечки овқатдан сўнг мен столга ўтирдим. Эртага мажлисда гапирадиган гапларимни ёзиб, тайёрлаб қўйишим керак эди-да!

Олдимда қоғоз билан қалам, ўйлай кетдим...

ҚОРХАТ

Эрталаб туриб ҳовлига чиқсак, лайлакқор ёғаятган экан. Худди оққушнинг патига ўхшаб тўзғиб ёғаяпти! Ҳаммаёқ оплоқ қор. Боссанг оёғинг тиззаларинггача ботиб кетади. Худди момиқ пахтадай! Мен бўсагадан

авайлаб ташқарига қадам қўйдим. Асет бўлса мендан илгари чиқиб кетган. Бостирманинг устунига осиб қўйилган умивальникдан сув оқизиб юзини ювяпти. Сув, албатта, муздай бўлса керак. Бирдан танам жунжикиб кетди. На илож? Ўзимизнинг уйда эркалик қилсам ярашади. Бу ерда меҳмонман. Авайлаб, Асетнинг изидан бир-бир босиб унинг олдига бордим. У ювиниб бўлиб артина бошлади.

— Ювин. Ҳозир сочиқ олиб чиқиб бераман.

Асет уйга кириб кетди. Мен аввал қўлларимнинг учини, кейин юзимни тез-тез ювиб, уйга кириб кетаётганимда олдимдан Асет сочиқ олиб чиқиб қолди. Бўса-ғада туриб дилдираб артина бошладим.

— Ҳа, совуқми?

— Ҳовва.

— Бўлмаса кийиниб чиқ. Ҳозир исинамиз.

— Қандай қилиб?

— Кийиниб чиқ, кўрасан.

Уйга кириб пальтомни, қулоқчинимни кийиб чиқсам, Асет ҳовлининг ўртасида катта фанер тахтадан қилинган ёғоч куракни ушлаб тиржайиб турибди. Чиқишим билан қўлимга тутқади.

— Ма, ушла. Мен ҳозир Бойтемирларникини олиб келаман. Икковлашиб чой қайнагунча кураб ташлаймиз.

Олдим. Бирпасда Асет Бойтемирларникидан катта курак олиб келди. Аввалига мен қор кураш қийин бўлади, деб юргандим. Уйда бундай ишларни қилмасдим-да. Йўқ, янги ёққан замони куралса, унча оғир бўлмас экан. Туриб қолганини кураш оғирлашаркан. Бирпасда ҳовлининг қорини хирмондаги оппоқ пахтага ўхшатиб бир четга уюб ташладик. Совуқ қаёққа кетганини билмай қолдик ўзимиз ҳам. Терлаб кетдик. Ҳаммадан ҳам Асетнинг бувиси ишимиздан хурсанд.

— Бўталоқларимдан айланай. Қани, чойга кира қолинглар.

Бугун чой жуда ҳам ширин бўлиб кетибди. Ичган сайин ичгинг келади. Билмадим, сут қўшилгани учунми? Ё аввал иш қилиб, кейин овқат ейилса ширин бўлади, дерди дадам, шунгами. Ишқилиб жуда ширин.

— Буви, дадам қанилар?— сўраб қолди чой ҳўплаётиб Асет.

— Даданг шўрлик эрта туриб, чой ҳам ичмасдан кетди,— деди кампир ўглига ачинаиб.— Анави Қалли отанг келиб кетди.

Мен ялт этиб Асетга қарадим.

— Қалли ота деднигизми?— деб сўради Асет ҳайрон бўлиб.

— Ова. Денгизда бир балиқчи қаттиқ шикастланган кўринади.

Буни қаранг энди. Қидириб юрган одамимиз ўз оёғи билан келса-ю, бизлар донг қотиб ухлаб ётсак. Гапириша олмаганимда ҳам қандай одам эканлигини кўриб олардим-ку-ахир, ҳеч бўлмаганда. Эҳ...

Нариги уйдан Асетнинг синглиси бувисини чақириб қолди. Кампир ўша ёққа кириб кетганда Асет менга қараб:

— Мажлисда гапирадиган гапингни ёзиб олдингми, — деди.

— Ховва. Уқиб берайми?

— Ишонаман. Шоирсан-ку, қотирган бўлсанг керак, — деди у жилмайиб. — Қани, ич чойингни. Вақт бўлиб қолди. Кетамиз.

Чойимни наридан-бери ичиб бўлиб, кийина бошладим. Негадир юрагим хапприқиб дук-дук ура бошлади. Кўпчилик олдида чиқиб гапириш осон эмас-да, ахир. Менинг ўрнимда ўзингиз бўлганингизда ҳам худди шундай аҳволга тушардингиз-ов.

Ховлига чиқдик. Қор боягидан сал тўхтаётгандай, сал-пал учқунлаб турибди. Ховлига чиққанда шарфимни бўйнимга яхшилаб ўраб, қулоқчинимни бостириб кийиб олдим. Аста қўйин чўнтагимга қўл солиб, кечаси ёзган текстимни ушлаб кўрдим. Чўғ ушлаб олгандай, юракларим дукиллаб уриб кетди. Нима бўлса бўлар, деб Асетнинг орқасидан эргашдим... Мактабга ҳали йўл очилмаган. Фақат уч-тўртта из тушибди. Катталарникими, болаларникими — ажратиб бўлмасди. Олдинма-кетин келяпмиз. Қор учқунлаб турибди. Болалар-сирғанадиган тепалик ёнидан ўтиб кетаётганимизда биров орқамдан пақ эткизиб бир уреа бўладими! Қайрилиб қарайман дегунимча Асет иккаламиз қор бўрони остида қолдик. Нарироқда ариқ ичида бир-иккита бола қор юмалоқлаб, бизларни кўз очтирмай кетма-кет упар, ўзлари еса қотиб-қотиб куларди. Дарров тапидик. Улар Бойтемир, Сейт, Сафаргуллар эди. Бизлар ҳам ишга тушиб кетдик. То мактабга боргунча бир-биримизни роса қорбўрон қишдик.

Мактабга яқинлашганда уст-бошларимизни қоқиб ҳаммамиз бир жойга тўпландик. Сафаргул негадир кўзлари ёниб, қиқир-қиқир куларди. Икки кундан бери разм соламан. Тавба, худди Мастуранинг ўзгинаси. Иши ҳам, шўхлиги ҳам, тегажаклиги ҳам. Тағин бу ҳам Мастурага

Ўхшаб отряд советининг раиси бўлиб олганини айтмай-сизми? Бу ҳам Мастурага ўхшаб совет аъзоларига айтганини қилдирмай қўймас экан. Вой маҳмадона-ей! Анов Сейт-чи, у ҳам худди бизнинг Самад қувнинг ўзгинаси.. Буларнинг юз бичимлари ўхшамайди-ку, бироқ қилган ишлари, қилиқлари, вазифаларида жуда ўхшашлик бор. Қизиқ, одам одамга ўхшайверар экан!

Сафаргул билан Сейт аста олдимга келди. Сейт негадир нуқул жилмаярди.

— Сиздан бир нарса сўрасак майлими?— деди Сафаргул қикир-қикир кулиб.

— Майли, — дедим. Нимани сўрар экан деб ҳайрон бўлиб турибман. Ёнимга Асет ҳам яқинлашди.

— Қорхатни қўлга бериш керакми ё чўнтакка солиб кетса ҳам бўлаверадими?

— Қўлга бериш керак. Нимаиди?

— Йўқ, ўзим...— деб тагин кулди Сафаргул.

— Нима гап ўзи?— деб сўради Асет.

— Нима бўларди,— деди Сейт жиддий.— Битгаси Сафаргулнинг чўнтагига хат солиб кетибди.

— Қанақа хат?!

— Қанақа хат бўларди, қорхат-да!

— Ким?— деди Асет.

— Олтиччининг болалари.

— Улар қаёқдан билибди?

— Кеча ўзимиз ўргатгандик,— деди Сейт.

— Қани, нима деб ёзибди?— деди Асет қизиқиб.

— Бу сир.

— Нимаси сир? Қани, кўрайлик-чи?— деб ялина бошлади Асет.

— Бер, ўқисин,— деди Сейт.

— Йўқ, хат менга ёзилган. Бермайман,— деб туриб олди Сафаргул.

У Асетни роса ялентирди. Мен ҳам хатни кўргим келарди. Бироқ Асетга бермаган хатни менга берармиди?

Бирдан кўнгироқ чалиниб қолди. Ҳаммамиз ичкарига кирдик. Мактаб залига аллақачон болалар тўпланишиб қолишган экан. Бир маҳал залда бир овоз дўриллаб эшитилди:

— Ҳамма клубга!

Ўқитувчи бўлса керак. У шундай деди-ю, ўқитувчилар хонасига кириб кетди. Болалар клубга қараб ёпирилди. Бизлар сал кейинроқ кирдик. Эшик олдида Сафаргул Асетни туртиб, кўлига хатни берди.

— Ма. Бермасам хафа бўласан шекилли. Чўнтагингга солиб қўй, кейин ўқийсан.

— Раҳмат.

Асет хатни чўнтагига солди. Сейт менга қараб кўзини қисиб қўйди. Мен уни, ҳали Қалли отанинг олдига чиқиб гапирганда дадил бўл. Шошилмасдан гапир, деяпти, деб тушундим.

— Юр, Сафаргул, бирга ўтирамыз,— деди Асет.

— Раҳмат, менга қизлар жой олиб қўйишибди, — деди Сафаргул кулиб.

Сейт билан Бойтемир ҳам, негадир чолиб орқага ўтиб кетишди. Асет иккаламиз ўнг томондаги бўш ўринга бориб ўтиришимиз билан болалар ўринларидан гур этиб туришди. Эшикдан уч-тўртта киши кириб, президиум томон юришди. Менинг икки кўзим уларда. Уларнинг орасида мен ахтарган одам кўринмасди. Ҳайрон бўлиб Асетдан сўрадим:

— Қалли ота қанн?

— Шошма, келиб қолар.

Сочларига оқ оралаб қолган гавдали бир қора киши ўрнидан турди. Асет мен томонга энгашиб аста шивирлади:

— Илмий мудиримиз. Қайпназаров.

Илмий мудир томоғини қириб гап бошлади:

— Болалар! План бўйича бугун сизлар машҳур балиқчи, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Қалли ота Шомуротов билан учрашишингиз керак эди. Афсуски, Қалли ота сизларнинг бу йиғинингизга келолмади.

Бирдан залда шивир-шивир бошланди. Бир-иккита бола орқадан савол ҳам берди:

— Нега?

— Нима учун келмапти?

— Сабр, сабр қилинглар!— дея илмий мудир қўлини кўтарди.— Болалар, кеча кечаси Қалли отанинг бригадасидаги балиқчилардан бирининг оёғига, денгизда ов қилиб юрган маҳалда, муз тушиб кетиб, қаттиқ шикастланибди. Қалли ота ўша яраланган балиқчини докторга олиб кетибди. Тушундингларми?

— Тушундик.

— Тушунган бўлсаларинг гап шу. Энди, мана бу вожатий акаларинг сизлар билан пландаги бошқа машғулотни ўтказиб туради. Қалли ота билан кейинроқ учрашасизлар. Хўпми?

— Хўп!— чувиллашди болалар.

Бу гапдан кейин илмий мудир ҳалиги вожатий йиғитга энгашиб нималардир деди-да, аста оёғининг учида ташқарига чиқиб кетди. Энди менинг қўлогимга сира ҳам гап кирмас эди. Энди қачон ўрни келади-ю, Қалли

ота билан қачон танишаман? Мана, ҳаш-паш дегунча каникулимнинг уч кун и ўтиб кетди. Бу аҳволда ишим пачава бўладиганга ўхшайди. Қалли отанинг номзодини ўзим таклиф қилиб, буёқларга ўзим келган бўлсам-у, Тўрткўлга сўппайиб қуруқ борсам! Нима деган одам бўламан? Айниқса, Самад қув нима дейди? Йўқ, бу ишингиз бўлмайди, Соғиндиқвой! Шундай бошимни кўтарсам, вожатий гапираётган экан. Қулоғимга ҳеч нарса кирмади. Жаҳлим чиқиб Асетга қарасам, пешонасини ушлаб қиқир-қиқир кулади. Тавба! Мен қайси аҳволда-ю, бу кулади.

— Нега куласан? — дедим йиғламоқдан бери бўлиб.

— Қўлга тушдик, — деди Асет тиржайиб.

— Нега қўлга тушар эканмиз?

У индамай бояги Сафаргул берган қорхатни менга чўзди. Хатни олиб аста ичимда ўқий бошладим:

МЕҲМОНИМИЗ СОҒИНДИҚ, СИНҒОШИМИЗ АСЕТГА!

Сизларга жон қоқиндиқ,
Номингиз тушди хатга.
«Хатга тушдинг, ўтга тушдинг»,
Деган халқнинг мақоли.
Топасиз қуён гўштин,
Бўлсин қиммат баҳолик.
Қиласизлар қовурдоқ,
Қирғовулдан шилпилдоқ.
Бўлсин балиқ шўрва ҳам,
Кўп солмайсиз тузнини.
Бизлар олти кишимиз
Сўрасангиз сиз бизни.
Отангиз отиб келган
Қирғовулга тегиш йўқ.
Ўзингиз ов қиласиз,
Тегизасиз қуёнга ўқ.
Шарти шудир, бўлмаса
Зиёфатни емаймиз.
Хоҳи ширин, хоҳ бемаза,
Ўзингиз таёрлайсиз.
Ўтин ёриб пешона
Гурра бўлса ҳам майли.
Хафа бўлманг бунн ёздик
Дўстлигимиз туфайли.
Ўринлатолмадик шеърини,
Аммо-лекин зиёфат
Бўлаверсин қиёмат,
Қонамасин ҳеч кимнинг бурни,
Раисимиз Сафаргул,
Ҳамда бошқа аъзолар!

Сейт, Мурод, Бойтемир...
Жимжима қилиб мана,
Қўйиб қўйдик имзолар.¹

Хатдан бошимни кўтариб, орқага қарадим, Сейт билан Бойтемир бир жойда кулиб ўтирибди. Қўзлари бизларда. Сафаргул ҳам бизларга қараб бопладикми, дегандай кулиб ўтирибди. Бу қандай бўлди? Буларга қорхат ўргатмай ўлай. Энди буларга қандай қилиб баҳона топиш керак? Йўқ, деб бўлмайди, ўзим ўргатганман. Борди-ю, мен бу жойга меҳмонман, ўйимизда бўлганда албатта қилиб берардим, десам-чи? Йўқ, унга ҳам гап топишади булар. Ахир ёзишибди-ку; фақат ўзларинг топган нарсалардан қиласизлар деб!..

Бундай Асетга қарасам, у ҳам вожатийнинг гапларини эшитмай шуни ўйлаб ўтирган экан.

— Энди нима қиламиз?— деди кулиб.

Елкамни қисдим. Уйлай-ўйлай ўйимнинг тагига етолмадим. Шу кенг зал ҳам назаримда жуда торайиб, ичи жуда дим бўлиб кетгандай туюлди. Иссиқлаб кетдим. Яна қанча ўтирганимиз эсимда йўқ. Бир маҳал сал салқин теккандай бўлди. Қарасам, кўчага чиққан эканмиз. Ўз хаёлим билан бўлиб, вожатийнинг гапи тугаганини ҳам, болаларнинг қий-чувни ҳам эшитмабман.

Ҳали қор ёғиб турган экан, пича хаёлимни йиғиштириб олдим. Атрофимизни болалар ўраб олишди. Бизларга қорхат беришганини дарров қаёқдан била қолишибди? Сир бой бермайман. Асет ҳам болаларга қараб жилмаяди. Уртадан секин сирғалиб чиқиб, уйга қараб кетдик. Кимдир орқамиздан қичқирди:

— Зиёфат эсларингдан чиқмасин!

Йўлда Асетдан сўрадим:

— Энди бизнинг иш нима бўлади?

— Қайси иш?

— Қалли ота билан учрашув...

— Ова,— деди у чўзиб.— У-ми? У-ку, бир гап бўлар, қорхатни нима қиламиз?

Унинг бу сўзи «сен айтмаганингда бу гаплар йўқ эди», дегандай бўлиб эшитилди гўё. Индамадим. Асет мени хафа бўлди, деб ўйлади чоғи, тасалли бера бошлади:

— Хафа бўлма, милтиғимиз бор. Эрталаб тўқайга борсак, қуён, қирговул дегани тўлиб ётибди. Отамнз-келамиз.

¹ Бу шеърни қорақалпоқчадан ўзим таржима қилдим. Биринчи таржимам. Билмадим қандай чиқди.

Бу гапни эшитиб, танимга қон югурди.

— Балиқни-чи?

— Балиқни ё дарёдан, ё Думалоқ қўлдан овлаймиз,— деди Асет. Зиёфатни қилиб бермасак бўлмайди. Уғил болалар ёзганда унинг йўли бўлак эди. Келиб-келиб қиз болага кулги бўламизми?

Шу мавзуда гаплашиб турган эдик, орқамиздан Сафаргуллар етиб келиб қолди.

— Ҳа, жуда орқа-олдиларингга қарамай жўнаб қолбсизлар?— деди Сафаргул кела солиб.

— Ўзимиз шундо-оқ,— деди Асет. — Қорхатни маслаҳатлашиб келаётувдик.

— Нима қарорга келдинглар?

— Қарзимизни узамиз!

Асет иккаламиз уйга қараб бурилиб кетдик.

ОВ РЕЖАСИ

Қор бир меъёрда майдалаб ёғиб турибди.

Эрталаб мактабга кетиш олдида Асет иккаламиз ҳовлини топ-тоза қилиб кураб кетган эдик, қайтиб келгунимизча яна бир қаричча қор тушибди.

Кун туман босгандай хира, нарироқдаги нарса худди сояга ўхшаб, қорайиб кўринади. Уй ичи қандай? Уй ичини-ку, чироқ ёқиб ёритиш мумкин. Аммо, кўнгил қоронғи бўлса қандай қилиб ёритасан?..

Ташқарида қор ёғиб турибди. Мен ичкарида, дераза ёнидаги каравотда чўзилиб ётибман. Асет нима биладир овора, кириб-чиқиб юрибди. Нариги уйда бувиси билан синглиси. Уларнинг товуши худди тушдагидек узуқ-юлуқ қулоғимга киради. Деразага қараб хаёл суриб ётибман. Кўз олдимга ўртоқларим, синфдошларим келади... Самад, Розик, Уринбой... Айлиқса, Мастура хаёлимдан кетмайди. Қизиқ, бирга бўлсак, бирга юрсак ҳеч ҳам у билан келишолмайман-у, сал узоқлашсам нуқул кўргим келаверади. Нега ундай экан-а?..

— Ҳа, шоир, хаёл суриб қолдинг? Шеър ўйлаяпсанми?— деди Асет каравотга ўтириб.

— Ўзим шундай...— дедим.

— Хафа бўлма, ҳамма иш жойида бўлади,— деди мени юпатиб.— Ҳозир чой ичиб бўлиб овга тайёргарлик кўрамиз, бўптими?

Асет менинг хаёл суриб ўтирганимни қорхатнинг ташвиши деб ўйлабди. Қизиқ, менинг бу ерга нима учун келганим эсидан чиқиб кетди шекилли? Менга овдан ҳам зарури Қалли ота-ку, ахир. Уни учратолмасам,

топшириқни бажаролмасам синфдошларим ёнига қандай юз билан бораман. Мастуранинг олдида нима деган одам бўламан?!

Мен бу гапларни Асетга бақриб айтдимми, дея хи-
жолат чекиб турган эдим, хайрият ичимдаги гаплар экан.
У менинг бу кайфиятимдан ҳайрон бўлиб сўради:

— Ха, юрагинг дов бермаяптими?

— Нега?

— Овга-да?

— Э-э... Нега энди! Чиқаверамиз. Бироқ...

— Бироқ-мироғи йўқ. Эртага ҳаво яхши бўлади.

Доим қордан сўнг ҳаво очиқ келади. Агар мен билсам, эртага нағиз сўнар бўлади.

— Сўнар?!

— Ха.

— Бу нима деганинг?

— Шунини ҳам билмайсанми? Тиззадан қор ёғиб, ҳали устига из тушмаган пайтинг «сўнар» дейишади овчилар. Бундай пайтда ов қилиш осон бўлади. Овнинг изи дарров топилади-да.

— Эртага сен айтган сўнар бўлармикан?— деб мен деразага қарадим. Қор ҳали ҳам майдалаб ёғиб турибди.

— Бўлади,— деди Асет ишонарли қилиб.

Кампир самовар кўтариб кириб келди.

— Қоринларинг ҳам очгандир, бўталоқларим.

— Тур, чой ичамиз,— деди Асет. Кейин кўзини қисиб шивирлади.— Эртага овга чиқишимизни уйдагилар бил-
масин.

— Нега?

— Чиқаришмайди.

Чой ичиб бўлиб, эртанги ов режалари ҳақида масла-
ҳатлашаётганимизда Жапақ амаким келиб қолди. У ус-
тидаги пальтосини ечиб чўткалади, қулоқчинини қоқди.
Шундай бўлса ҳам иссиқ уйга киргандан кейин кийимга
ёпишган қорлар эриб, силкиган сайин атрофга сув сач-
рар, қизиб турган тунука печкага тегиб жиз-жиз қилар
эди. Бир йўла этигини ҳам ечиб ичкари уйга кирди. Би-
либ турибман, сал қовоғи солиқ. Нима бўлдийкин?
Беморларнинг мазаси қочиб қолдимикан?

Асет билан мен унга тикилиб қараб турибмиз. Уйга
кириб, юзига иссиқ теккач, сал очилди.

— Ха, ўғлим, зерикмадингми?— деди менга.

— Йўқ.

— Сен билан гаплашишга вақт ҳам бўлмаяпти.

Жапақ амаким чарчаган бир қиёфада стулга оғир
чўқди. У стол устидаги чойнакни олдида тортиб, аввал

бир пиёлага қуйиб қайтарди-да, сочиқ билан бостириб яна менга қаради.

— Дадангининг ҳам ишлари шундай кўпми?— деб жилмайди.

— Йўқ...— дедим.— Фақат, баъзан кечалари одамлар келиб чақириб кетишади.

— Дадангини осон, — деди Жапақ амаким иссиқ чой хўплаб,— мана кўрмайсанми, кечаси денгизда бир балиқчи оёғидан ажраб қолибди.

— Қандай қилиб?

— Ҳозир балиқчилар учун жуда қийин пайт, ўғлим. Мана икки ойдирки дарёда абиржи.

— Абиржи нима дегани?

— Дарё эндаса балиқчилар «абиржи турди» дейишади. Мана музда ўша абиржилар эриб, уч-тўрт кун бўлди, дарёда санг юриб қолди. Балиқчиларнинг ишини оғирлаштиради.

Жапақ амакининг айтишига қараганда, дарёдаги музлар эриб, парча-парча бўлиб синиб оқиб келаркан-да, Орол денгизига тушаркан. Бу катта-катта муз парчалари денгизда балиқчи кемаларнинг эркин сузишига халақит бераркан. Баъзан муз парчалари қайиққа келиб урилиб, шикаст ҳам етказаркан. Кеча кечаси ҳам денгизда шундай бўлибди. Қалли отанинг бригадасига қарашли балиқчилардан учтаси катта қайиқда овдан кеч қайтиб келаётганда катта муз парчасига урилибди. Шунда уст-ма-уст туриб қолган муз парчасининг бир бўлаги қайиқ устига тушиб, бир балиқчининг оёғини синдирибди. Сал бўлмаса, қайиқни ҳам бузиб юбораёзибди. Шунда қайиққа шикаст етса борми, унда учала балиқчининг ҳам ҳаёти хавф остида қоларкан. Ҳайтовур улар қирғоққа омон-эсон чиқишибди. Кейин балиқчиларнинг қирғоқдаги пунктига келиб, радио орқали идорага маълум қилишибди. Бугун эрталаб Қалли ота Жапақ амакимни шунга олиб кетган экан. Бориб синган жойини гипслаб, касалхонага ётқизиб келишибди.

— Майли, оз қолди,— деди Жапақ амаки олдидаги чойнакни суриб.— Қийини апрелгача. Ҳадемай баҳор бошланади... Хўш, ўқишларинг қалай, ўғлим?

— Тузук,— дедим.

— Асет ўртоғининг кундалиги билан танишдингми? Мен ялт этиб Асетга қарадим. Асетнинг қовоғи тушиб кетди.

— Алгебрадан иккимини йўқотганман,— деди у ерга қараб.

— Сал дайдироқсан, ўғлим, санқиганинг-санқиган

Онанг кетиб, тергайдиган одам бўлмай қолди шекилли? — деди Жапақ амаким. Кейин менга кўзини қисиб гапида давом этди. — Соғиндиқ ўғлим, бунга қарасанг оч қоласан. Уртоғинг жуда чимхўр.

Асет ерга қараб индамай ўтирарди.

— Ҳозирги болаларга гап гапирсанг қоғоғини солади, — деди Жапақ амаким. — Биз сенинг даданг билан ТошМИда ўқиган кезларимизда...

Қизиқ, катталарнинг ҳаммаси ҳам бир бўладими дейман: Жапақ амаким ҳам худди даданнинг ўзи. «Нега чимхўрсан?» «Биз сендай пайтимизда ундай қилардик, бундай қилардик!» «Яхши ўқиш керак...» Ҳозир ҳам Жапақ амаким: «Биз сенинг даданг билан ТошМИда ўқиган кезларимизда...» деб гап бошлаб, қандай ўқигани, қийинчиликларга қандай бардош берганлари, макарон шўрвани қандай пиширгани борми, стипендия олган кунлари роса мириққанлари-ю, бир ҳафтадан сўнг тумбочкалардан моғор босган нонларни қидириб қолганларига-ча сўзлай кетди. Мен бу гапларни дадамдан ҳам икки-уч марта эшитганман. Шундай бўлса ҳам чидадим. Йложинг қанча!

Жапақ амаким ўғлининг уялганини сизди шекилли, гапни бурди.

— Хўш, бу ерлар ёқдимми сенга, Соғиндиқ?

— Ёқди, — дедим чўзиб.

— Бугун нима иш қилдинглар?

Асет стол остидан оёғимни босди. Бу унинг овга чиқишимиз ҳақидаги гапни адамга айтиб қўйма, дегани бўлса керак, мен уни дарров тушундим.

— Мажлисга бордик, — дедим.

— Ҳа, айтгандай, Қалли ота билан учрашмоқчи эдинглар-а? У келолмади-ку. Нима бўлди.

— Урнига бошқа мажлис қилдик, — деди Асет шошилиб. Чамаси мени қўлга тушиб қолади, деб ўйлади шекилли, гапни бошқа ёққа буриб юборди. — Ада, қачон Қалли отанинг вақти бўлади.

— Нимайди?

— Соғиндиқ учрашиши керак экан.

Жапақ амаким ҳайрон бўлиб менга қаради. Асет менинг бу ерга нима мақсадда келганимни айтиб берди. У бирпас индамай ўтирди-да, бошини чайқаб кулди.

— Оббо тиниб-тинчимаган-а! — деди қўлини кафтимга қўйиб. — Ҳа, майли, Қалли оға эртага ишламайдиган куни, индинга касалхонага келади, касал кўргани. Бўпти, ундоқ бўлса мен айтаман! Учрашади сен билан. Келишдикми?

— Майли.

— Хўп бўлмаса, Асет, дам олинглар. Мен ҳам овқат маҳалигача бир чўзилиб олай.

Асет иккаламиз нариги уйга чиқиб, эртанги кун режасини туза бошладик.

— Энди бундай,— деди Асет уёқ-буёққа қараб. — Эшик ёпиқми? Ҳа, ёпиқ экан. Эрталаб дадам ишга жўнагандан кейин, секин, ҳеч кимга билдирмай Думалоқ кўлга борамиз. Кўл ёнида қалин қамишзор тўқай бор, қирговул, қуён тўлиб ётибди. Қуён билан қирговулни шу ердан овлаймиз.

— Балиқни-чи?

— Балиқни дарёдан. Аввал тушгача қуён, қирговулни овлай олсак, уйга келиб бувимларга бир кўриниш бериб, кейин дарёга тушамиз.

— Қандай қилиб? Дарё муз-ку?

— Э, шуни ҳам билмайсанми? Темир сумба билан бир жойини ўямиз-да, қармоқ ташлаймиз.

— Топдим,— деб қичқириб юбордим.

Асет секинроқ дегандай эшик томонга қаради. Мен ўрнимдан учиб туриб, деворда осиглиқ турган рюкзагимни очдим. Асет ҳайрон бўлиб қараб турарди. Мен рюкзакдан оппоқ никелланган хитой фонаримни олиб кўрсатдим.— Мана!..

Асет ҳеч нарса тушунмади.

— Биласанми, мен яқинда «Пионерская правда»да бир мақола ўқидим. Балиқ нурга — ёруғликка интилар экан. Ҳали ҳам тушунмаяпсанми? Мана қараб тур. Мана бу фонарни қармоқнинг сопига боғлаймиз.

— Хўш?

— Кейин ингичка сим билан лампочкасини қармоқ боғланган жойга илиб қўямиз. Кейин балиқлар...

— Қойил! Қани, ёқиб кўрай-чи?— деди Асет фонарни олиб айлантириб кўрар экан.— Қойил.

— Сенга ёқадими?

— Ҳа.

— Олақол. Сенга совға. Атайлаб олиб келгандим. Сенга бериш ёдимдан кўтарилибди.

— Ростданми?

— Рост!

— Раҳмат.

— Бўлмаса,— дедим мен, — бунини овқатдан кейин ҳалигиндай ясаймиз...— Тагин нималар керак бўлади?

— Тагинми?— деди Асет бошини қашиб.— Биласанми, Соғиндиқ, яхшиси бир рўйхат тузайлик. Керак нарсалар рўйхатини. Бўлмаса эртага эсдан чиқиб қолади.

Қоғоз, қалам олиб ёза бошладик: гугурт, каламтарош, кигиз этик, темир сумба, қармоқ, чена, фотоаппарат...

Ёзиш билан овора бўлиб, уй ичига ғира-шира қоронғи тушиб қолганини ҳам сезмабмиз. Агар Асетнинг синглиси кириб, чироқни ёқмаса, қоронғида гаплашиб ўтира-верар эканмиз.

— Овқат тайёр бўлди, чиқинглар,— деди у.

— Ҳозир,— деди Асет.— Хўш, бошқа нарсалар-ку бор, милтиқни қаёқдан топамиз?

— Анови уйда осиглиқ турган милтиқ-чи?

— Унга тегиб бўлмайди.

— Нега?

— Уни олсак билиб қолишади. Режамиз барбод бўлади. Бойтемирнинг милтиғини оламан.

— Бермаса нима қиламиз?

— Беради. Бизнинг милтиғимизни ҳам бир неча марта олган,— деди у ишонарли қилиб.— Қорхатни ҳам бизга ўшалар ёзган. Милтиқни сўраб олсак, овни ўзимиз қилганимизга ишонишади, билдингми? Ўзимизнинг милтиғимизни нима учун ололмаганимизни унга тушунтирамиз... Юр овқатга!

Иккаламиз олдинма-кетин катта уйга кирдик. Стол устида буғи чиқиб турган бир лаган шилпилдоқ турибди. Стол атрофида Асетнинг бувиси ва синглиси ўтиришарди.

— Дадам қанилар?— деб сўради Асет.

— Ҳозир киради. Ювингани чиқиб кетди.

Кампир гапини айтиб бўлмасидан, эшикдан елкасига сочиқ ташлаб Жапақ амаким кириб келди. Эшик очилиши билан гуп этиб ичкарига совуқ урди. Бизлар ҳам қўл ювгани ҳовлига чиқдик. Ҳаво бирам очиқ, юлдузлар чарақлаб турибди. Лекин қорасовуқ. Асет аста биқинимга туртди:

— Айтмабмидим, сўнар бўлади деб?..

ТУҶАЙДА

Қуёш терак бўйи кўтарилиб сур булутлар орасидан мўралаб турибди. Ҳаммаёқ қор. Худди кампирнинг тишларидек сийрак ва бетартиб тушган овулнинг паст-паст уйлари гўё «зил-замбил» қордан ерга кириб кетгудай, майнишиб-қайишиб турибди. Мўрилардан чиққан тутунлар худди совуқ қотгандай эринчоқлик билан осмонга ўрлайди. Томлар орқасидаги чети шох-шаббалар билан айлантириб ўраб қўйилган пичанлар атрофида қўй ва сигирлар курт-курт хашак чайнайди.

Асет иккаламиз келаётган йўлга бизлардан аввалроқ из тушибди: битта чена ўтибди. Икки-учта от туёғининг изи, бир иккита одам изи ҳам... Совуқ нақ бурунларимизни узиб олгудай чимчилайди. Иккаламиз ҳам қалин кийинганмиз. Мен оёғимга сал каттароқ бўлса ҳам Жапақ амакимнинг этигини кийиб олганман. Бошимда бўлса Бойтемирнинг қоракўл қулоқчини. Асетнинг бошида тулки тумоқ, устида ўзининг почалўстини, оёғида қалин кигиз этик, ҳақиқий овчиларга ўхшайди. Елкасида Бойтемирларнинг қўшоғиз милтиғи, оғзини ерга қаратиб осиб олган, қор чизиб келяпти. Ҳар эҳтимолга қарши, деб йўғон каноп арқонга Бўрибосарни боғлаб, етаклаб олган. Ит орқага тортади, Асет олдинга... Қатор уйларга яқинлашиб қолганимизда икки-учта ит кўча оғзига чиқиб роса воуллашди. Асетнинг ити пича кўрқоқроқ экан шекилли, улардан чўчиб, Асет билан менинг ўртамызга суқилади. Овул рўпарасидан ўтаётиб, қаёқдандир болаларнинг гур этиб кулгани эшитилиб қолди. Ялт этиб ўша томонга қарасак, том кураётган болалар. Бизларнинг ташқи кўринишимиздан кулишаётган экан. Нарироқ юрсак, уч-тўрт қиз ҳовли кураётибди. Иккита бола эса молхонани тозалаб, тезак-молоқларни замбилда ташқарига олиб чиқиб ташлашди.

— Булар ҳам бизларга ўхшаб қорхат олганлар,— деди Асет акиллайвериб хуноб қилган итини тинчлантирган бўлиб.

Тиззадан қор кечиб, овулдан анча узоқлашиб кетдик. Совқотганимдан оғзим гапга қовушмай қолди.

— Асет, бир олов ёқиб исниб олмаймизми?— дедим. Ёзда қумғондан сув ичаётиб лабимни ари чақиб олганда шундай гапиролмай қолган эдим. Ўзимнинг гапимдан ўзим кулгим қистаб кетди. Бироқ кулолмадим. Асет ялт этиб менга қаради. Тумоғининг боғичлари оппоқ қиров бўлиб қолибди. Қошлари ҳам. Тиржайиб кулди.

— Тўқайга етайлик, кейин. Бу ерда ёқадиган нарса ҳам йўқ,— деди кулиб. — Тез-тез юрсанг исиб кетасан. Қани, кетдик!

Ҳаш-паш дегунча у мендан анча узоқлашиб кетди. Қор қалин, бунинг устига овулдан чиққандан кейин йўлсиз даладан юриш қийинлашди. Асет учун мен ҳам Бўрибосарга ўхшаб оёққа тушов бўлиб қолдим. Илгариллаган сайин битта-яримта ёввойи жийда, жинғил, тўранғил учрай бошлади. Шохлари қордан салқи тушган. Сал тегиб кетсанг, дув қор тўкилади. Бора-бора қинғир-қийшиқ ўсган дарахтлар кўпая борди.

— Тўқайга яқинлашиб қолдик,— деди Асет тўхтаб.

Унинг олдига бордим:— Мана, ов изи ҳам чиқиб қолди..
Қани топ-чи, бу ниманинг изи?

Бундай энгашиб қарасам, мушукникига ўхшайди. Қор қалин бўлгани учун қорни қорга тегиб изни суркаб кетибди, деб ўйладим.

— Мушукники.

— Мушук шунчалик узун бўладими? Буни қара, олдинги оёғи билан орқа оёғи изининг ораси ярим метрча келади. Бу тулкиники,— деди Асет.— Кўрмайсанми, изини думи билан бузиб кетибди.

У милтиғига ўқ жойлаб, олдинга юрган эди, Бўрибосар ғингиб орқага тисланди. Кўриб турибман, Асетнинг жаҳли чиқиб кетди. Бўйнига арқонни маҳкам ўраб қўйиб юборди.

— Йўқол!— деб бақирди. Бўрибосар думини орқа оёқлари орасига қисганича ғингиб овулга қараб қочди.— Бўйнидан бойланган ит овга ярамайди! Милтиқдан қўрқади. Кузда қозон-товоққа текканида сочмасиз қуруқ дори билан отган эдим, шундан бери қўрқиб қолган. Милтиқдан қочади.

Бўрибосарнинг қораси кўринмай кетди. Бироқ Асетнинг, «бўйнидан боғланган ит овга ярамайди», деган гапи менга ҳам сал тегиб кетди. Кейин олов ёқиб исиниш тўғрисида лом-ним демадим. Асет ов изига тушса қаттиқ юраркан. Орқасидан эргашаман, деб терлаб кетдим. Из бизларни айлантириб-айлантириб тўқайга бошлаб кирди. Вой, у жойдаги изларни! Минг хил. Қуённики дейсизми, тулкиники дейсизми, турли қушларники дейсизми... У-ҳў, жуда кўп!

Қалин қамишзор орасига шўнғиб кетдик. Қамиш поялари оппоқ киров. Тегиб кетсанг, шохдаги оппоқ қор, қировлар елканга, бўйнингга дув этиб тўкилади, танангни жунжиктиради. Бир маҳал тўхтаб бундоқ қарасак, атрофимиз қамиш, қаёқдан кирганимиз маълум эмас. Шу жойда бирпас тўхтаб, атрофга қулоқ солдик. Қаердандир қамишлар орасида бир қирговул сайраб ўз шеригини чақиради. Уқтин-ўқтин гуп этиб милтиқ отилади. Унинг товуши бизларга зўрға, бўғиқ етиб келади...

Мен мўлтираб Асетнинг кўзларига қарайман.

— Адашдикми?

— Ҳа,— деди у кулиб. Жаҳлим чиқиб кетди.

— Нега куласан? Ундан кўра тезроқ кетайлик бу ердан.

— Ҳа, қўрқяпсанми?

— Қўрқаётганим йўқ-ку...— дея ғудрандим,— тўқайдан ташқарида ҳам қуён бордир...

Асет гапимга унча аҳамият бермай, қамишларнинг қалинроқ ўсган жойига кириб кетди. Ёлғиз туришга қўриқиб мен ҳам унга эргашдим.

— Қаёққа?

— Буёққа кел,— деди у қамишлар орасидан.

Борсам, бир тўп қамишга қараб турган экан.

— Овулимиз мана бу томонда, ўша ёққа юришимиз керак.

— Қаёқдан биласан?

— Мана бу қамишга қара,— деди қўлини чўзиб. — Кўрдингми, япроғи бир томондан ўсган-а!

— Ҳа.

— Япроқ қайси томонда кўпроқ ўсади?

— Мен қаёқдан биламан?!

— Ботаникадан мазанг йўқ-ку,— деди Асет катта кишилардай.— Бундан буён эсингда тут: қамишнинг япроғи доим кунчиқар тарафга ўсади. Овулимиз қаёқда? Кун чиқиш томонда. Демак қамишнинг япроғи ўсган томонга қараб юрсак, адашмаймиз. Тушундингми, ўртоқ шоир...

Мен унга қойил қолиб, «ҳа» деган ишорани қилдим.

— Тушунган бўлсанг, кетдик.

— Аму бўйларида йўлбарс бор, дейишади. Шу ростми?

— Рост. Ўтган йили Оллоберган оға биттасини мана шу тўқайдан отган.

Шу гапдан сўнг мен Аседан орқада қолмайдиган бўлдим. У қамишларни қўли билан ёриб ўтиб, шатиршутур қилиб олдида боряпти. Мен орқада — қоқилиб-суртиниб келяпман. Худди ортимдан йўлбарс қувлаётгандай юракларим гуп-гуп уради. Бир маҳал қўшоғизнинг тепкисига кўзим тушиб қолди: очиқ турибди!

— Асет, Асет, тўхта,— дедим жон ҳолатда.

— Нима дейсан?— деб у орқасига ўгирилди.

— Милтиқнинг тепкисини қайтариб қўй!

— Э, шунгам,— деб Асет гўё ҳеч нарса бўлмагандай олдинга юра бошлади.

— Қайтариб қўй, бўлмаса отилиб кетади. Тепкисига қамиш-пампаш тегиб кетса...

— Мунча ваҳима бўлмасанг,— деди у авайлаб тепкини орқасига қайтариб қўяркан.— Мана, бўлдими!

Асетнинг қизиқ одати бор экан. Шох-шабба тегиб кетса, отилиб кетишини ўзи ҳам билади. Билиб турибман, эсидан чиққан. Шунини мен эсига солганим учун жаҳлим чиқиб кетяпти.

Шундай бир-биримиз билан овора бўлиб келаётганимиз

мизда олдимиздан бир нарса аввалига шитир этди-ю, кейинига пар-р-р этиб учди. Иккаламизнинг рангимиздан қон қочди. Мен орқага бир-икки қадамча тисарилдим. Асетнинг қўли қалт-қалт титради: қўрқув аралаш жаҳли чиқди-ёв.

— Мана, битта семиз қирғовулдан ажраб қолдик, — деди хафа бўлиб. — Милтиқнинг тепкиси очиқ турганида, отган бўлардик.

Индамадим.

Пича юрганимиздан кейин тўқайдан чиқа бошладик. Узоқ-узоқлардан милтиқнинг бўғиқ товуши келади. Қардандир, яқин ўртада одамларнинг қий-чуви, қий-қириғи қулоққа чалинади. Асет товуш чиққан томонга қараб туриб:

— Овчилар, — деди. — Този билан қуён овлашиб юришганга ўхшайди.

Хиёл ўтмай, икки отлиқ тўқай ичидан чопиб чиқди. От устидагилар олдинга қараб, қамчиларини ҳавода ўйнатишиб бир-бирларига гал беришмай қийқиришар, бирдан-бири ўзишиб чопишар эди.

— Хув, анавини қара, — деди Асет тахминан отлиқлар чопиб келаётган жойдан икки юз-уч юз метрча олдинни кўрсатиб. — Този қуённи қушлаб кетяпти!

Қарасам, бир сур този! Ўзи ҳам каттакон, узун. Чопганида яна ҳам чўзилиб кетарканми, деб қолдим. Този яқинлашай деб қолганида қуён бир томонга чап беради, този бўлса эпкени билан анча жойгача қорни тўзитиб, сурилиб ўтиб кетади. Яна ўзини ўнглаб изига тушаман дегунча, қуён анча жойга бориб қолади. Яна етай деб қолганида чап беради... Тагин узоқлашади. Този яна қорни тўзитиб қувади.

— Жуда бесўнақай този экан, — деди Асет ўша томонга қараб туриб. — Яхши този қуённи ўзидан бунчалик узоқлаштирамайди. Дарров етиб, олдинги оёғи билан чалиб йиқитади. Кейин қуён ўзини ўнглаб тураман дегунча — босади. Кетдик!..

Овчиларнинг қийқириқлари узоқлашиб кетди. Аста илгариладик. Қуённинг қочиши ҳалигиндай бўлса, бизлар икки дунёда ҳам етолмасак керак, деган ваҳимали хаёлга бордим. Бироқ тўқайдан чиқиб олганимиздан кейин бояғи ваҳима сал босилай деди. Шундан хурсандман. Ҳарҳолда теварак-атрофда одамлар бор.

Сал юрмасимиздан олдимиздан бир из чиқди. Қуённики экан. Асетнинг айтишига қараганда, ҳозиргина ўтибди. Орқасига тушдик. Йўталиш ҳам йўқ. Из эгри-бугри юриб, бир ёвшанга ўхшаган гиёҳга бориб чўрт ор-

қага қайтди. Биз ҳам орқага қайтдик. Тахминан юз метрча ерга юргашимизда из бирдан йўқолди. Қуён турган жойда бир-икки марта айланибди. Кейин из йўқ... Осмонга чиқиб кетганини ҳам билмайсан, ерга кириб кетганини ҳам, қизиқ, қаёққа кетган экан-а?!

Асет шошилиб милтиқнинг тепкисини орқасига қайтарди-да, атрофга аланглай бошлади.

— Нима қилмоқчисан?— дедим.

— Шу атрофда бўлиши керак,— деди Асет эҳтиётлик билан.— Товушингни чиқарма.

— Қандай қилиб?

— Қуён чарчаб ётгиси келса, из адаштириш учун қинғир-қийшиқ юриб келади, кейин ўн-ўн беш метрча жойга сакрайди-ю, ўша ерда пусиб ётади,— деди у атрофдаги ўсимликларнинг орасини авайлаб титиб.— Сен ҳам қарагин.

Мен ҳам эҳтиёткорлик билан қарай бошладим. Бир ёвшан тагида сур жун ётгандек бўлди назаримда. Бундоқ энгашиброқ қарасам, қуён! Кўзлари бақрайиб, бизларга қараб ётибди. Секин Асетни туртдим.

— Ана!

— Қани?

— Секин, кўзлари очик.

— Кўрдим, ухлаб ётибди,— деди Асет.

— Уйғоқ,— дедим шивирлаб.

— Уйғоқ бўлса қочиб кетмайдими?— деди Асет аста милтигини тўғрилаб.— Қуён кўзини юммай ухлайди.

Асет авайлаб нишонга олди. Қулоқларимни бекитиб, кўзларимни чирт юмдим. Бирдан милтиқ қарсиллаб кетди! Чўчиб тушиб қуён ётган жойга қарадим. Бечора жон ҳолатда икки-уч метрча жойга сакраб, қор устинда типирчилай бошлади. Иккаламиз ҳам чопиб бордик. Юмшоқ қор устида қон томчилари... қуён ҳали ҳам типирчилар эди.

— Пичоқ!— деди Асет шошилиб.

Пичоқ менинг чўнтагимда эди, шошганда лаббай топилмайди дегандай қани чиқса-чи! Асет милтиқни қор устига узун ташлаб пичоқни олиб, бечора қуённинг бунзига такади... Орқа оёқларини бир чўзди-ю, қамирламай қолди. Оппоқ қор усти қип-қизил қонга беланди... Бир оз қараб тургач, Асет милтиқнинг оғзига қон суркади. Кейин қуённинг бошини осилтириб, худди катта овчилардай, орқа оёқларидан белидаги камарига осиб, боғлаб олди.

— Хув, тепага чиқиб бирпас дам оламыз,— деди у

қилган ишидан мамнун жилмайиб.— Кейин қирговулни қотирсак...

Оғзимнинг таноби қочиб, унга эргашдим. Олдинда қуёни осилтириб Асет кетиб боряпти. Икки кўзим қуёнда. Шундай ботир, эпчил ўртоғим борлигидан ниҳоятда хурсанд эдим. Бунақа ўртоқлар ҳеч қачон доғда қолдирмайди. Қара, табиат ҳақида билмаган нарсаи йўқ. Қор устидаги ов изларини худди алифбени ўқигандай: «Қуёники», «тулкиники», «қарсақники», «қирговулники» деб қоқилмай-тутилмай ўқийди, билади. «Қани энди.— деб ўйлайман ичимда,— Самад қув, Мастура, Урибойлар кўришса, мана шу юришимизни. Аксига олиб аппаратни ташлаб чиққангни қаранг. Аттанг, Асетнинг шу туришини суратга олганимда ажойиб бўларди.

Тевага чиқиб бирпас дам олдик. Асет ўнта ўқланган гилза олган экан. Энди биттаси отилди. Уҳ-ху, тўққизтаси билан битта қирговул отолмаймизми?

— Олов ёқамизми?— деб сўраб қолди Асет ўтираётиб.

— Ўзи терлаб турибмиз-ку,— дедим. — Энди қирговулни қаердан топамиз?

— Тўқайдан. Бу ерларда бўлмайди. Буталар кўпроқ, қалинроқ жойда бўлади.

— Тагин орқага қайтамизми?

— Ха.

— Тоза ташвиш экан-да.

— Мен ўйлаб чиқардимми шуни?— деб қолди Асет жилмайиб. Бу гап менга тегиб кетди. Индамадим. Ўзи шундай нуқул бир нарса ўйлаб топаман-у, ўша ўйлаб топган нарсам бошимга не балоларни солади. Мана бу ерда ҳам қорхат ўргатиб балога қолдим. Буёқларга келиб қолишимга ҳам ўзим сабабчинман. Агар эсингизда бўлса, Қалли отани отрядимиз советининг фахрий аъзолигига ўзим таклиф қилиб қўлга тушиб қолгандим. Бу ерда эса мана бу воқеа...

— Қорхатни болалар ёзишганида келмасак ҳам бўлар эди-я,— деди Асет жилмайиб.— Сафаргул ёзгандан кейин...

Ҳамма бало шунда-да! Мен бу ерларга Мастура айтгандан кейин келдим-да! Самад, борасан деганида, ўлақолсам ҳам келмасдим-а! Шу Мастура бир нима деса, айтганини қилмагунимча кўнглим тинчимайди. Бундан чиқди Асет ҳам шундай экан-да!

Яқин ўртадан қийқириқ эшитилди. Тагин овчилар! Бизлар ҳам ўрнимиздан туриб тўқай томонга қараб кетдик. Индамай кетма-кет келяпмиз. Бирдан олдимиздан бир қуён чиқиб қочди. Асет кетма-кет икки марта ўқ

узди. Тегмади. Яна олдинга қараб юра бошладик. Бояги овчининг товуши яқингинадан эшитилди.

— Този солган бўлса керак,— дедим мен.— Ё бояги-лармикан?

Асет бирпас жим турди-да:

— Този солса, ҳайт-ҳайтлайди. Бу қуш солиб юрган овчига ўхшайди. Эшитмаяпсанми, пўҳ-пўҳ деб чақираётганини?— деди.

Шу маҳал яқингинадан бир нарсанинг чирқ-чирқ қилиб сайрагани эшитилиб қолди.

— Қирғовул!

— Қани?

Асет милтигини тўғрилади, атрофга аланглаб, елка қисди. Қуйруқлари қип-қизил, чиройли бир қирғовул пар-р этиб осмонга кўтарилди-ю, тагин ер бағирлаб кетди. Асет шошилич орқама-орқа ўқ узди. Қирғовул пастга тушмади. Асет узоқ вақтгача қирғовул учган томонга қараб турди.

— Ярадор бўлди.

Ким билади, ярадор бўлдими, йўқми? Ё Асет уялганидан шундай дедими? Иккаламиз ҳам шалпайиб тагин илгариладик. Бунақада қирғовул отиб олишимиз қийинку, ахир. Санаб келяпман: олтита ўқ отилди. Фақат битта қуён олдик.

— Соғиндик, анавини қара,— деб қолди бир маҳал Асет.

— Нимани?

— Қуш!

Уй қаптарларидан сал каттароқ бир қуш пастлаб учиб келди-да, бизнинг ёнгинамизга, бутага келиб қўнди. Қўнди-ю, тумшуғини бир бутага суркаб-суркаб, атрофга аланглаб «чанғқ» этди. Иккаламиз ҳам унга маҳлиё бўлиб қараб турганимизда қамишлар орасидан бир отлиқ овчи чиқиб келди. Яқинлаб қолганда, ҳалиги овчи қўл-қопли қўлини баланд кўтариб, «пўҳ-пўҳ, пўҳ-пўҳ» деб чақирабошлади. Қуш яна бир марта «чанғқ» деган товуш чиқариб, ҳалиги отлиқ овчининг қўлига бориб қўнди. Ниманидир чўқиб, узиб-юлқиб, егандай бўлди. Овчи унинг бошини бир-икки бор силкиб, аста бизлар томонга қараб кела бошлади. Тўриқ от устида бошига тумоқ бостириб, сиртидан сап-сарик қилиб ошланган пўстин кийиб олган бир чол... Жуссаси жуда ҳам ихчам. От устида қушдай қўниб ўтирибди. Қанжиғасида беш-олтита қуён, қирғовул.

Асет мени туртиб шивирлади:

— Қалли ота.

Шошиб қолдим. Шунақа ҳам кичкина эканми бу чол? Яқинлашганда кўриб ҳайрон қолдим: бу тунов кунги Нукусдан самолётда бирга келган чол-ку! Ана, ўнг чак-касида нўхотдек холи ҳам бор.

— Ассалому алайкум,— деди Асет. Мен ҳам кетмакет салом бердим.

— Ваалайкум... Ие, сен тунов кунги мен билан ҳамроҳ бўлиб келган бола эмасмисан?— деди Қалли ота кулиб. — Овга чиқдингларми? Баракалла. Нима отдинглар?

— Қуён,— деди Асет.

— Ҳа, тузук,— деди Қалли ота отдан тушиб. Чарм қўлқопли қўлида бир парча қизил гўшт бор. Қушнинг кўзлари ўйнаб, ҳалиги гўшт томон жон-жаҳди билан талпинади. Қалли ота бизлардан яна сўради:— Кун совуқ эмасми?

— Йўқ.

— Бурниларингнинг учи қизариб кетибди-ку, тағни совуқ эмас дейсанлар-а. — У қўлқопини ечиб, ерга ташлади, устига қушни ўтқизди, сўнг эса отининг айлини маҳкамлаб торта бошлади. От тиширчилаб бир жойда туролмай қолди. Чол ҳали кучли экан, деб қўйдим. Қарамон бўлганича бор экан. У айлини тортиб бўлиб, қанжиганда бошини пастга қаратиб оёғидан осилган катта эркак қирғовулни ечиб олди:— Ма, болам, меҳмон экансан.

— Йўғ-э, ота...— дедим шошиб. Асетнинг ҳам кўзи ёниб кетди.

— Ол, болам, овнинг расми шундай бўлади. Меҳмонга ов бойланади.

Юрагим, олавер, тентак, деб гупиллаб уриб турибди. Олай десам, ахир буни ўзимиз овламаганмиз-ку? Қорхатнинг шартларига тўғри келмайди. Нима қилиш керак?

Мен иккиланиб турганимда, Қалли ота қирғовулни белимга бойлаб қўйди. Анча оғир экан. Икки килоча чиқса керак.

— Ота,— деди Асет оёғи билан қор чизиб.— Қирғовул берганингизни ҳеч кимга айтмайсизми?

Чол ҳайрон бўлган қиёфада:

— Нега? Бир гап борми?— деб сўради.

Асет индамади.

— Э, бўлди, бўлди. Сўраганларга ўзлари овлади дейман, бўптими?

— Майли...

Чол худди ёш йигитлардай отига сакраб миниб, от бошини бизга бурди:

— Энди тез қайтинглар. Кун оғиб, совуқ тура бошлади.

— Тағин пича ов қилиб...

— Қайтинглар дегандан кейин қайтиш керак! Нақ қулоқларингни кесиб оламан-а...— Чолнинг жаҳли чиқиб кетди. У шундай деди-ю, бирдан отининг бошини буриб, кета бошлади. Нима қилишимни билмай типирчилаб қолдим.

Чол анча жойга бориб қолганда:

— Асет,— дедим бўшашинқираб.— Ану масалани тағин айтолмадик-ку...

— Қайси масала?

— Ота билан гаплашишни...— дедим орқасидан чолга ишора қилиб.

— Вой, эсим қурсин! Нега ҳали эсимга солмадинг?

— Қайдам. Жаҳли чиқиб тургани учун...

— Э, ўзи шунақа. Дойм ҳазил қилиб юради. Қўрмадингни, менга қараб кўзини қисиб қўйди-ку?

— Мен жаҳли чиқди деб ўйлабман.

— Сени қара-ю... Чақир! Қалли ота-а!..

— Қалли бува-а!..

Чол эшитди чоғи, отининг бошини биз томон бурди. Биз унга қараб югурдик. Югуриб кетаётиб, бўш боғланган эканми, қирғовул белимдан ечилиб тушиб кетди. Қўлимга олиб ҳавода айлантира бошладим. Қалли ота бирпас бизга қараб турди-да, қўлини бир силтаб, олға кета бошлади. Шу маҳал оёғим тойиб кетиб, нарига учиб тушдим. Бўйнимдан ичимга қор кирди. Бундан нарига югура олмадим. Қор қалинлик қилди. Урнимдан туриб уст-бошимни силкиётганимда эсимга тушиб қолди: қирғовулни ҳавода айлантирганим чакки бўлди. Чол қирғовулни қайтиб бергани чақиршаётган бўлса керак, деб кетиб қолди.

Мана, тағин Қалли отани қўлдан чиқардим. Каникулим бўлса, физиллаб ўтиб боряпти. Синфдошларим олдига нима деб бораман? Шунча жойдан овора бўлиб келиб, тополмадим деса мижонармиди?

— Қирғовулни буёққа бер?— деб қолди Асет қўлини чўзиб.

— Нима қиласан?

— Беравер,— деди жилмайиб.

Бердим. У қирғовулни эллик метрча нарига олиб бориб, бир бутанинг устига осилтириб қўйди-да, орқасига қайтди. Ҳеч нарса тушунмадим. Асет қайтиб келди. Милтиқни ўқлади. Кейин менга берди.

— Ма, от.

— Нега?!

— Отавер.

— Тентак бўлдингми? Улган қирғовулни отадими киши?

Кейин ўзи ўгирилиб, тепкини босиб қолди. Қирғовулнинг пати ҳар тарафга сочилиб кетди. Асет стволдан гильзани чиқараётиб айёрона кулди.

— Энди отиб олдик, десак ишоншади. Сочма ичига кирди.

Асетнинг шумлигидан ҳайрон қолдим. Қуш билан овланган қирғовул гўштида сочма бўлмаслиги хаёлимга ҳам келмабди. Буни қаранг!..

Асетнинг белидаги ўқдонда бор-йўғи учта ўқ қолибди. Мен ҳам отгим келиб кетди.

— Мен ҳам бир отай,— дедим.

— Нимани отасан?

— Нима бўлса ҳам...

Асет ўйлаб туриб:

— Ма, манави қалпоқни қўяман,— деди.

— Бўпти.

Асет қалпоғини анча нарига олиб бориб қўйди. Мўлжалга олдим.

— Қайси кўзимни қисай?

— Чап кўзингни... Тилингни чиқарма! Ҳа, тепкини бос!

Кўзларимни юмиб тепкини босиб юбордим. Аввал нимадир елкамга бир уриб пақилладими ё аввал пақиллаб кейин елкамга урдими, пайқамай қолдим. Порох ҳиди анқиб кетди...

Асет қалпоққа югуриб кетди. Қандай тез югуриб кетган бўлса, шундай тезлик билан қайтиб келди.

— Қойил! Қаёққа отдинг ўзинг?

Шундан билдимки, тегмабди. Ноилож жилмайдим.

— Қани, кетдик! Ма, қирғовулни ол,— деди Асет шошириб, — ҳали дарёга балиққа ҳам боришимиз керак.

Қалин қорни кечиб овулга қараб жўнадик...

ОҚДАРЕДА

Иўл-йўлакай Бойтемирларнинг милтигини ташлаб, уйга келсак, Асетнинг бувиси билан синглисидан бошқа ҳеч ким йўқ. Секин билдирмай қуён билан қирғовулни молхонадаги пичан остига яшириб, гўё ҳеч нарса билмаган кишидай уйга кирдик. Камшир ҳар кунгидай илиқ қарши олди.

— Келдингларми, бўталоқларим?— деди ўрнидан

туриб. — Кела қолинглар. Сизларсиз Нозли иккаламиздан ҳеч нарса ўтмаётган эди...

Нозли индамай китобини ўқиб ўтирарди. Шундай мўмин-мулоим қизки, қани энди менинг синглим ҳам шунга ўхшаса! Йўқ, менинг синглим бирор нотўғри иш қилиб қолсам, дарров дадам билан аямга чаққаничаққан. Унинг олдида бирор нарса қилолмайсан: мана, кечадан берн Асет иккаламиз анча вижи-вижи қиламиз, қанча кўчага чиқиб кетамиз, қани индаса-чи? Йўқ, кулиб қўя қолади.

Чой кирди. Апил-тапил ичиб ўрнимиздан турдик.

— Ҳа, тагин қаёққа, бўталоқларим?— деди кампир меҳрибонлик билан.— Кечқурун ойинг келади. Чена олиб чиқишинг керак. Сал мол-полингга ҳам қарасанг бўларди.

— Ҳозир бир зарур ишимиз чиқиб қолди,— деди Асет бувисига қараркан, иложи борица кулиб юбормасликка ҳаракат қилиб.— Ғир этиб бориб келамиз-у, кейин...

— Вой, тиниб-тинчимаганлар-эй, ҳай майли болам, майли... Тагин ойинг уришиб юрмасин, дейман-да.

Асет иккаламиз нариги хонага кирдик. Девордаги соат уч бўлиб қолибди.

— Хўш, энди нима қилдик?— деди Асет бошини қашиб.

— Асет, шу... эртага борсак нима қилади?

— Эртага боролмай қоламиз. Ойим келадилар. Сен менинг ойимни билмайсан,— деди у.— Балиқ овлаш унча қийин эмас. Бунинг устига қармоғимизнинг учига лампочка ўрнатганмиз...

Мана кўрмайсанми, ўзим бир таклиф киритаман-у, оқибатда ўзим қийналиб юраман. Қармоқнинг учига электр ўрнатилса, балиқ яхши тутилади деган ким? Албатта мен-да! Хўш, шу таклифни айтишга айтиб, ҳатто қармоққа ўрнатиб берганимдан кейин ўзим ҳам боришим керакми ё йўқми? Албатта боришим керак! Кеча кечасиёқ қотириб қўйганман: хитой фонаримнинг лампочкасини қармоқнинг дастасига сим билан боғлаб, ундан иккита изоляцияланган ингичка симни дастага ўраб, қармоқнинг ипини шу ингичка симларнинг ўзидан қилдик. Кейин фонарнинг ичидаги лампочкасини паяльник билан яхшилаб қалайлаб, сув кириб замикание бўлмасин учун атрофини пластилин билан силлиқлаб ташладик. Бунинг ҳаммасини ўзи ўйлаб топибди, деб юрманлар тагин. «Пионерская правда»да ёзилган. Фақат Асет ўқимаган экан-да. Уқиса ўзи ҳам аллақачон бу ишларнинг уддасидан чиққан бўлар эди.

Хуллас, боришга тўғри келди. Мен хўп дегандай,

Асетга қарадим. У чўнтагидан кеча тузилган рўйхатни олиб, кўздан кечира бошлади:

— Милтиқ. Энди милтиқ керак эмас. Дадамнинг қаламтароши. Борми?

— Бор.

— Гугурт керакми?

— Керак. Чўнтакка солиб қўй.

— Чена.

— Тайёр.

— Сумба-чи? Бор. Молхонада турибди. Тўғри, кийимларнинг ҳаммаси бор. Ечганимиз йўқ. Нима эрдан чиқди?

— Менимча, ҳеч нима.

— Эсингдан чиққани йўр-а! Фотоаппарат-чи?

— Ҳа, айтгандай, фотоаппаратни олмабмиз-ку!.

Қармоқни иложи борича ҳеч кимга кўрсатмасликка ҳаракат қилиб, ченамизнинг ёнбошига боғладик-да, йўлга чиқдик. Бу ернинг ҳавоси қизиқ экан. Боя бизлар қуён овидан қайтиб келаётганимизда, ҳаво анча очилиб қолгандай бўлиб кўринган эди. Ҳозир яна булутлар чодир осмонни ўраб олибди. Ченани тортиб кетяпмиз. Чена уетида фақат дастаси икки метрча келадиган қармоғ-у, бир метрча келадиган оғир сумба.

Овул ўртасига яқинлашганимизда рўпарадан Сейт чиқиб қолди. У аста юриб бизларга яқинлашди. Билиб турибман: эрталаб овга кетаётганимизни кўриб, устимиздан қулган эди. Қуён билан қирғовул олиб келаётганимизни ё кўрган, ё бўлмаса Бойтемирдан эшитган. Мана, тагин олдимизда серрайиб турибди.

— Балиққами?— деди у ҳасад билан бизга тикилиб.

— Ҳа.

— Мен ҳам бораман.

— Борсанг боравер,— деди Асет совуққина қилиб.

— Каерга борасанлар?

— Думалоқ қўлга.

Асет шундай деди-да, индамай кета бошлади. Мен Сейтга боргин дегандай имо қилиб, Асетга эргашдим. Анча юрганимиздан кейин сўрадим:

— Асет, боя дарёга тушамиз дегандинг-ку?

— Ҳа, ҳали ҳам дарёга тушамиз.

— Ундай бўлса нега Сейтга Думалоқ қўлга борамиз дегинг?

— Жиним суймайди шу Сейтни,— деди Асет энсаси қотганидан башарасини буриштириб.— Бизлар билан нима иши бор? Борса боравермайдими! Боя ҳам эргашмоқчи бўлган эди, сен пайқамадинг. Мен йўқ дедим. Биламан, у бизларни пойламоқчи. Узимиз овладикми ё

Биров овлаб бердими, шуни билмоқчи. Бизларни топиб бўпти. Бизлар дарёга тушиб маза қилиб балиқ тутаётганимизда, у Думалоқ кўлга бориб қидириб юради. Турғун сувга қараганда оқим сувда балиқ кўпроқ бўлишини у хомкалла билармиди!..

Асетнинг гапига қўшилишни ҳам, қўшилмасликни ҳам билмай қолдим. Қўшилай десам, мен ҳали Сейтнинг феълени яхши билмайман, қўшилмай десам, Асетнинг: «У бизларни пойламоқчи», деган гапида жон борга ўхшаб туюлди. Рост-да, ана, борди-ю, эрталаб уни овга олиб чиққаннимизда, қирғовулни қандай «овлаганимизни» дўмбира қилиб юборган бўларди. Мана энди уни балиққа ҳам олиб келмадик. Нима, Асетнинг балиқ ҳам шундай текин бўлишидан умиди борми?

Орқамизда чена силлик из қолдириб, чийиллаб келяпти. Йўл чети, бугун атроф оппоқ қор. Қордан салқи тушган жинғил, тўранғил, ёввойи жийда шохлари гўё оғир хаёл устида, қимир этмайди. Осмонда бир катта қорақуш қанот силкимай айланади. «Ер билан ернинг фарқи бор экан-да,— деб ўйлайман ичимда.— Қаранг, мен келаётганда бизнинг Тўрткўлимизда қорлар эриб, тагидан кўк майсалар уч чиқариб қолган эди... Бугун мартнинг йнгирма саккизи бўлиб қолибди-ку, ҳали ҳам лақиллаб юрибман. Мен ўзим нимага келганман бу ерга? Қалли ота масаласи нима бўлади энди? Қачон учрашаман-у, қачон суҳбат қиламан? Буларга қорхат ўргатмай мен ўлай!..»

— Мана бу Думалоқ кўл.

— А?..

— Нима бало, ухлаб келяпсанми?

— Йўқ-йўқ...

— Думалоқ кўл, деяпман.

— Ҳа-а, Думалоқ кўлми? Тўхта. Шундай, шундай...

Қимирлама! Бўлди. — Мен унинг суратини олдим. Кейин аппаратни шайлаб унга бердим.— Мана, мени ҳам ол. Босаётганда қўлинг қимирлаб кетмасин.

Бир-биримизни суратга олиб, дарёга қараб кетдик. Ҳаш-паш дегунча етиб ҳам бордик. Дарё! Назаримда жуда кичикка ўхшаб кўринди кўзимга. Бу фикримни яширолмадим:

— Ие, жуда кичкина-ку? Биз томонда эни беш юз метрча келади,— дедим сал мақтаниброқ.

— Сен мақтанмаёқ қўй,— деди Асет менга кулиб.— Ўша беш юз метрлик Амударё Орол денгизига уч-тўртга бўлгани кўйилади. Ўҳ-ў, бу жойларни сен ёзда кўрганнингда эди! Кичкина дейсанми? Сен ҳў, ўртасини кўриб

айтыпсан-да. У фақат оқаётган жойи. Мана кўрмайсанми, четроқлари ҳали муз, аста-секин эрийди... Ана, ўртадаги музларни кўряпсанми, оқизиб кетяпти. Оролга бориб тушади ўша музлар... Қани, юр.

Секин дарёга тушдик. Нима учундир, муз устида унча қор қалин эмасди. Мен пайқамаган эканман. Ҳақиқатда бу Оқдарё бир прмоқ бўлса ҳам анча кенг экан. Қаранг, қиргоғи ҳув анави ярим белидан музлаб қолган сариқ қамишлардан бошланар экан. Ахир ҳув анави музла қолган қайиқ ҳам дарё музламаган пайтда қантарилган бўлса керак-да.

Бундай қарасам, дарёнинг ўртасига бориб қолибмиз. Бизлардан уч-тўрт метр нарида кўм-кўк сув муз қир-ғоқларига чилп-чилп урилиб, ялаб оқарди. Анча тез оқарди! Уша оқаётган жойнинг ўзи ҳам энн эллик-олтмиш метрлар чамасида кенг эди. Мен сал кўрқдим.

— Асет, жуда яқинлашиб қолдик-ку?

— Ҳеч нарса қилмайди. Сумбани олиб бер.

Олиб бердим. Устидаги пўстинини ечиб ишга тушиб кетди. Аввал кавлайдиган жойининг қорини тозалаб, музи кўриниб қолгандан кейин сумба билан ўя бошлади. Мен нарироққа бориб, чиқ этиб суратини олиб қўйдим. Бир оздан кейин сумбани қўлидан олдим. Энди бир қаричча ўйилибди. Мунча ҳам қаттик бўлмаса бу муз. Ҳар урганимда муштдай-муштдай зўрға кўчади. Ишлаганимга сал исгандай бўлдим. Белларимда оғриқ турди...

— Энди менга бер,— деди Асет қўлидаги қўлқопни янада яхшироқ кийиб олиб. — Ўзи ҳам озгина қолди.

— Суратга олдингми?

— Бир марта.

...Сумбанинг учи кириб кетди шекилли, Асет кучанганча зўрға тортиб олди. Кейин менга қараб тиржайиб қўйди.

— Бўлди.

Югуриб борсам, туянинг кўзидай жойдан сув чиқиб турибди. Асет тез-тез уриб кенгайтира бошлади.

— Қармоқни ҳозирла!

Қармоқни ченадан ечиб олдим. Лампочкани қандай ўрнатган бўлсам, шундай турибди. Асет энгашиб чуқурчадаги музларни қўли билан сиртга олиб ташлай бошлади.

— Қани менга бер-чи?

Лампочкани ёқиб кўриб, Асетга чўздим. Консерва банкидаги майда гўштан қармоққа илиб, секин сувга туширди. Кейин менга маъноли кулиб, фонарнинг кноп-

касини босди. Мен энгашиб чуқурчага қарадим. Ҳеч нарса кўринмади.

— Ендими?— деб сўради Асет.

— Йўқ,— дедим ҳайрон бўлиб. У, айтмадимми, дегандай бир қаради-ю, қармоқнинг дастасини менга бериб, ўзи сувга энгашди.

— Юқорига торт!— деди у бир маҳал.

Тортдим.

— Ёниб турибди! Сувнинг оқими билан нари кетиб кўринмай турган экан-да!

Шундан кейин менга сал жон кирди. Қармоқни гердайиб ушлаб турибман. Оғзимнинг таноби қочган. Чуқурчадаги сув юзида каттақон пўкак қилтиллаб турибди. Бир пўкакка қарайман, бир Асетга. Асет тагин фотоаппаратни тўғрилади. Суратга олмоқчи. Майли олаверсин. Тўрткўлга борганимдан сўнг, фотолабораториямизга топшираман. Фотогазетамизни безайди. Самад қув кўриб қўйсин, канақа қилиб тушганимизни! Бари бир айтсам ишонмайди...

— Тўғри тур. Ҳа, шундай, шундай...

Асет шундай деб турганда, қўлимдаги қармоғим силкингандай бўлди. Қўлимдан тушириб юборай дедим.

— Э-э, буздинг...

Мен унинг гапини эшитолмай қолдим, пўкак чўкиб кетаётган эди. Шошганимдан:

— Асет!— деб бақириб юборибман. У югуриб келиб қармоқнинг дастасига ёпишди. Зўрға тортиб олдик. Нақ катталиги бир ярим қарич чавоқ! Асет қармоқдан чиқариб қор устига отиб юборди. Теваракда ҳеч ким йўқ, иккаламиз хурсанд бўлиб, осмонга сакраймиз:

— Ур-р-е!..

— Ур-ре-е!..

Ҳар сакраганимизда тагимиздаги муз лопиллагандай бўлади. Ўзимизда йўқ хурсандмиз. Ҳалиги чавоқ балиқ қор устида ханжардай ялт-юлт қилиб сакрайди, думи билан қорни савалайди. Асет тагин қармоқни чуқурчага ташлади. Иккаламиз ҳайкалдай қотиб ўтирибмиз. Сувнинг чилп-чилп қилиб муз қирғоғига урилиши ҳам муз парчаларининг бир-бирига урилиб шақур-шуқур қилиши ҳам қулоғимизга кирмайди. Ҳаш-паш дегунча анча балиқ тутиб қўйдик. Ҳаммаси ҳам қор устида типирчилайди-ю, ночорликдан оғизларини катта-катта очиб, нимадир демоқчи бўлади, кейин мунчоқ кўзларини йилтиратганича жим қолади...

Бир маҳал пўкак сувга чўкиб кетди. Асетнинг ўзи ҳам шошиб қолди. Қармоқнинг дастасига маҳкам ёпишиб қолибди.

— Соғиндиқ, ушла!..— деди у жон ҳолатда.— Бакира! Мен ҳам ҳовлиқиб қармоқ дастасига ёпишиб қолдим.

— Бакира деганинг нимаси?

— Балиқ-да. Маҳкам ушла!

— Қаёқдан биласан?..

— Эшак билан туянинг юриши бир хил бўлмайди... Торт! Бакира оддий балиқларга қараганда асовроқ бўлади. Сим узилиб кетмаса эди...

Бирпас тортиб турдик. Боягидан шўхлиги сал бо-силай деди. Кейин секин-секин тортиб, чуқурчанинг оғ-зига олиб келдик. Боши кўриниб қолди. Қўл солишга қўрқамиз. Шундай тортаверайлик десак, сим узилиб кетадими, деб қўрқамиз, Асет худди уни авраётгандай сғзи тинмай гапириб турибди:

— Чиқавер, ҳа, сени Сейтга бермайман. Сен меҳмон-никисан! Ҳа, чиқ жоним, чиқ...

Хуллас қўймадик. Секин-секин алдаб-сулдаб олиб чиқдик. Балиқ деган бунақа бўлибди. Нақ ярим метрча келади. Қорни ола-була. Қор устига ташлаб иккаламиз «ур-ра»лаб сакрай бошладик. Асет бор овозда ашула айта бошлади:

Бакира балиғи белингга дармон,
Уни есанг қолмайди заррача армон...

Назаримда нимадир қарс этди-ю, тагимиз қимирлаб кетгандай бўлди. Сакрай-сакрай чарчаб, тагин қармоқни чуқурчага ташладик.

— Қара, чуқурчадан сув чиқаяпти шекилли?— деди Асет.

— Шунақага ўхшайди.

Шу маҳал қирғоқ томондан биров қичқиргандай бўлди. Қарасам, кимдир қалпоғини ҳавода айлантириб зўр бериб кичқирарди. Асет кўлини силтади-да:

— Кимга ўхшатаявсан?— деди.

— Таниёлмадим.

— Бу Сейт! Ҳа, ўша. Орқамиздан эргашиб келибди, — деб унга қараб бурнининг учини кўрсатиб мазах қилди. Ҳалиги одам ҳамон қирғоқ бўйлаб қичқириб югурар эди.

— Алам қияпти, алдаб кетганимизга,— деди Асет тагин мамнун қиёфада. — Ҳали Думалоқ кўлга борамиз деб кетмаганмидик?..

Бу маҳалда менинг тилим калимага келмай қолган эди. Анграйиб туриб қолганимни кўрган Асет ҳайрон қолди.

— Ха, нима бўлди?— деди таажжубда.

— Оқиб кетяпмиз...

— Нима?! Оқиб кетяпмиз. Қаёққа оқиб кетяпмиз...—
Асет қўрқувдан қалт-қалт титради. Бизни оқизиб кетаётган катта муз парчаси лопиллади. Бир-биримизни ушлаб қолмаганимизда аллақачон сувда бўлардик. Бизни оқизиб кетаётган катта муз парчаси соҳилга туташ музга яқинлашганда, Асет менга буйруқ берди:— Сакра, Соғиндиқ!

Сакраш қаёқда? Ўзим мактабда бадантарбия дарсида бир метр келадиган жойдан зўрға сакрайман-у. Ҳозирги оралиқ—икки метрча келади. Тағин таги дарё. Индамай туравердим. Ўзи мени ташлаб сакраб кетолмади. Бўлмаса сакрай оларди. У ҳарҳолда мендан пича новчароқ.

Асет индамай бориб, аввал ченани нариги томонга отиб юборди, кетидан сумбани...

—Нима қиялпсан?!

— Ҳеч бўлмаса оқиб кетганимизни билишсин.

Талвасага тушиб, ҳалиги қичқирган одамни излайман, қани энди кўринса...

Иккаламиз чуққ этмай, бир-биримизга қараб қолдик...

«МУЗҚАЙИҚ»

Оқиб келяпмиз. «Музқайиғимиз» гоҳ бир текисда, гоҳ муз парчаларига урилиб лапанглаб, юракларимизга ғулғула соларди. Асет иккаламиз бир-биримизга хўмрайишиб индамай ўтирибмиз. Атрофда фақат музликлар. Тағимизда ўзи ҳам, кўриниши ҳам совуқ, кўм-кўк, асов сув. Бизлар бир-биримизга қапишиб ўтирибмиз. Бизларни шунчалик яқинлаштириб қўйган меҳрми ё қўрқувми, бунинг ҳозир ажратиш қийин эди. Оқиб кетяпмиз. Бутун умидимиз дарё соҳилидан. Аммо дарё соҳилдан анча пастликда, бунинг устига ўтирган одамга ҳеч нарса кўринмайди. Урнимиздан турайлик десак қўрқамиз, муз ағдарилиб кетиши мумкин. Қимирлаган жон кўринмайди. Соҳилга илинж билан қараймиз: ҳеч нимадан дарак йўқ...

Ваҳимада пайқамабмиз: кеч кириб қолибди. Назаримда қоронғилик ҳаммадан илгари дарё устига тушгандай. Атроф нимқоронғи, қирғоқ худди ойдин кечадай оқариб кўринади. Энди кеч киргани аниқ билинди. Соҳил ҳам баъзан кўринмай қолади. Дарёнинг оқаётган жойи қирғоққа яқинлашгандагина соҳил элас-элас кўринади. Атрофга мўлтираб боқамиз. Қани, биронта йилт этган чирок кўринса? Асет нимани ўйлаб ўтирибди билмадим-

у, ammo менинг учун ҳеч қандай нажот йўли қолмагандай эди. «Музқайиғимиз» соҳилга яқинлашди дегунча бу сафар албатта сакрайман, деб ўйлагандим. Умидим пучга чиқди. Нега деганингизда, борган сари дарё кеиғайиб борар, бизларни оқизиб кетаётган муз парчаси лопиллаб ўртада келарди. Ҳеч ҳам соҳилга яқинлашмас эди.

Булут қулоқлаша бошлади. Бунинг устига, аксига олгандай, дарё устини туман қоплади. Бахтимизга шамол йўқ. Агар шамол бўлганда борми, унда бизлар бундай бир-биримизга суйанишиб ўтирмаган бўлардик. Аллақачон ҳаёт билан хайрлашиб, сув тагига чўкиб кетардик-ов. Лекин кун қорасовуқ, юзларимиз, тумоқ ва қулоқчинларимизнинг боғичлари оппоқ қиров эди. Бир жойда қимирламай ўтирганимиз учун бўлса керак, баданларимиздан совуқ ўта бошлади. Кўпинча сал нарсага йиғлардим. Бу гал йиғламай ўтирганимга ўзим ҳам ҳайронман. Одам қўрқса, кўзига ёш келмас экан.

Бир маҳал соҳил томонда милт-милт қилиб чироқ кўрингандай бўлди. Кўзимизга иссиқ туюлди бу чироқ! Гўё кўпдан бери кўрмай юрган нарсамни кўргандай тўлқинланиб кетдим. Асет чироққа тескари қараб, хаёл суриб ўтирган экан. Бирдан уни туртдим:

— Асет, қара, чироқ!

Асет шашт билан ўша ёққа ўгирилди, муз чайқалиб кетди. Жон ҳолатда бир-биримизни маҳкам қучоқладик.

— Қичқирайлик,— деди Асет дадилланиб.— Балки битта-яримта эшитиб ёрдам берар. Қичқир!

— Нима деб?

— Ҳо-о-о, ёрдам беринглар! Оқиб кетяпмиз, ёрдам беринглар! На по-омош!— деб-да, албатта!

Иккимиз жўр бўлиб қичкира бошладик. Бироқ ҳеч ким қулоқ солмас эди. Ўзи қўрқиб зўрға қичқиряпмиз. Назаримда, бизларнинг бу заиф товушларимизни қор, сув, қиров қоплаган каминш билан кўғалар ютиб юбораётгандай эди. Қичкира-қичкира биз олдинга ўтиб кетдик, милт-милт кўриниб турган чироқ орқада колди. Асет менга, энди нима бўлади, дегандай каради. Сўнгра деди:

— Нарсаларни йиғиштириб қўяйлик. Саранжом тургани маъқул. Қулай фурсат туғилиши билан сакрашимизга осон бўлади.

Асетнинг ҳали ҳам сакрашдан умиди бор экан. Ҳалиги гапида: «Боя сакрар эдик, сени деб сакрай олмай», деган гинаси ҳам йўқ эмасди. Секин ўтирган жойимда чўзилиб, сочилиб ётган нарсаларимизни йиғиштириб ола бошладик. Яхшигина қоронғи тушган, ёнгинамизда ётган нарсани ҳам зўрға кўрар эдик. Мен аввало пай-

паслаб юриб, фотоаппаратни топиб, рюкзакка жойладим. Асет қармоқни олиб, унга боғлаб қўйилган фонарни ажратарди. Нарироқда қорайиб ётган нарсага энгашиб қўлимни чўвсам, бакира экан. Думи қўлимга тушиб қолди. Тортиб олдим. Ажабтовур катта экан. Ярим метрча келади. Шунн деб сакраб ўтирибмиз-а! Сакраманганимизда муз ёрилмасмиди? Битта-битталаб чавоқларни ҳам териб олиб халтага жойладик. Энди нима қиламиз? Қачон сувга чўкишимизни пойлаб ўтираемизми? Секин Асетни гапга солдим:

— Асет, сенингча ҳозир қаерга келдик?

У аввалига индамади. Кейин ҳақиқатан ҳам қаерга келиб қолганимизни билишга қизиқиб, теварак-атрофга аланглади-да:

— Қабасин овулига келган бўлсак керак,— деди тусмол қилиб. Ўзи оққанимизга қанча бўлди?

— Ярим соатча бўлиб қолгандир-ов.

— Унда, Ашамайли овулига келиб қолган бўлишимиз ҳам мумкин.

— Овул-овул дейсан. Боядан бери қараб келяпман: овулдан ном-нишон йўқ-ку?!

— Сенга овул мана мен деб кўриниб турармиди?— деди у сал жаҳли чиқиб.— Ўзинг қаерда кетяпсан? Пастда! Овул бўлса дарёдан бир-икки километр нарида...

— Наҳотки шунча балиқчи овули бўлиб, бирортаси кўринмаса!

— Бу пайтда балиқчилар дарёда бўлмайди. Кўрмайсанми, абиржи. Денгизда бўлади.

— Денгиз узоқми?

— Бизнинг овулимиздан ўн беш-йигирма километрча бор.

Шу гапдан кейин мен чурқ этмай қолдим. Дарё оқиб қаёққа боради? Албатта денгизга! Денгизга оқиб тушимиз мумкинми? Мумкин! Мана шу ташвиш мени кемириб ташлади. Ахир бу даҳшат-ку! Дарёда-ку, соҳил бор. Денгизнинг ўртасига тушиб олгандан кейин на соҳил кўринади, на бирорта тирик жон! Дом-дараксиз кетди, дегани мана шу бўлса керак-да! Қорхат ўргатмай ўл, дейдиган киши йўқ. Ажал ҳайдаб келган экан сени, Соғиндиқ! Ажалнинг денгизда экан. Мана сенга Қалли отаю, ана сенга балик ови!..

Бирдан кўзимга ўлимим кўриниб кетди: ана оқиб денгизга тушдик. Тагимиздаги музимиз катта, қадимги китобларда ўқиганимиз — айсбергга бориб урилиб, парча-парча бўлиб кетди. Сув тагига муккамдан кетдим... Бирдан рўпарамдан орзини катта очиб, акула чиқиб

қолди. Хайр, меҳрибон синфдошларим. Хайр, Мастура. Мени кечиринглар, менга ишониб топширган вази­фаларингнинг уддасидан чиқолмадим... Алвидо!

Бирдан ўз хаёлимдан ўзим чўчиб кетдим. Бундоқ ўзим­га келсам, ҳали ҳам оқиб келаётган эканмиз.

— Асет,— дедим орқамга қараб.

— Ова.

— Нимани ўйлаб ўтирибсан?

— Ҳеч нимани.

— Асет, Орол денгизида айсберглар бўладими?

— Йўқ. Нима бу Шимолий муз океанимидики айсберг бўлади?

— Акула-чи?

— Бўлмайди.

Сал нафасимни ростлаб олдим. Яна боягига ўхшаган бе­маъни хаёл сурмаслик учун тағин Асетни гапга сол­дим.

— Асет.

— Ҳовва.

— Гапириб ўтир?

— Нимани?

— Қўрган-билган нарсаларингдан.

Асет пича ўйга толди, сўнгра гап бошлади:

— Бояги Ашамайли овулида бир куни бир балиқчи касал бўлиб қолган экан, дадам билан бирга бордим. Ёз эди. Дадам касал билан овора бўлганда, мен шу ер­лик болалар билан дарё бўйига тушдим. Бу овулнинг рўнарасида дарё сал ёйилиб оқади. Соҳил қум. Шамол эсиб турарди. Югургилаб келаётсак, дарёдан икки-уч метр берироқдаги қум устида машина баллони пайдо бўлиб, бир силкиниб, сувга юмалаб тушиб кетса бўла­дими?

— Қўй-э!

— Буёғини эшит. Кейин болалар билан сув бўйига чопиб борсак, ҳалиги баллон деганимиз, лаққа балиқ экан. Секин-секин думини биланглатиб, қирғоқдан узоқ­лашиб кетди. Кейин билсак, кучли тўлқин уни қирғоққа итқитиб юборган экан. У бор кучини тўплаб, дарёга ду­малаб кетган экан...

— Мюнхаузен бўлиб кет-э!

— Мюнхаузен деганинг нима деганинг!

Мен Мюнхаузеннинг ким эканини тушунтириб бер­дим. Бу китобни Асет ўқимаган экан. Астойдил хафа бўлди.

— Ана шунақа-да, ўзинг гапир дейсан. Гапирсам, ишонмайсан!— деди у пўнғиллаб. — Ўз кўзим билан

кўрдим, ахир. Кейин дадамга ҳам айтиб бердим. Дадим ишонди-ю... Сен бўлсанг... Дадам айтдики, ўша лаққа яшаш учун курашибди. Шундай қилмаганида қирғоқда ё ўлиб қолиши мумкин экан, ё биров келиб ўлжа қиларкан.

Бу воқеа бўлганми ё бўлмаганми, буниси менга қоронғи, аммо лаққанинг ўз ҳаётини сақлаб қолиш учун қилган ҳаракати менга маъқул бўлди...

Ҳамон оқиб кетяпмиз. Боягидан назаримда кун сал илигандай. Қулоқчинимнинг боғичини аста ушлаб кўрдим, қиров қолмабди, аммо жиққа ҳўл. Қаёқдандир илиқ шабада юзларимга урилади. Қирғоқ борган сари узоқлашиб, ахён-ахёнда милт-милт чироқлар сийрак туманда кўзга хира ташланади. Ҳаёт учун курашиш керак! Қандай қилиб? Бунинг сира иложи йўқ эди. Қичқирсанг, қичқирингнинг бурпингнинг тагидан нари бормаса, сув ютиб юборса. Бунинг устига қаттиқ қичқирай десанг, муз чайқалиб кетса! Энди бутун умидимиз шу муз парчасида. Бирор муз парчасига бориб урилиб, синиб кетмаса бўлди. Синиб кетиши ҳам мумкин. Нега деганингизда музизнинг ўртаси ўйилган...

Ҳаммадан даҳшати энди бошланди: тагимиздаги муз тез-тез чайқала бошлади. Чайқалган сайин музнинг ўйилган жойидан виқир-виқир сув чиқади. Усти бошимиз тиззамизгача ҳўл. Ўзимиз қил устида ўтирганимиз учун бунга парво ҳам қилмабмиз. Асет сирпаниб тушиб кетмаслик учун муз тешигига қўлини тиқиб маҳкам ушлаб ўтирибди. Мен бўлсам Асетни... Қимир этишга мажолимиз йўқ. Яхшиям ҳалта билан рюкзакнинг боғичидан бўйинимизга илиб олган эканмиз. Бўлмаса аллақачон сирпаниб тушиб қолар экан, ўн-ўн беш минутлар чамасида музнинг чайқалиши тинди. Шундагина эсимизни йиғиб олиб атрофга қарадик. Тун шундай зим-зиё қоронғики, на қирғоқ на муз парчалари кўринади. Энди чироқлар ҳам негадир боягидан кўпайиб кетгандай... Ё кўзимизга шундай кўриняптими? Жуда хира нур сочади. Атрофимиз туманми, буғми — буни билиб бўлмасди. Туман десак, илиқ. Буғ десак, шундай совуқда дарё устида буғ нима қилади, деб ўйлаймиз. Менинг хаёлимда фақат бир нарса: «Лаққачалик бўлолмадикми?!»

Қаердадир бир нарса чўзиб гудук чалгандай бўлди. Ишонмай тагин қулоқ солдим. Тагин чалингандай бўлди.

— Асет, эшитяпсанми?— дедим жон ҳолатда.

— Нимани?

— Гудук!

Асет қулоқларини динг қилди.

— Ҳа, — деди жонланиб.— Пароход! Қичқир! Пома-ги-те-е-е!..

— По-ма-ги-т-е-е!!!

Бироқ бизларнинг бақирганимизни ҳеч ким эшитмади. Ҳалиги гудок овози аста-секин узоқлашиб кетди. Пароход эканлиги аниқ эди. Ҳатто моторнинг гуриллаган товушини ҳам эшитдик. Бироқ ўзини туманда аниқ кўролмадик.

Музимиз бир ерга келганда тўхтаб, турган жойида айлана бошлади. Гирдобга тўғри келиб қолдикми, деб қўрққан эдик, ҳайтовур аста силжигандай бўлди. Бояғидай чайқалишлар йўқ. Осмон булут, атроф жуда қоронғи. Туман бўлса совуқ бўларди, буғ бўлса керак?!

— Энди нима қилдик?— дедим. Бу гапни ўзимга айтдимми ё Асетга айтдимми, билмадим.

— Поплавскийлар нима қилган эди?

— Вой қорақалпоқдан чиққан Зиганшин-ей!— дедим жаҳлим чиқиб.— Ҳали қорнинг очса, этигимни ҳам ерсан?

— Аввал халтадаги балиқларни, сўнг сенинг этигинг чармини...

Худди ҳозир Асет этигимнинг чармини еб қўядигандай оёқларимни бағримга тортидим. Иккаламиз ҳам индамай ўтирибмиз. Аҳён-аҳёнда ғир этиб илиқ ел юзларимизни силаб ўтади. Майда тўлқинчалар чилп-чилп қилиб тагимиздаги музга келиб беозор урилади. Баъзан-баъзан атрофдан бизнинг музимизга ўхшаган ё ундан кичкина музлар шақир-шуқир қилиб сурқаниб ўтади. Каттароқ муз тўғри келиб қолса, бир амаллаб ўтиб олиш ҳам ниятимизда йўқ эмас. Музимиз келиб, бошқа музга текканида иккаламиз ҳам энгашиб қараймиз. Аммо ё у кичкина бўлиб чиқади, ё эса ҳатлашга қулай бўлмай қолади. Бизнинг музимиз оқиб юрибдими ё қалқиб юрибдими, буни аниқ билиб бўлмас эди. Бироқ шунисига хурсанд эдикки, боягидан тинч эдик. Совқотмас эдик...

Хаёл устида ўтирган эканмиз. Музимиз бир нарсага келиб аста урилди. Асет ҳам, мен ҳам сирпаниб бориб ўша урилган нарсага бориб тақалдик. Бундоқ қарасак — ер! Музнинг бир чеккаси бизларнинг оғирлигимиздан қийшайиб сувга ботиб турибди. Оёқларимиз ҳам, чолворларимиз ҳам, халталаримиз ҳам сувда турибди. Ер, қамиш, буталар! Дарров ўрнимиздан турдик. Сув тизамиздан келиб турар эди. Чалп-чулп кечиб қуруқ ерга чиқиб олдик. Орқамизга қарасак, ҳалиги муз гўё бизларни бир ҳокандоз хас ағдаргандай қирғоққа ағдариб ташлаб, аста-секин оқиб боряпти.

Бизларни шу ергача ардоқлар елкасида кўтариб келган қадрдон «музқайғимиз»дан кўз узолмай турдик-да, орқамизга қайтдик.

«СОҒАСЕ» ОРОЛИДА

Ерга оёғимиз текканидан ўзимизда йўқ хурсанд эдик. Аммо бу хурсандчилигимиз узоққа чўзилмади. Тағин навбатдаги ташвишларга дуч келдик...

«Музқайғимиз» билан хайрлашганимиздан сўнг халта ва рюкзакларимизни орқалаб, йўлга тушдик. Қайси томондан кун чиқиши-ю, қайси томонга ботишини аниқ билмасак ҳам, ниятимиз одамларга бориб қўшилиш, ўзимизга бирор илиқроқ пана жой топиб олиш эди. Ерда қор йўқ, майда қамиш ва қўғаларни, синиқ буталарни шатир-шатир босиб изма-из келяпмиз. Асет олдинда, мен орқада.

Бир маҳал Асет тўхтади.

— Нега тўхтадинг?— деб сўрадим. Юрагим қинидан чиқиб кетаёзди. Бирор нарсани кўриб тўхтаган бўлса ажаб эмас. Йўлбарс бўлса-я!..

— Сув!— деди Асет.

— Қанақа сув?

— Қанақа сув бўларди? Сувдақа сув-да!— деди Асет энсаси қотиб. — Чап томонга юришимиз керак экан.

Индамай орқасидан эргашидим. Жим кетяпман. Асет тағин эллик мертча чамаси юриб тўхтади. Тағин сув! Орқага қайтдик. Унг томонимиз ҳам сув.

— Бўлди, орқага қайт,— деди Асет.— Эрталабгача шу ерда ўтирамиз энди.

— Нега?

— Кичкина оролга тушиб қолибмиз.

Бўшашиб орқамизга қайтдик. Иккаламизда ҳам мадор қолмади. Судраллишиб келиб ўртароққа чўкдик. Тағимиздаги ер зах, бунинг устига кийим-бошларимиз ҳам ҳўл бўлиб кетган. Атроф зим-зиё қоронги. Фақат сув шовиллайди. Қаёқдадир бир қуш аҳён-аҳёнда «қийқ» деб қичқириб қўяди. Ҳаво дим ва нам. Атрофда ботқоқ-никига ўхшаган қўланса ҳид анқийди. Бунга лой тагида қолиб чириган қамиш, қўға, буталар ва илдиз ҳиди қўшилиб димоқларимизга ёқимсиз урилади.

Шундай бўлса ҳам кўнгилларимиз анча тинчиган эди. Албатта муз усти бундан тозароқ бўлгани билан хавфли эди. Унда қўрқувдан юрагингни чангаллаб ўтирардинг. Бирор ўзидан бақувватроқ музга бориб урилиб парчаланиб кетиши ҳам ҳеч гап эмас эди-да. Ҳарҳолда бу ерда

ана шу хавфдан холи эдик. Бунниг устига йўлбарс хавфидан ҳам қутулдик. Кнчкинагина бу оролда йўлбарс нима қилсин!

Бу ер муз устига қараганда анча иссиқ эди. Устбошимиз нам бўлишига қарамай анча илиқ ўтирибмиз. Илиқ ўтирганимиз таъсир қилдими, қорин очгандай бўлди. Буни билдирмаслик учун Асетни гапга солдим.

— Асет.

— Ова.

— ...

— Ҳа, гапир.

Гапни нимадан бошлашни билмасдим. Бирпас жим ўтиргандан сўнг тагин сўрадм.

— Мана шу орол Робинзон оролдан каттами ёки кичикми?

— Мен қаёқдан билай?

— Кел, Асет, шу оролга ном қўямиз.

— Нима деб?

— Асет ороли деймиз.

— Йўқ, тўғри келмайди.

— Нега?

— Ҳарҳолда сен меҳмонсан. Сенинг номинг қўйилиши керак.

— Ундай бўлса иккаламизнинг номимизни қўямиз. Бўптими?

— Қандай қилиб?

— Асет ва Соғиндиқ ороли...

— Бўлмайди. Қисқароқ бўлиши керак, билдингми? Чиройлироқ бўлиши керак.

— Иккаламиз ҳам бош қотириб ўйлаб ўтирибмиз. Бир маҳал Асет таклиф киритди:

— Иккаламизнинг исмиимизни қисқартириб қўшсакчи!

— Қандай қилиб?

— Масалан, сенинг исмингдан «Соғ» деган сўзини оламиз. Буёғига «Асе» сўзини... Иккаласини қўшамиз. «Соғасе» бўлади.

— «Соғасе» ороли! Жуда соз. Қойил!

— Французчага ҳам ўхшаб кетади-а?

— «Соғасе» оролининг балиқчилави... Қара, қандай жарангдор. — деди Асет хурсандчилигини яширолмай. — Балиқчилар, балиқ... Тўхта миямга бир фикр келиб қолди.

— Қандай фикр?

— Балиқ пиширмаймизми?

— Рос-а! Балиғимиз бўлса... — мен дарров чўнтагим-

га қўл суқдим.— Гугуртимиз ҳам бор. Яхши, ҳўл бўлмабди.

— Қаламтарошни ол. Мен ўтин териб келаман,— деди Асет.

Бирпасда ишга тушиб кетдик. Қорнимиз очгани энди яққол билиниб қолди. Асет қоронғида тимирскиланиб ўтин териб юрибди. Мен рюкзакнинг оғзини ечиб, хитойи фонаримни олдим. Симларини узиб ташлаб, орқасидаги запас лампочкасини солдим. Хайрият ёнди. Ҳўл бўлиб қолганмикан, деб қўрққан эдим. Энди ишларимиз сал юришиб кетди. Мен ҳам фонарь билан тимирскиланиб, анча ўтин териб келдим. Асет ҳам бир қучоқ қамиш, буталар йиғиб келди. Бироқ ўтинлар жуда ҳўл эди. Қандай қилиб ёқишни ўйлай бошладик. Асет ўтинларни авайлаб устма-уст тахлай бошлади. Аввал қамиш, унинг устига шох ва буталарни. Энди буни бир амаллаб ёндириш керак эди. Асет бунинг ҳам иложини топди.

— Қармоқнинг дастаси қани?

— Нима қиласан?

— Уша қуруқроқ. Тутантириқ қиламиз,— деди Асет.
— Қуруқ қоғоз бўлса янаям яхши бўларди.

Ўнтагимдаги ёндафтарчамдан ёзилмаган бир-икки варағини олиб бердим. Қармоқнинг дастасини майдалаб ҳалиги қамиш бута уюмининг тагига тикди. Унинг тагига қоғозни... Гугурт чақди. Қоғоз ёниб, тутантириқлар ўт ола бошлади. «Соғасе» оролида тутун буруқсади. Биринчи тутун! Ур-ре! Тагин бир-икки варақ қоғоз ташладим. Ёнди! Энди қамиш билан буталар ҳам сасиб, чирсиллаб ўт ола бошлади. Учиб қолишидан қўрқиб жавламай ўтирибмиз. Хуллас ёндирдик. Қаловини топса қор ёнади, деган гап тўғри экан.

Асет қаламтарошни олиб, олов ёруғида балиқларни тозалай бошлади.

— Оловга кўмасанми?— деб сўрадим. Қорним очиб турибди. Балиқни кўриб оғзим сув очди. Қулт этиб тупугимни ютдим.

Асет икки балиқни тозалаб, ичак-чавоқларини олиб ташлади, ўрнидан туриб сувда ювиб келди. Индамай қараб турибман. У ҳам индамайди. Индамаса ҳам олов яллиғида ўзининг қилаётган ишидан мамнун эканлиги башарасидан билиниб турарди. У балиқларни эҳтиётлаб эшак устига қўйди-да, қаламтарошни олиб яна нарига кетди. Бир маҳал қаердандир иккита чўп топиб келди. Олов ёнида ўтириб яхшилаб тозаллади. Кейин унга балиқларни олиб, биттасини менга тутқазди.

— Ма, оловга тутиб айлантир.

Мен ҳам Асет кўрсатган бўйича айлантира бошладим. Балиқни оловга тутиб айлантиряпман-у, хаёлим бошқа ёқда: меҳрибон оғим эсимга тушиб кетдилар. Нима қилиб ўтирганийкилар-а! «Болам ўртоқлари билан ўйнаб юрибди», деб ўйласалар керак.

Ўрлимни келиб кетди. Кўзларимни Асетдан яширишга уриндим.

— Айлантир,— деди Асет кўнглимдан келган гапни сезмай.— Айлантирмайсанми, қўйиб кетди-ку! — деди Асет менга ўдағайлаб. Нима бало ухлаб ўтирибсанми?

Хаёл билан бўлиб, балиқни айлантиришни ҳам унутиб қўйибман. Бундай қарасам, сели чиқиб жизиллай бошлабди. Секин айлантира бошладим.

— Бўлди, еявер. Қолгани ичингда пишади,— деди-да, худди кабоб егандай қилиб чўпда турган жойида ея бошлади.

Мен ҳам оғзимга олиб бордим. Қани энди унда мазаматра деган нарса бўлса? Тузсиз, бунинг устига бир балонинг тами келади. Ё чўпнинг аччиғи уриб қолдимикан? Ишқилиб, ҳеч мазаси йўқ эди. Асет башарамнинг буришиб кетганини кўриб қолди-ю, тиржайди.

— Еявер, фойда бўлади.

Нима қилай, кўнглим тортмаса ҳам ейишга мажбурман. Йўкса, оч қолиб кетиш ҳеч гапмас. Хиёл ўтмай мени уйқу элита бошлади. Бошимга рюкзакни қўйиб, оёқларимни бир-бирига чалиштириб ёнбошладим. Асет индамай олов ёнида чўғ ўйнаб ўтирарди.

— Майли, бир оз дам ола қол,— деди у олов устига шох-шабба ташлаб.— Мен ўтира тураман. Мен ҳам ётсам олов ўчиб қолади.

Бир маҳал бошим айланиб, кўнглим озди. Ўрнимдан сапчиб туриб ўқчий кетдим.

— Ха, нима бўлди. Балиқ ёқмадими?

— Йўқ... — деб қўлим билан ерга ишора қилдим. Қимирляпти... У-ҳа...

— Нима?

— Ер қимирляпти!

Бизлар турган орол чайқалиб кетди. Асет энди ишонди. Иккаламиз бир-биримизга яқинроқ ўтирдик.

— Наҳотки... Наҳотки кўчма оролга тушиб қолган бўлсак?!— деди Асет. Унинг товуши титраб кетди. Менинг ҳам юрагим гуп-гуп урар эди. Кўчма орол ҳақида ёзувчи Асқад Мухторнинг «Қорақалпоқ қиссаси» китобида ўқиган эдим. Бироқ унда кўчма орол денгизда бўлар эди-ку? Биз дарёдамиз. Дарёда кўчма орол нима қилади!

- Кўчма орол дарёда нима қилади?
- Денгизда юрган бўлсак-чи?— деди Асет атрофга аланглаб.
- Йўғ-э!
- Қани, юр. Хозир биламиз.
- Қандай қилиб?
- Юр.
- Асет иккаламиз олдинма-кетин сув бўйига бордик.
- Қани, сувдан ичиб кўр-чи?
- Мен энгашиб бир ҳовуч сув олиб ҳўпладим. Бир ба-
лога ўхшайди. Дарҳол туфлаб ташладим. Асет ҳам оғ-
зига олган экан, кетма-кет у ҳам туфлади.
- Жуда шўр-ку?
- Ана, айтмадимми денгизда юрибмиз, деб!
- Орол денгизнинг суви шўр бўлиши, бу денгиздан туз
олиниши энди эсимга келибди. Индамай олов атрофига
қайтлик. Бир оз ўтирганимиздан сўнг ўтинимиз тамом
бўлиб қолди. Яна айланиб шох-шабба териб келдик.
Бир-бир ташлаб ёқиб ўтирибмиз. Ўтинларимиз нам бўл-
са ҳам, боягидек бизни қийнамай чирс-чирс қилиб ёнар-
ди. Нарироқдан туриб қараган кишига чинакам гулханга
ўхшаб кўриниши ҳам мумкин. Қоп-қора тутун осмонга
ўрлар, унинг остидан олов қип-қизил тилларини чиқариб,
гоҳ у ёнга, гоҳ бу ёнга оғар эди. Оловнинг баланд ўрлаб
ёниши бизларнинг кўркинчларимизни сал бўлса-да унут-
диргандай бўлди. Бир-биримизга қараб унсиз жилмая-
миз. Олов бўлса ҳамон чирс-чирс килиб ёнар, соялари-
мизни гоҳ узун, гоҳ қисқа қилиб кўрсатар эди. Асетни
билмадим-у, мен бугунги бошимиздан кечирган даҳшат-
ларни ўйламасликка ҳаракат қилардим. Асет ҳам ана
шу даҳшатлардан қўчимасни, деб уни гапга солдим:
- Асет.
- Ова.
- «Борса келмас» оролига бориб қолсаг-а?»
- Уҳ-ў,— деди у ялт этиб қараб. Кейин жилмайди.
- У Орол денгизининг ўртасида-ку. Узоқ...
- Сайғоқларни кўрардик.
- Сен буни қаёқдан биласан?
- Телевизорда кўрганман.
- Бойтемирнинг дадаси ветврач. Ўша сайғоқларга
бориб келиб туради. Вертолётда.
- Ростланми? Телевизорда роса томоша қилганман.
Овчилар вертолётдан сайғоқларга теккан бўриларни
роса қийратишган.
- Уша менинг дойим-да. Ўзи ҳам овчи!

— Дойим? Э, тоғангми? — дедим мен. — Ҳали Бойтемир сенларга қариндош бўладими?

— Ова. Юр, тағин ўтин йиғамиз.

Гапимиз шу ерда узилиб қолди. Ўтин териш учун туриб кетдик. Энди бир-иккита шох-шабба териб келатсам, оёғим бир шохга илиниб, чалқанчасига йиқилиб тушдим. Йиқилган жойим лой экан, уст-бошимнинг абажағи чиққандир-ов. Бир амаллаб туриб, сочилган ўтинларни йиғиштираётган эдим, нимадир гуриллагандай бўлди. Аҳамият бермадим. Шу маҳал нарироқдан Асет кичқириб қолди:

— Соғиндиқ, самолёт!

— Нима?

— Самолёт келяпти!

Иккаламиз қоқила-суқила олов атрофига югуриб кетдик. Ростдан ҳам самолёт! Тепамизга яқинлашиб қолди. Товушидан билиб турибмиз. Ана, қизил чирогин лип-лип қилиб ўчиб-ёниб турибди... Иккаламиз осмонга тикилганча уёқдан-буёқдан югургилаб бақира бошладик. Мен бояғи таёқчамнинг учини оловга тикиб ёндириб олиб, зўр бериб айлантира бошладим. Самолёт нақ тепамизга келиб қолди. Йўқ, вертолётга ўхшайди. Вертолёт, ҳа, вертолёт!

— Оловни кўпроқ ёқ, Асет! Кўришадн... — дейман овозимнинг борича.

Вертолёт тепамиздан ўтиб тағин қайтиб келди. Тағин овозимиз борича бақирдик. Тағин қизил чирокларини ўчириб-ёндириб тўғрига қараб учиб кетди.

— Кўрмади, — дедим ҳафсалам пир бўлиб.

— Йўқ, кўрди.

— Кўрган бўлса пастлаб нарвонини ташламасмиди?

Яна ҳафсаламиз пир бўлиб, олов атрофига бориб чўқдик. Бир-бир буталарни синдириб ташлаб ўтирибмиз. Гапирадиган гап ҳам қолмади, назаримда. Жуда чарчадик. Шу аҳволда бир соатлар чамаси ўтирдик. Ҳамма умидларимиз пучга чиққан эди. Қачонгача бу аҳволда ўтираммиз? Тонг отганда бизларни битта-яримтаси кўрса-ку, яхши. Кўрмаса нима бўлади? Борди-ю, денгизда тўлқин турса-чи? Унда ҳолимиз нима кечади? Бу кичкина орол бардош берармикан тўлқинга?

Ўйлайвериб бошим шишиб кетди. Эҳтимол Асет ҳам шуларни ўйлаб ўтирган бўлса керак. Миқ этмайди. Буни қаранг энди. Уни ҳам шу алпозга солган мен-да! Агар мен буёққа келмаганимда, агар мен буларга қорхатни ўргатмаганимда, Асет дарёда нима қиларди? Денгизда нима қиларди? Ўйларида тинч ўтирмасмиди? Менинг

сйим билан дадам ҳеч нарсадан хабари йўқ-ку, Асетнинг дадаси билан ойсининг ҳоли нима кечаётган экан. Ойиси келгандир. Қараса, Асет билан мен йўқ. Ана ташвиш! Ҳаммасига мен айбдорман. Ҳа, ҳаммасига мен айбдорман!..

Асет индамай ўтирибди. Биламан, унинг нимага индамай ўтирганини. Агар мендан бошқа бола бўлгандами, пишириб еб қўярди. Мени меҳмон деб сийлаб ўтирибди. Ҳа, шундай! Эҳтимол ичида хафадир...

Ўзим ўзимга ёмон кўриниб кетдим. Зимдан Асетни кзатдим. Сўниб қолган чўғларга қараб хаёл суриб ўтирарди. Шу маҳал оловимиз сўниб қолган бўлса ҳам Асетнинг юзи ёришиб кетаётгандай бўлди. Хайрон бўлиб, тағин унинг юзига тикилиброқ қарадим.

— Нега қараяпсан?

Қулоғимга бир нарсанинг тариллаган овози келди. Дарров бояги вертолётми деб осмонга қарадим. Бу пайтда Асет тўғрига қараб қотиб қолган эди.

— Соғиндиқ, катер! Катер келяпти!..— деди шивирлаб. Ялт этиб орқамга қарадим. Қоп-қора сув юзини, қалқиб юрган музларни жимир-жимир ёритиб, бизлар томонга бир катер жон-жаҳди билан келар эди. Чироғи шўнақа ўткир эдики, кўзларингни қамаштириб юборарди. Асет иккаламиз секин ўрнимиздан турдик. Катер тариллаганча оролчамизни бир айланиб, рўпарамизда тўхтади. Оролимиз лопиллаб чайқалиб кетди. Алла кимларнинг товушлари қулоғимга элас-элас чалинди. Тамоман бўшашиб кетган эдим... Кейин, кейин катердан бир иккита олам тушгандай, қулоғимга гангур-гунгур гапиришган товушлар эшитилгандай бўлди. Буёғи... буёғи нима бўлганини эслай олмайман. Бир маҳал кўзимни очсам, ўзимни катер ичида кўрдим. Жапақ амаким бошимни суяб ўтирибди. Рўпарамда Қалли ота, унинг ёнида Асет. Бошини эгган. Катерда тағин Бойтемир, Сейт, Сафаргул... Сафаргул кўзимга Мастура бўлиб кўриниб кетди...

Биз тушган катер барча даҳшат ва ташвишларни орқада қолдириб олдинга интиларди. Асет иккимиз қадрдон оролимиз билан хайрлашдик!

— Хайр, «Соғасе!..»

ВА НИҲОЯТ...

Кундузги соат иккилар чамаси. Вертолётда Асетларнинг овулига қараб учиб келяпмиз. Вертолётнинг учини ерда тўриб кўп марта кзатганман, лекин бу би-

ринчи учишим. Жуда маза бўларкан. Ёнимда Асет, Сейт, Бойтемир, Сафаргул... Кўзларини бизлардан узишмайди. Ҳаммамизнинг юзимизда кулги ўйнайди. Бир-биримизга нимадир демоқчи бўламиз-у, лекин индамай-миз, ўша гапнинг нима эканини билмаймиз. Мен аста юзимни болалардан олиб қочаман. Гўё бу ишларнинг ҳаммасига мен айбдорман. Ўзи ҳам шундай-да! Бўлма-са, мен айбдор бўлмай, Асет айбдор бўлсинми? Қорхатни бошлаган ким — мен!

Вертолёт гуриллаб учиб келяпти. Гапни гапга қўшмайди. Учувчилар ҳам ўзлари билан овора. Мен аста вертолёт ойнасидан пастга қарайман. Ҳаммаёқ оппоқ қор бўлса ҳам ердаги нарсаларни ажратса бўлади: хув ана, пастда дарё буралиб-буралиб оқиб ётибди. Нариги томонда яна бир дарё. Бу қайсиниси бўлди экан? Қора дарёми ё Қипчоқ дарёмикан? Тагин Қуна дарёси ҳам бор деган эди Асет. Униси қаерда бўлди экан?

Бейхитёр кечаги воқеаларни эслаб кетдим: «Соғасе» ороли тепасидан қизил чироқларини липиллатиб икки марта учиб ўтган вертолёт мана шу экан.

Сейтнинг ҳикоя қилишига қараганда мана бундай бўлибди. Эсингизда бўлса, бизлар балиққа кетаётиб, Сейт-ни алдаб кетган эдик. Кейин Сейт ўйига кириб қармоқ билан ченасини олиб бизнинг изимизга тушибди. Думалоқ кўлга келганда изимизнинг дарё томонга қараб кетганини кўриб, ҳайрон бўлиб қолибди. «Менга Думалоқ кўлга борамиз деганди-ку?»— деб ўйлабди у. Кейин бизлар суратга тушган жойда анча ўйлаб туриб, орқамиздан келаверибди. Қирғоққа тушибди, дарёнинг музлаган жойига тушганда бизлар муз парчаси устида оқиб бораётганимизни пайқаб қолиб, роса қичқарибди. Бунни қарангки, бизлар балиқ тутиш билан овора бўлиб, уни кўрмабмиз ҳам, эшитмабмиз ҳам. Анча вақт ўтиб кетгандан кейин кўрдиг-у, бари бир, муздан сакраб тушиб қолишнинг иложи бўлмади-да. Бунни ўзингиз ҳам биласиз. Бизлар Сейтга алам қилипти, деб ўйлабмиз. Эҳ... Кейин Сейт шўрлик ҳарсиллаб орқасига қайтибди. Бутун болаларни оёққа турғазибди. Сейт, Бойтемир, Сафаргуллар тўпланишиб бориб, колхоз идорасидан Мўйноққа хабар қилишибди. Ҳаммаёқда ваҳима бошланиб кетибди. Ўзлари ҳам машинага тушиб, Мўйноққа қараб йўл олишибди. Жапақ оға билан Қалли ота ҳам Мўйноқда экан. Бу гапни эшитиб ҳангу манг бўлиб қолишибди. Кейин вертолётчилар бутун дарё бўйларини, ~~Садарнинг~~ ~~дегизга~~ қуйилиш жойларини қидиришиб-

ди: Хуллас, Орол денгизининг Мўйноққа яқин жойида — Тўқмоқ ота ярим ороли ёнидан топишибди бизларни. Олов ёқмаганимизда топишолмас экан. Тепадан вертолётда кўришибди-ю, бироқ тушишолмабди. Кейин радио орқали бизлар сузиб юрган жойни айтишибди. Энди буёғи ўзингизга маълум: катерда келиб олиб кетишди бизларни.

Тўппа-тўғри Мўйноққа — кемалар турадиган пристандаги балиқчилар касалхонасига олиб келишди. Жула озода, иссиқ хоналар экан. Касалхонага киришимиз билан Жапақ амаким Асет иккаламизга иссиқ чой ичирди, кичкина думалоқ таблетка дори ютқизди. Кейин ечинтириб, сувга ўхшаган оппоқ нарса билан баданларимизни ишқалаб ётқизиб қўйди. Спирт бўлса керак. Шамоллаб қолмасмишмиз. Қўлтиқларимизга градусник ҳам қўйиб кўришди...

Эрталабгача шв ерда ётдик. Болалар ҳам бизлар билан қолишди. Жапақ амаким билан Қалли ота койишмадими, деб ўйларсиз? Койишди. Тозаям адабимизни беришди. Эрталаб бизларни вертолётга чиқариб қўяётиб ҳам, қолганини овулга бориб гаплашамиз дейишди. Бизларни вертолётга чиқариб, ўзлари қолишди, кечқурун зиёфатга келишармиш.

Мана шунақа.

Вертолёт қўнди.

Учувчилар келдинглар, дегандай эшикни очилди. Ташқари анча совуқ экан, эшик очилиши билан ичкарига гуп этиб совуқ урилди. Олдин Асет, кейин мен тушдим. Сафаргуллар ҳам тушишди. Бирпасда атрофимизга болалар тўпланишди. Кўзлари мўлтираб бизларга қарашади. Бизлар эса уялиб турибмиз. Аста-секин қатталар ҳам тўпланишиб қолишди. Уларнинг орасида Асетнинг ойиси Ойгул опа ҳам бор. У югуриб келиб Асетни бағрига босди. Кейин мени. Уришармикан, деб юрагим пўкиллаб турувди. Ҳайтовур уришмади. Бирпас турганимиздан кейин ёнимизга учувчилар келишди. Биттаси рус йигити эди Елкамизга қўлини қўйиб:

— Ну герои, досвидания,— деб кулди. Иккинчи учувчи қорақалпоқ йигити экан. Бизларга қараб жилмайиб турарди.

— Досвидания,— деди Асет.

— Спасибо,— дедим мен.

— Спасибо,— дейишди болалар ҳам чувиллашиб.

Учувчилар қўлларини силкитишганича вертолётга чиқиб кетишди. Хил ўтмай вертолётнинг қудратли мо-

тори гуриллаб, устидаги катта парраклари айлана бошлади. Атроф тўзон бўлиб кетди. Одамлар орқага тисарилишди. Вертолёт турган жойидан секин осмонга кўтарилди. Сал ўтмай думини буриб, келган томонига учиб кетди...

Бизлар уйга қараб келяпмиз. Атрофимиз тўла болалар, катталар. Тинмай савол беришади:

— Каердан топиб олишди?

— Қандай қилиб оқдилларинг?

— Қўрқмадингларми?

— Совуқ қотмадингларми?..

— Кейин, кейин гаплашарсанлар,— деди Асетнинг ойиси уларга,— ўртоқларинг чарчашган. Бир оз дам олишин. Қани, юринглар!

Уйга кетдик. Сейт, Бойтемир, Сафаргул ҳам бизлар билан уйга келишди. Уй анча иссиқ экан. Асетнинг бувиси кўзларида ёш, уёқдан-буёққа елиб югуради, нима қилиб юрганини ўзи ҳам билмаса керак. Синглиси бўлса бизларни энди кўргандай девор томонда қисилиб, индамай кулиб турибди.

Ҳаммамиз дастурхон атрофига тўпланишдик. Ҳаммамизнинг юзларимизда кулги ўйнайди. Пуф-пуф қилиб чой ичиб ўтирибмиз. Асетнинг бувиси бизларни энди кўргандай тикилиб-тикилиб қарайди, ҳали ҳам ташвишда:

— Вой, бўталоқларим-эй,— деб қўяди аҳён-аҳёнда.

Чойни ичиб бўлиб ўрнимиздан турдик. Мен фотоаппаратим сувга чўкиб, ичидаги плёнкаларининг ҳаммаси расво бўлиб қолдими, деган ташвишда эдим. Шунинг учун чой ичиб бўлгач, дарров рюкзакка ёпишдим. Очиб қарасам, аппаратни юзага солган эканман. Шундай бўлса ҳам ишонмай, уни филофдан олиб кўрдим. Сув тегмаганга ўхшайди. Кейин ичидаги плёнкани орқасига айлантириб, буёққа олдим. Хайрият, яхши экан! Тўрткўлда ўраб келган фотоғалтакларнинг учинчисини аппаратга яхшилаб жойладим.

Аппарат билан овора бўлиб сезмаган эканман, Асет халтасидаги балиқларни олиб ойисига берибди. Бирпасда иш қизиб кетди. Сафаргул, Сейт, Бойтемирлар ҳам қўлларини шимаришиб ишга тушиб кетишди. Бири сув келтирган, бири қўлига пичоқ олиб балиқ тозаллаган, бири кеча «отиб» олиб келган қирғовулнинг патини юлган, Бойтемир бўлса, худди катта кишилардай енгини шимариб, қуённи ҳовлидаги устунга осиб қўйиб, терисини шиларди. Асет бир чеккада, ҳаммасини қотириб қўйдик, дегандай, белини ушлаб кулиб турарди. Мен фурсатни қўлдан бермай аппаратни ишга солдим. Ҳаммани бирин-кетин суратга ола бошладим. Сафаргул

билан Сейтни баллиқ тозалаётганида, Бойтемирни күй-нининг терисини шилаётганида, Асетни белини ушлаб қараб турганида, Асетнинг ойиси билан бувисини қозонга олов ёқаётганида... Ҳаммаси агар яхши чиқса борми, жуда ғалати иш бўлади-да! Бу гапларни айтиб берсам, Тўрткўлдаги болалар ишонишармиди? Айниқса, Самад ўлақолса ишонмайди. Агар сурат кўнгилдагидай чиқса, ишонмай бўпти!

Тайёргарликдан кўриниб турардики, кечқурун қорхатда айтилган зиёфат бўлади. Бўлмаса, ўзингиз биласиз-ку катталарни, нега ундай, нега бундай, деб суриштиравериб энсаларингни қотиришади. Иккинчи бундай қилма, деб танбеҳ беришади... Ҳалигача буларнинг бирортаси ҳам бўлгани йўқ. Шунга қараганда бирорта ақлли одам: бўлди, бас, ўзлари ҳам бўладигани бўлгандир, уршманглар, деган бўлса ҳам аҳтимол. Ҳозирча ҳамма иш худди шундай бўлиши керакдай, худди тайинлаб, буюриб кўйилгандай кетяпти. Эндиги ҳадик кечқурундан — Жапақ амаким билан Қалли ота ҳам келармиш. Ушанда гап бошланиб қолмаса бўлгани ишқилиб! Харҳолда орада бир сир бор. Мен безорилик қилиб қўйсам, одатда дадам, анчагача жим юриб, кейин юзимга солади. Шундай бўлмаса деб кўрқаман.

Ошхонада жиз-биз бўляпти. Хиди ёқяпти. Буни кўриб, кечаги «Соғасе» оролидаги баллиқ таъми эсимга тушиб кетди.

Бари орқада қолди. Орқада қолган нарсаларнинг ҳаммаси қулғили туюлади менга.

Ҳадемай кеч кирди. Атрофда тўрғайлар чуғурлашиб қолишди. Ҳавода булутлар сийрак. Юмшоқ шабада эсади. Кечагина тушган қор ўзининг оппоқлигини йўқотиб қўйгандай. Бўғотларда битта ҳам сумалак қолмабди, чип-чип қилиб сув томиб турибди. Дарахт ва гиёҳлар устидаги оппоқ қировлар ҳам эриб кетибди. Ғир-ғир эсиб турган шабада худди баҳорни эслатади. Буни қаранг, боя вертолётга чиқаётганимизда қаҳратон қишнинг ўзгинаси эди. Энди бўлса баҳор хиди анқиб турибди далалардан! Кечагина Асет иккаламиз кураган жойларнинг қори эриб, тагидан ер кўриниб қолибди. Боссанг лойи оёғингга ёпишади.

Ҳовлида болалар билан гаплашиб турганимизда, нариги томондан учта одамнинг қораси кўринди. Яқинлашганда, иккитасини танидим. Биттасини қаердадир кўргандайман, бироқ таниёлмадим. Олдимизга келганда ҳалиги таниёлмаган одамим:

— Ҳа, қаҳрамонлар! — деди. Пайқай олмай қолдим: қовоғини солиб айтдим ё кулиб айтдим. Майли, қандай айтилган бўлса ҳам мен уни бояги шубҳаларимнинг бошланиши деб билдим. Жапақ амаким билан Қалли ота жилмайиб турарди. Бу ҳолат менга сал тасалли берди.

— Ҳа, айтгандай, нима қилиб турибмиз бу ерда? — деди Жапақ амаким турганларга қараб. — Қани, юринглар. уйга кирамиз.

Ҳаммамиз уйга кирдик. Яшасин Сафаргул! Уни су-пуриб-сидириб, дастурхонларни солиб, ярақлатиб қўйибди. Киз бола-да! Ҳаммамиз жой-жойларимизга ўтирдик. Ҳалиги одамни энди эсладим. Ҳу, халиги Асетлар билан мактабга берганимда, нима учун Қалли отанинг келолмаслиги ҳақида хабар бериб, кейин чиқиб кетувдику, ана ўша Қайипназаров! Уни Асет менга илмий мудиримиз, деб таништирган эди.

Шуларни ўйлаб ўгириб, бошимга бир фикр келди. Чолиб нариги уйдан фотоаппаратни олиб чиқдим.

— Ҳа, бу сори бола суратимизни ҳам оладими? — деб кулди Қалли ота.

— Э, ҳали тўхтаб туринг, — деди Қайипназаров, — бу бола фақат суратингизнинггинамас, ўзингизни ҳам олиб кетгани келган.

— Қўй-э, — деди чол хайрон бўлиб. — Мендақа чолни нима килсин?

— Ҳазили йўқ, ота. Сизни отрядларига фахрий аъзо қилгани келибди, — деди Жапақ амаким. — Хўш, нима дейсиз?

— Мени-я?

— Ҳа, сизни.

— Йў-ўқ, бунақанги шўхлик қиладиган болаларнинг отрядларига аъзо бўлмайман, — деди Қалли ота бошини сарак-сарак қилиб. — Мени уятга қўйишадн булар.

Қўлимдан аппаратим тушиб кетаёзди. Ҳамма ишим барбод бўлди, деб ўйладим. Бошим эгилиб кетибди шекилли, кимдир келиб елкамга қўлини қўйди. Бундоқ қарасам, Қалли ота, кулиб турибди.

— Мен розиман, бўтам, шунақанги қаҳрамонларнинг отрядига аъзо бўлмасам — кимга бўламан, — деди кулиб. — Фақат ҳалигиндай хатарли ишларга қўл урганда, албатта катталар билан маслаҳат қилиш керак, ўғлим. Ҳазилакам иш бўлмади бу ишларинг. Ҳаммани ваҳимага солиб қўйдиларинг.

Қовоғим ўз-ўзидан очилиб кетди. Асет ичкари уйдан қип-қизил галстукни олиб чиқди. Мен Қалли отанинг бўйига боғладим. Уйда ўтирганлар қарсак чалиб юбо-

ришди. Буни қаранг, мен Қалли отани отрядимиз советининг фахрий аъзолигига сайланадиган пайтини бунчалик ғариб бўлади, деб сира-сира ўйламагандим. Мактабда — ҳамма ўқувчиларнинг олдида бўлади, тантанали нутқ сўзлайман, деб ўйлагандим. Сўзлайдиган текстларни тайёрлаб қўйгандим. Қаранг, бир оғиз ҳам сўз айтолмасам-а! Фақат галстукни боғлаб бўлиб:

— Раҳмат, ота,— дедим.

У ҳам:

— Раҳмат, ўғлим, — деди.

— Мана энди қўлга тушдингиз, ота,— деб кулди илмий мудир. — Энди Тўрткўлга ҳам боришингизга тўғри келади.

— Нима қипти, борсам боравераман-да,— деди Қалли ота.— Хўш, ўғлим, мана энди сенларники бўлдим. Энди мен нима қилишим керак?

— Ҳеч нарса... — Шу гапни айтишга айтиб қўйиб, шошиб орқасидан ўзим тўғриладим.— Бизлар сизнинг ҳаётингизни ўрганишимиз, ишда, ўқишда сиздек илғор бўлишга ҳаракат қилишимиз керак. Кейин отрядимиз пионерлари сизнинг ҳаётингизни, фаолиятингизни ўрганишади... Вақтингиз бўлса борсангиз жуда миннатдор бўлардик.

— Албатта бораман, ўғлим. Шу яқин ойлар ичида бораман. Нуқсга ўтганимда, албатта бораман,— деди Қалли ота. Бу гапларни кулгига олмай жиддий туриб айтди: — Балиқчилар ҳақида, ҳозирги ва бурунги балиқчиларнинг ҳаёти ҳақида гапириб бераман. Ўзим ҳақимда ҳам шунда гапириб бераман. Қачон қайтасан овулингга?

— Эртага.

— Мендан ҳамма ўртоқларингга салом айт. Мени отрядларига аъзоликка лойиқ кўрганлари учун катта раҳмат.

— Яшанг ота, — деди илмий мудир.

Қалли ота ўрнига бориб ўтирди. Асет фстоаппаратни қўлимга тутқазиб, аста қулоғимга шивирлади:

— Галстук боғлаётган пайтингда олдим. Ажойиб сурач чиқса керак.

Овқат олиб кириб қолишди. Дастурхон устида пиширилган балиқ, қовурилган қирғовул, қуён гўштининг ҳиди анқиб кетди.

— Ҳа, дарвоқе, бу қорхат деган гапни ким ўйлаб чиқди?— деб сўраб қолди Қалли ота.

Болалар ялт этиб менга қарашди. Мен ерга қарадим. Билмадим, менга тасалли бериш учунми, Қалли ота!

— Яхши ўйин экан, — деб қолди. — Овулда анча ишлар битиб қолибди. Умри бино бўлиб супурги тегмаган жойлар супурилибди. Ун-ўн беш йиллик тўнкалар саржин бўлибди. Ҳаммасидан ҳам молхоналарнинг тоза бўлиб қолганини айтмайсанми?! Тузук ўйин экан, ким бошлаган бўлса ҳам.

— Уғлингиз... — деб менга имо қилди Жапақ амаки.

— Ҳаммадан қизиги болаларга иш топилиб қолди, — деб кулди илмий мудир. — Ҳамма иш билан банд. Қор ёғса узоқ уйлардан мактабга келинадиган суқмоқ бекилиб қолади. Уша суқмоқлар тозаланиб қолди.

— Колхоз молхонаси ҳам топ-тоза бўлиб қолибди.

— Вой, болалари тушмагурлар-эй...

Қалли ота бир нимани эслагандай бўлиб, деди:

— Бу ўйин бизнинг қорақалпоқларда йўқ. Бироқ илгари ўзбекларда бўлар эди. Агар эсимдан чиқмаган бўлса, бу биринчи қор тушганда ёзилмасмиди?

— Тўғри, — дедим мен.

— Ундай бўлса бу учинчи қор-ку? — деди ҳайрон бўлиб Қалли ота.

— Шундай бўлса ҳам... Бизлар ўзимизча ҳар гал қор ёққанида ҳам қилаверамиз, — дедим мен. — Янгича қилиб олганмиз...

— Ҳа, тузук, тузук, — деб бошини сарак-сарак қилди Қалли ота. — Унта қалъа боласининг ўртасига битта дала боласи қўшилса — кулги бўлади. Унта дала боласининг ўртасига битта қалъа боласи қўшилса — тулки бўлади, деганлари шу экан-да!

Гур этиб кулги кўтарилди. Қалли ота кулгидан ўзини зўрға тийиб, деди:

— Рост-да, битта шаҳар боласи келиб ҳаммаларингни ишга солиб қўйибди-ку. Тулки бўлгани эмасми бу?

— Рост.

— Тўғри...

Шу билан гап сал тингандай бўлди.

Бир маҳал ҳамма Асет иккаламизга қараб кулиб ўтирибди. Бундай қарасам, ҳеч кимга қарамасдан иккаламиз овқатни роса тушираётган эканмиз. Уялиб кетдим.

— Зиёфатни ўзларингга қилганмисанлар ё бизларга ҳамми? — деди илмий мудир кулиб.

— Ҳа, емас экансанлар, — деди Жапақ амаким кулиб. — Ҳар овқат маҳалида ол, е, ол, ич, деявериб чарчаб кетардик...

— У сенинг топиб келганинг эди. Бу ўзлари топиб келган овқат, — деди Қалли ота. Қирғовул гўштидан бир парчасини қўлига олиб гапида давом этди: — Эсларинг-

да бўлсин, ўзинг меҳнат қилиб топган нонинг доим мана шундай ширин бўлади! Ҳа, бу гапнинг маъзини чақинглар...

Шундан кейингина Асет иккаламининг юзимизга қон югуриб, кўнглимиз тинчигандай бўлди.

Қалли ота қўлидаги гўштан тишлаган эди, тишига бир нарса тегди шекилли, башарасини бужмайтириб, қўлига олди.

— Нима бу, сочмами?

— Қани? Ҳа, сочма,— деди Қалли отанинг ёнида ўтирган илмий мудир.

— Бу кечаги қирғовулми?— деди Қалли ота ҳайрон бўлиб.

Бошқалар бирор гап сездими ё йўқми билмадим, аммо Асет иккаламининг рангимизда ранг қолмаган бўлса керак. Қалли ота сал бўлмаса, сиримизни очиб қўяёзган эди. Бу «хатосини» отанинг ўзи фаҳмлади шекилли, дарров ўзи тўғрилади:

— Қайси биринг отдинг буни?

Мен Асетни кўрсатдим! Қалли ота менга қараб кўз қисди ва Асетга:

— Жуда каттасини отибсан. Тузук, овчи бўласан,— деди жилмайиб.

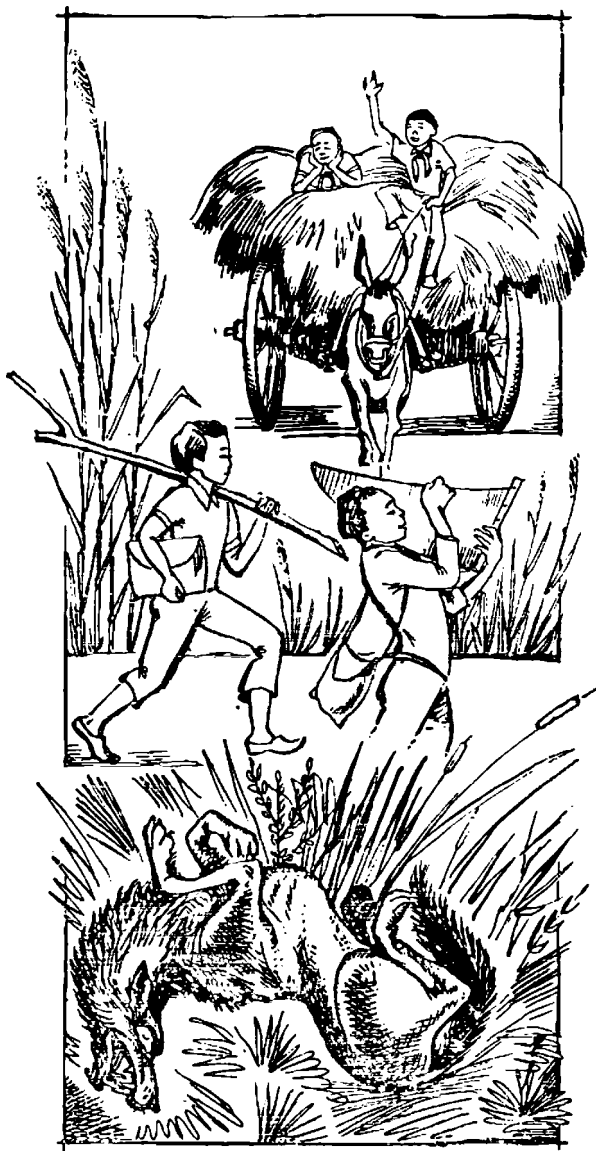
Ўтиришимиз анча маҳалгача давом этди...

Ёзаётган асаримни атайлаб шу жойида тўхтатдим.

Жўра амаким айтганларидай, фақат кўрган-билган нарсаларимни ёздим. Энди устидан яхшилаб бир кўриб чиқаман-да, ваъдамиз бўйича, Жўра амакимга юбораман. Мабодо у кишига маъқул тушиб қолгудай бўлса, унда ўтириб, қолганини ёзишга киришаман.

ҲИКОЯЛАР

Абдуназар ака фермага келганида Жамил бобо эшак-аравадаги юмшоқ барра хашакни бир чеккага тушириб бўлиб, қийиқчаси билан пешона терини артаётган эди. Абдуназар ака машинадан сакраб тушиб Жамил бобога яқинлашди-ю, салом беришни ҳам унутиб, хашакка тикилиб қолди.

— Бу ёмбини қаёқдан топдингиз, отахон?

Бобонинг кайфияти жойида эди.

— Қани, раис, топинг-чи?— деди Жамил бобо мийиғида кулиб.

Абдуназар ака елкасини қисди.

— Барака топкур Малик билан Ғани олиб келди... Эшак жонивор ҳам тоза оқ кўпикка ботиб терлаб кетибди,— деди Жамил бобо. У бу гапи билан раисга: «Менинг эшагим, менинг аравам, демоқчи бўлди, аммо раис унинг шамасига аҳамият бермай сўради:

— Қаёқдан?

— Билмадим.

— Ўзлари қани?

— Мактабларида мажлис-пажлислари бор шекилли, ўзингиз тушириб олинг бобо, бизлар кечикиб қолдик, деб чопиб кетишди.

Абдуназар ака гарданини қашнганча ўйланиб қолди. У ҳозир нимадандир хурсанд ва айни пайтда нимадандир хижолат чекар эди. Раис Жамил бобо билан бепарвогина хайрлашди-да, машинасига ўтириб стартерни босди. Эски «газик»нинг филдираклари қор устида ғизғиз айланди-ю, сўнг орқасига лоё сачратиб, қийшанглаганича равон йўлга тушиб учиб кетди...

Одатда ҳар нарсанинг ўз номи билан аталгани яхши. Ҳеч замонда мол ейдиган оддий хашакни «ёмби» деб аташганми? Йўқ! Раиснинг хашакни «ёмби» деяётганида гап бор. Бу йил қиш одатдаги қишлардан қаттиқроқ келди. Колхознинг яйловдаги, тоғдаги моллари унчалик қийналишмади-ю, боқувда турган сигирлари хашаксиз силласи қуриди. Тўғри, кунжара, шелуха, силос каби емлар етарлик. Лекин шундай бўлса ҳам хашакнинг ўрни бўлакча. Хашак қора мол учун нондек гап. Ошдан, ширинликдан, ёғдан одамнинг кўнгли қолади. Нондан ҳеч кўнгли қолганми? Ҳеч-да!

Қиш чўзилиб кетчб, ем-хашак масаласи колхоз меҳнагашларинигина эмас, ҳатто мактаб ўқувчиларини ҳам шошириб қўйди. Ҳар йили бу маҳалда баҳор ҳаммаёқни ям-яшил гиламдек яшнатиб юборар, моллар ҳам яйловга ҳайдалар, қўзи-улоқларнинг оғзи ўтга тегиб, яйраб қолишар эди. Дов-дарахтлар ҳам уйғониб, аввал бодом, кейин ўрик, гилос, олчалар қийғос гуллар, турли-туман қушлар дарахтлардан-дарахтларга учиб-қўнишиб, бир ажиб манзара кашф этар эди. Йўқ, бу йил қиш бошқача бўлди!

Ўқувчилар бўш пайтларида фермага бориб, Жалил бобога ёрдам беришарди: молларнинг тагини тозалаб, охурига овқат ташлардилар. Тўғри-да, сут ичиб, қаймоқ егандан кейин бундоқ қайрилиб қараш ҳам керак-да. Келиб-келиб қишлоққа баҳор эндигина муаттар бўйини таратаётган маҳалда хашак тамом бўлиб қолса-я! Эрта-роқ бузоқлаган сигирларга унчалик билинмайди, қийин бўлганда кечагина бузоқлаган ола говмиш билан тарғилга қийин бўлди. Эндигина бузоқлаган сигирни далага олиб чиқиб бўлармиди? Узилиб қолади. Қувватга киргунча молхонада боқиш керак уларни. Молхонада боқиш учун озгина бўлса ҳам хашак керак. Бу аҳвол айниқса Малик билан Ғаниларнинг бошини қотириб қўйди. Нега деганингизда, бу сигирларга шу иккаласи қарайди-да. Улар ўйлаб-ўйлаб бир фикрга келишди. Тўғрироғи, бу гапни Малик топди. Ўтган йили Малик Сирдарё бўйидаги «Янги турмуш» колхозини яқинидаги пионерлар лагерига борган эди. Ушанда у «Янги турмуш» колхозидан келган Сайфи, Мурод, Қўчқор деган болалар билан дўстлашиб қолган, колхозлари лагерга жудаям яқин бўлгани учун улар Маликни уйларига чақириб, меҳмон ҳам қилишган эди. Бу колхоз Сирдарё бўйида бўлгани учунми ё бошқа сабаби борми, чорвачилик билан шуғулланар экан. Ушанда Маликка улар колхоз фермаларини томоша қилдирганди. Ана ферма! Уҳ-ху, ҳар бир сигирларки... Айниқса, бурнига ҳалқа ўтказиб, йўғон устунга боғлаб қўйилган ола буқани кўрганида Маликнинг оғзи ланг очилиб қолганди. Оғирлиги 980 килограмм эмиш-а! Худди паровоздай бурнидан пиш-пиш нафас олиб турибди... Сирдарё бўйидаги сон-саноксиз хашак фарамларини айтмайсизми? Шундай пионер лагерининг ёнгинасида. Ёзда хашак йиғиш учун ҳамма пионерлар чиқиши ҳақида Сайфи мақтаниб гапирганди ўшанда.

Шу ҳақда ўйлар экан, Малик фермадан қайтиб келаятиб Ғанига:

— Сайфилардан озгина хашак сўрасак бериб турмасмикан?— деб қолди.

Ғани бу фикрдан жонланиб кетди.

— Қандай қилиб сўраймиз?

— Қандай қилиб бўларди? Телефонда сўраймиз-қўямиз! Ёзда борганимизда, гаплашиб турамиз, деб бир-бирларимизнинг телефон номерларимизни ёзиб олгандик,— деди Малик энтикиб. Бир-икки марта гаплашганмиз ҳам.

— Қандай бўлар экан?— деди Ғани иккиланиб. — Берармикан?

— Беради,— деди Малик ишонч билан. — Сен уни билмайсан. Ҳозироқ бориб телефон қилиб, ҳамма гапни тушунтириб айтаман. Беради.

— Хўш, ана берди ҳам дейлик,— деди Ғани юришдан тўхтаб.— Қандай қилиб олиб келамиз?

— Фу, шу ҳам гап бўлдимиз? «Янги турмуш» билан бизнинг қишлоғимиз ораллиги ўн беш километрча йўл,— деди Малик катталардай қўл силтаб.— Жамил бобонинг эшакаравасини оламиз-у, бир этиб борамиз-келамиз...

Малик билан Ғани уйга келибоқ «Янги турмуш»га — ўртоғи Сайфиларникига телефон қилишди. Хайрият, Сайфи уйда экан. Малик телефонда унга ҳамма гапни тушунтириб айтди. Сайфи ҳадеганда хўп, деявермади. «Ҳа, ҳа», деб Маликнинг гапини совуққонлик билан эшитди-да: «Майли, бир ўйлашиб кўрайлик-чи, кейин ўзим телефон қиларман», деди. Бу гапдан Маликнинг ҳафсаласи пир бўлиб, бўшашибгина телефон трубкасини жойига қўйди. Ғани, «ана, айтмадимми», дегандай Маликка қаради. Шундай бўлса ҳам Малик сир бой бергиси, ўртоғини ёмонлагиси келмади.

— Кутиб турайлик-чи, бир гап айтар...— деб қўя қолди.

Ғани ҳам бир тайинли гап эшитмагунча бу ердан жилмади. Иккаласи ўтириб чой ичишди. Кейин уй ичида нари юришди, бери юришди. Ҳадеганда телефон бўлавермагач, бўшашиб кўчага чиқишди. Гўё гапиришай деса ҳамма гапларни тугаб қолгандай, миқ этишмасди. Ғани чўнтагидан қўлини олиб, Маликка чўзди:

— Хайр, кетдим.

Малик унга «тўхтаб тур», деб айтолмади, чўнтагидан қўлини чиқариб, истар-истамас Ғанига чўзган ҳам эдики, бирдан уйда телефон жиринглаб қолди. Иккаласи ҳам ҳовлиққанича уйга чопиб кириб, телефонга ёпишишди.

— Алло, пуф-пуф, алло! Сайфи,—бирдан Маликнинг юзи ёришиб кетди.— Аҳа, аҳа... Кимдан?! Раисданми? Ҳа, нима деди? Раҳмат, раҳмат! Нима? Ҳа, эртага борамиз. Ҳа, эртага! Ғани деган ўртоғим билан...

— Эртага мажлисимиз бор-ку, жинни!— деб типирчилаб қолди Ғани.

Малик севинганидан унинг гапини эшитмади, раҳмат оғайни, деганича трубкани жойига қўйиб қўйди.

— Эртага мажлис-ку, пионер ташкилотининг эллик йиллиги...— деди Ғани типирчилаб.— Нега эртага дединг?

— Мажлис соат учга-ку. Эрталаб кетсак, етиб келамиз.

— Етиб келолмасак нима бўлади?— деди Ғани шубҳаланиб.— Келолмасак, нақ Дилфуз ўлдиради бизларни!..

— Етиб келамиз.

...Бу кечаги гап. Бугун улар Жамил бобонинг эшак-аравасида «Янги турмуш»га келишди. Аравага сиққунича хашак ортишди, йўлга тушар олдида Сайфи, Қўчқор, Муродлар билан хайрлашишди.

— Бир арава хашак нима бўлади? Раис бувамиз сизларни машинада келишади, бир машина хашак бера қолинглар, деган эди,— деди Сайфи.

Унинг гапида самимият бор эди. Шундай, бўлса ҳам бу гап Малик билан Ғанига бошқача: «Раисларингиз машина бермапти-да, колхозларингиз катта, бадавлат бўлса ҳам эшакаравада судралиб юрибсизларми?»— дегандай бўлиб эшитилди:— Тамом бўлиб қолса тагин келинглар...

— Раҳмат...

Улар эшакни хих-хихлаб, катта асфальт йўлда секин келишар, иккаласининг бошида икки хил хаёл. Ғани билдирмай билагидаги соатига тез-тез қараб қўярди: «Шу Дилфуза қақилдоқ ҳам бошга битган бало бўлди. Қайдаги гапларни ўйлаб топиб, бошимизни қотиргани-қотирган. Ҳадеб мажлис, ҳадеб мажлис. Мажлис қанча кўп бўлса, шунча жони киради. Пионер ташкилотининг барпо этилганига эллик йил тўлиши муносабатч билан бугун ҳам мажлис. Нима, бизлар бекор юрибмизми? Ё бу ишимиз эллик йилликка совға бўлмайдими? Ишқилиб вақтида етиб борайлик-да, йўқса бу Дилфузаси тушмагур бошимизда ёнғоқ чақади...»

Малик бошқа хаёлда келяпти. Бояги Сайфининг гапи унинг нафсониятига қаттиқ тегди. Бир ҳисобда унинг гапида жон бор. Утган йили мактаб жамоатчилиги гаражда ишга яроқсиз ётган битта «ГАЗ—51» юк машина-

сини колхоз бoшқармасидан сўраб олган эди. Бу машинани юқори синф ўқувчиларининг ёрдамида, аллақадёлардан эҳтиёт қисмлар топиб, не-не машаққатлар билан энди тузатиб олганларида, Абдуназар ака қайтариб олиб кетди. «Машиналик бўлди, энди ҳайдашни ўрганамиз», деб юрган қанчадан-қанча болалар хафаланиб қолаверди.

Малик мана шулар ҳақида ўйлар экан: «Уша машинани бўлганда алмисоқдан қолган эшакаравага хашак ортиб, мана бундай судралиб юрмасди. Сайфиларга ҳам кулги бўлмасди. Бизларни ҳали ёш, кичкина, машинани эплаб мишолмайди, деб ўйласа керак-да! Кичкина бўлсак ҳам бузуқ машинани тузатдик-ку! Ахир озмунча овора бўлдикми?!»— дея сўзларини ўзига-ўзи.

Эшакарава бир меъёردа чайқалиб келар, йўл устида қотиб қолган қорларга келганда ғилдирақлари чийиллаб товуш чиқарар эди. Кутилмаганда ҳаво ўзгариб, кун бо-тиш томондан қуюқ қора булутлар бостириб кела бош-лади.

Бу йилги баҳор ҳавосига сира тушуниб бўлмасди: бир қарасанг чароғон офтоб чиқиб кетади, бир қарасанг осмонни булут чолири ўраб, шариллаб ёмғир аралаш қор ёғади... Болалар ҳавонинг авзойига қараб, эшакни ниқташди:

— Хих, жонивор, хих!

— Хих! Мажлисга етолмай қоламиз, хих!

Кун қиёмдан оққан эди. Эшакарава тошбақа юриш қи-либ, қишлоққа аранг кириб келди. Болаларнинг асфальт йўлда узоқ юриб келганлари ҳам бир бўлди-ю, фермага бурилаверишдаги тупроқ йўлга тушиб қийналганлари ҳам бир бўлди. Бир араванинг ғилдираги лойга ботиб, эшак тортолмай қолади, бир қияликка дуч келиб арава устидаги хашак оғиб кетай-оғиб кетай дейди. Қийин бўлгандан эшак жониворга қийин бўлди. Ҳайтовур фер-мага яқинлашиб қолганларида, болаларнинг «хих-хих»-лаган қийқириқларини эшитибми ё ўзи кўриб қолибми, Жамил бобо ёрдамга келди. Учовлашиб аравани мол қўранинг олдига олиб боришди-ю, бобога: «Энди ўзингиз тушириб оларсиз», дея мактабга қараб чопишди...

Хашак ҳиди тутди шекилли, ола билан тарғил ол-динма-кетин чўзиб маърашди...

...Малик билан Фапи мактабга ўпкасини қўлтиқлаб келишганида, Дилфуза жаҳли чиқиб нақ ёрилай-ёрилай деб турган экан. Гап билан чақиб-чақиб олди. Иккаласи

ҳам Дилфузага қарши ҳеч нарса дегани йўқ. Негаки улар кўнгилларига тугиб қўйган хайрли ишнинг уддасидан чиққан ва бу ишни ўринлатиб, хашакни Жамил бонинг қўлига топшириб келганларидан ниҳоятда хурсанд эдилар. Энди нима деса деявермайдими? Одатда бир ишнинг уддасидан чиқолмай турганинда, бировнинг тўғри гапи ҳам ёқмайди, жаҳлинг чққади. Дилфузанинг гаплари уларга таъсир қилмади.

Буни қаранг, Малик билан Фани ўйинқароқмиш! Отряд советининг гапини инobatга олишмасмиш, пионер ташкилотининг шонли эллик йиллигига бағишланган мажлисга кечикиб келишармиш, менсимасмишлар! Уҳ-ў!.. Ҳа, ахир қаёқда юрибсизлар? Нима учун кечикиб келдинглар, деб сўрагин-да бундоқ! Ҳай, майли, нима қилганда ҳам қиз бола-да!..

Хайрият бошқа болалар унга қўшилишмади. Дилфуза энди ўпкасини босиб олиб:

— Агар яна бир марта шундай қилсаларинг ўзларингдан кўринглар. Кечирмаймиз!— деди қатъий таъкидлаб.— Қани, бориб ўтириглар. Мажлисимизни бошлаймиз. Мажлисимиз кун тартибида...

Дилфузанинг гапи оғзида қолди. Мажлис бўлаётган синф деразаси рўпарасида Абдуназар аканинг машинаси келиб тўхтади. Синфда шивир-шивир бошланди:

— Раис бува келдилар.

— Ана, машинадан тушдилар.

— Кириб келяптилар...

Абдуназар ака синфга ўз уйига киргандай тортинмай кириб келди-ю, болалар унинг ҳурматига бараварига ўринларидан турганини кўриб шошиб қолди. У нима қилшини, нима дейшини билмай бир оз анграйиб тургач, ўнг қўлини кўтариб пастга силтади. Болалар ўтиришди. У куюқ шопмўйловини шавқ билан силаб, томоқ қирди. Бир нима демоқчи шекилли. Уртароқдаги партада ўтирган Малик билан Фанига кўзи тушиб жилмайгандай бўлди. Қўлларини орқасига қилиб, бирпас уёқдан-буёққа юрди. Болалар ҳайрон. Дилфуза ҳамон олдинда анграйиб турар, раис буванинг оғзини пойлар, бирон нима дейишга журъат қилолмас эди. Бир маҳал раис бува томоқ қириб йўталиб олди-да, болаларга ўгирилди, худди томдан тараша тушгандай:

— Ҳалиги, машина...— деди. Болалар тушушишмади. Раис яна бир томоқ қириб йўталиб гапида давом этди: — Ҳалиги қайтариб олганимиз «ГАЗ—51»ни ола қолинг-

лар. Гаражда турибди. Қоровулга тайинлаб қўйдим. Гап шу!..

Шундай қаттиққўл одам қандай қилиб бундай фикрга келди экан-а?! Ё болалар олиб келган бир эшакарава хашак унинг дийдасини юшатдимикан? Эҳтимол!..

Раиснинг машина ҳақидаги гапини болалар у кетгандан сўнг тушуниб бирдан «ур-ра»лаб шовқин-сурон кўтаришди. Дилфуза қалам билан столни уриб болаларни тартибга чақирди:

— Болалар, жим бўлинглар, бугунги масала...

Малик билан Ғанининг қувончи ичига сиғмасди. Улар нималардир дея пичирлашиб, парта тагидан бир-бирининг қўлини қаттиқ сиқишди...

МЕНИНГ ДАДАМ КОММУНИСТ

Ҳусни қишлоқ марказидан кесиб ўтган катта асфальт йўлдан бир-бир қадам ташлаб келаркан, хаёл билан бўлиб аллақачон кеч кириб қолганини ҳам, ёмғир ёға бошлаганини ҳам сезмади. Орқасидан келаётган «газик»нинг сигналидан ўзига келиб, четга чиқди. Машина ғий-қиллаб унинг ёнгинасида тўхтади. Шофёр кабинадан бошини чиқариб:

— Йўлка торлик қилиб қолдими сенга! — деб бақирди. Унинг ёнидаги тўладан келган барваста киши болани танигандай бўлиб, бўйинини чўзиб қаради-да:

— Ҳуснимисан? — дея таажжубланган бўлди.

Ҳусни қаттиқ қўрқиб кетганиданми, аввалига индамади. Қўшнилари Жаббор ака эканини билиб, бир оз ўзига келди. Жаббор ака Ҳусни бориб келаётган ремзаводда ишлайди. Партком. Ўзи жуда яхши киши. Бунга Ҳусни биров айтмаса ҳам билади.

— Об-бо сен-эй... Қаёққа кетяпсан? — сўради Жаббор ака.

— Уйга.

— Қани, бўлмаса машинага чиқ,— деб таклиф қилди Жаббор ака. Ҳусни тортинибгина машинага чиқиб, орқа ўриндиққа ўтирди.

— Қаёқдан келаётувдинг?

— Анақа, ремзаводга борган эдим...

— Ремзаводга?! — деб Ҳуснига тикилди Жаббор ака. Бу маҳалда машина равон юриб кетган, ёмғир эса зўрайган, томчилар брезент кабинани тешиб юборгудай савалап эди:— У ерда нима ишинг бор эди?

— Анақа, биронта коммунист билан гаплашмоқчи эдим.— Ўқитувчимиз, анақа, коммунист ҳақида иншо ёзиб келинглар, деган эди. Шунга синфимиздаги болалар; биримиз — фермани, биримиз — ремзаводни, биримиз — техникумни, тагин биримиз — нон заводини ўзаро бўлашиб олган эдик.

Жаббор ака Ҳуснининг овозидаги қандайдир сўниқлик, руҳсизликни сезиб, жиддий сўради:

— Хўш, гаплашдингми?

— Гаплашолмадим,— деди у хомуш.

— Ана холос!— деди Жаббор ака ҳайрон бўлиб. — Нега?

Хусни ремзаводга боргани ҳақида гаприб кетди...

...Заводга бориб, бирортаси билан гаплашаман-келаман, деб йўлга тушган Хусни дарвозадан ичкари кирди-ю, оғзи ланг очилиб қолди, ҳовли тўла машиналар... У ерда ишлайдиганлар устиларига комбинезон, эски фуфайка кийиб олишган, коржомалари қора мойга беланган. Кимдир машинанинг филдирагини ўрнатяпти, кимдир унинг тагига ётиб, аллақаерини титяпти.

Хусни кираверишда — машина ёнида бир нарсани авайлаб артаётган кекса ишчи олдига келиб, нима дейишини билмай анграйиб турди. Ишчи эса ўз юмуши билан овора, қандайдир бир куйни оғзида ҳуштак қилиб чалар эди. Бир маҳал унинг назари Хуснига тушди.

— Ҳей, болакай, кимни қидириб юрибсан?— сўради ҳуштак чалишни тўхтатиб.

— Ҳеч кимни. Ўзим шундай...— деди Хусни шошиб қолиб.

— Кимнинг ўғлисан?

— Акбар акапинг.

— Қайси Акбар? Апов фермадагими?

Хусни бошини лиқиллатди.

— Даданг, ойинг омонми? Хўш, хизмат?

— Анақа, ҳалиги... коммунистлар билан гаплашишим керак эди. Ўқитувчимиз коммунист ишчи билан суҳбат қилиб, ёзиб келинглар, девди.

— Э-э, ёзувчиман дегин,— деди ҳалиги ишчи. Кейин атрофига аланглаб, бир машинани кўрсатди. — Хув анави «ГАЗ—51»ни кўрдингми? Уша машинанинг шофёри коммунист, илғор ишчиларимиздан. Бир гаплашиб кўрчи.

— Раҳмат, амаки!— Хусни хурсанд бўлиб ўша машина томон кетди. Машинага яқинлашганда бир одам машина моторига мункайиб, ниманидир бураяпти. Хусни гапни нимадан бошлашини билмай бирпас қараб турди. Озгина вақт ўтгач, ҳалиги киши бошини кўтармай, йўғон товуш билан:

— Ҳой, ўн тўртинчи ключни олиб бер!— деди.

Хусни аввалига унинг нима деганини тушунмадими ё тушунса ҳам ўн тўртинчи ключ қанақа бўлишини билмадими, жим тураверди.

— Ҳой, сенга айтяпман. Ўн тўртинчи...— У шундай деди-да, бошини кўтарди. Наригаги қоп-қора каноп қоп

устида бетартиб сочилиб ётган ключларнинг қайси бирини олишни билмай турган болани кўриб, аввалига ҳайрон бўлди-ю, сўнг деди:— Ҳўв анави учи чиқиб турганини! Ҳа, ўшани...

Ҳусни ключни олиб келиб ҳалиги одамга берди-да, тагин унинг ишга берилиб кетишидан чўчидими, шошиб-пишиб сўради:

— Амаки, анақа... сиз коммунистмисиз?

— Ҳа, нима эди?

Ҳусни бу ерга нима мақсадда келганини, қанақа ёрдам кераклигини бир бошдан гапириб берди. Ҳалиги ишчи ҳамма гапни диққат билан эшитиб бўлиб, бирпас бошини қашиб ўйланиб турди-да:

— Шунақа легни,— деди чўзиб.— Ёзаман, дегин. Ундай бўлса, бола, сен бундай қиласан. Мен ўзим ҳақимда ўзим гапирганим ноқулай. Сен яхшиси парткомимиз олдига кир. Ҳув, анави уйни кўрдингми, ўша уйнинг нариги томонидан кирасан. Биринчи эшик. Хайр, саломат бўл, ёзувчи.

У шундай деди-да, яна ўз ишга шўнғиб кетди. Ҳусни анча нарига бориб қолганида, ҳалиги ишчи қичқирди:— Уртоқ Камоловнинг олдига кир!

Ҳусни «Партком Ж. У Камолов» деб ёзиб қўйилган эшик қабзасига қўл теккизган ҳам эдни, қабулхонада машинка чиқиллатиб ўтирган кексароқ аёл уни тўхтатди:

— Ҳой, бола, қаёққа?

— Анақа, Камолов керак эди.

— У киши Янгийўлга кетганлар. Нима ишинг бор эди?

— Анақа, гаплашмоқчи эдим.

— Инженеримиз билан гаплаша қолсанг бўлмайдими?

— Қайдам...

— Бўлмаса, анави стулга ўтириб тур.

Котиба аёл шу гапни айтиб тугатмасдан, ташқаридан якки киши шовқин-сурон кўтариб кириб келишди. Иккаласининг қовоғидан қор ёғарди.

— Ахир, ўртоқ инженер, гапга тушунинг-да, сиз ҳам. Битта радиатор...

— Яримта ҳам радиатор йўқ. Борини ишлатиб тураверинглар, тамом, вассалом!— деб ҳалиги инженер котиба аёлга ўғирилди.— Боягини кўчириб бўлдингизми?

— Мана, — деди аёл унга бир қоғозни тутқазиб. Кейин Ҳуснини кўрсатиб деди:— Мана бу бола сизга...

Инженер қоғоздан кўзини узмай, пешонасини тириштириб, нималарнидир ўқиди-да, сўнг Ҳуснига қаради: — Эртага келолмайсанми, ука.

— Бўлмаса ўғлим, — деди котиба сал хижолат бўлиб, — эртага Камолов келганларида ўзлари билан гаплаша қол. Ҳар қалай партком-партком-да.

Ҳусни иши унмаганидан хафа бўлиб, қайтиб чиқди. Боя завод дарвозасидан кириб келаётганида, кўрмагани учунми ё эътибор қилмаганиданми, рухсатнома сўрамаган қоровул чол, чиқиб кетаётганида: «Пропускангни бер, бола», деб баттар хуноб қилди. У завод дарвозасидан бошини эгиб чиқиб кетди...

...Жаббор ака Ҳуснининг авзойини кўриб, уни юпатиш, кўнглини кўтариш учун бирон жўяли гап қидира бошлади. Бу маҳалда машиналари уйга етиб келган эди. Улар машинадан тушишди. Ёмғир бояғидай савалаб турарди. Ер ажабтовур лой бўлиб қолибди.

— Эртага саккизда кел, — деди Жаббор ака шофёрга. — Яна Янгийўлга бориб келамиз.

— Хўп, — дея шофёр машина эшигини ёпди, кабина ойнасидан бошини чиқариб Ҳуснига қараб: — Хайр, ёзувчи! — деди кулиб.

Машина кетди. Жаббор ака Ҳуснини уйга таклиф қилди:

— Қани, юр, бирпас гаплашамиз. Сал ёмғир тингандан сўнг кетарсан.

Ҳусни қаршилик билдиришга уялди. Бир чеккаси, Жаббор ака билан хозир гаплашиб қўя қолганим маъқул. Тагин эртага бориб тополаманми йўқми, деб ўйлади. Уйга кирдилар. Аллақачон чироқлар ёқилган экан. Жаббор ака Ҳуснини ўз хонасига бошлаб кирди. Болаларнинг товуши бошқа хонадан эшитилиб турар эди. Диванга ўтирдилар.

— Аслида, инженеримиз жуда яхши одам. Ой охири эмасми, ҳамма бунақа пайтда планни бажариш ҳақида ўйлайди. Бунинг устига асаби чатоқроқ. Майли, ҳечқиси йўқ, — деди Жаббор ака эсига бир нима тушгандай пича индамай туриб. — Шу дейман, ўзингнинг даданг ҳақида ёзиб қўя қолсанг бўлмайдими, а? Бошқаларга қараганда дадангни яхшироқ биласан-ку. Бунинг устига бўш вақтларингда қарашиб ҳам турсанг керак. Нега ҳайрон бўлиб қолдинг?

— Дадамлар ҳақида?

— Ҳа, сенинг даданг ҳам коммунист.

— Ахир дадам ҳақида ёзсам...

— Ёзсанг ёмон бўлмайди. Чунки у ҳақиқий коммунист.— Жаббор ака Ҳуснига қаради-ю, унинг кўзларида балқиб турган саволларни секин-аста уқиб ола бошлади:— Сенга бошқачасига қандай тушунтирсам экан? Коммунистлар ҳар соҳада, ҳар жиҳатдан илғор кишилар. Коммунистлар фақат ўз шахсий эҳтиёжлари учунгина ишлашмайди. Чин маънодаги коммунистнинг коммунистлиги унинг юрагига, қилаётган ишига қараб белгиланади. Мана, сенинг даданг шундай коммунист. Ҳа, айтганча, унинг нима иш қилишини биласанми?

— Фермадаги сигирларга қарайдилар.

— Яъни, сигирларни боқади, парвариш қилади, шундайми?

Ҳусни бошини лиқиллатди.

— Сигирлар шунақаки, боқмасанг, парвариш қилмасанг сут бермайди. Тўғрими?

— Тўғри.

— Ҳўш, ферма шаҳарга бир кунда қапча сут беради?

— Олти машина.

— Яъни, ҳар бир машинада саккиз тоннадан — қирқ саккиз тонна-я! Баракалла. Мана шу сут шаҳарлик биродарларимизга тарқатилади. Бунда даданг қўшган ҳисса ҳам бор. У ўз эҳтиёжи учунгина эмас, шаҳар аҳолиси эҳтиёжи учун ҳам ишлар экан. Ишлагандаям даданг тиним билмай ишлайди. Мен учун, сен учун, ўртоқларинг учун. Шундай одам коммунист бўладими, йўқми? Албатта, коммунист бўлади!

Ҳуснининг чеҳраси ёришиб кетди.

— Мана ҳозир биз, бўлажак съезд шарафига ишляпмиз, деймиз,— деди Жаббор ака сал қизишиб.— Ҳўн, сен бу гапни қандай тушунасан?

Ҳусни елкасини қисди.

— Ана, билмайсан. Одамлар съезд шарафига ишляпмиз, деганларида, ўша ишлаб топган маҳсулотларини съездга кўтариб боришмайди, уни халққа беришади. Қанчалик кўп ва сифатли маҳсулот беришса, халқимиз шунчалик тўқ ва фаровон яшайди. Съездимизнинг ҳам муддаоси шу! — Жаббор ака бу ёш болага катта одамларга айтадиган гапларни айтаётганини сезиб қолиб бир оз хижолат бўлди. Сўнг сўзини қисқа қилиб қўя қолди:— Ана шунақа, мулла Ҳуснивой. Сенинг даданг ҳам ҳақиқий коммунистларимиздан. Тушундингми?

— Тушундим.

— Баракалла. Энди нариги уйга чиқиб чой ичамиз.

— Анақа, кетсам... Кеч бўлиб қолди.

— Шундайми? Ҳай, майли бора қол. Ойнинг билан даданг ҳам ҳавотир бўлиб ўтиргандир.

Хусни Жаббор аканинг уйдан қушдек енгил чиқди. У йўл-йўлакай уйлаб борарди: «Шу гаплар нега ўзимнинг хаёлимга келмабди! Ахир ўзимнинг дадажоним-ку, фермада илгор. Қимсан, Акбар ака-я! Ҳар ойда мукофот оладилар. Кўксиларида Ленин ордени ярқираб турибди. Ҳалол ишламаганларида орден олармидилар. Ўзимнинг дадажоним...»

Хусни уйига келиб ёзув столига ўтирди-да: иншо учун тайёрлаб қўйган дафтарига чиройлик қилиб сарлавҳа қўйди: «Менинг дадам коммунист...»

Уғлим Соғиндиқнинг қистови билан ота-оналар мажлисига вақтидан эртарақ келиб қолибман. Қуёш аллақачон ботганига қарамай, мактаб атрофи чарогон. Ичкаридан, спорт залидан болаларнинг қийқириқлари, тошларнинг шақ-шуқи, коптокларнинг дўп-дўпи бемалол эшитилиб турарди. Сигарет чекиб бўлиб, аста ўша ёққа кирдим.

Зал ичини неон чироқлари худди кундузгидай ёритиб юборган. Болалар бири кўк, иккинчиси қора форма кийиб олишган, ким копток ўйнаётган, ким тош кўтармоқчи бўлиб чиранаётган, кимдир девордаги нарвонга чиқиб тушаётган эди.

Бир маҳал девор ёнидаги стенд олдида, узун оёқли стулда турган, тағига қизил бахмал кўрпача солиб қўйилган ўттиз икки килолик тошга кўзим тушди. У тозалигидан ярақларди. Тошнинг тутқичига бир парча картон қоғоз осилган бўлиб, унга қуйидаги сўзлар ёзилганди: «Бу тош 1944 йили, эрта баҳорда...»

Яқин ўтмиш хотираси мени ўз оғушига олди...

...Шом пайти. Эшмат акам иккаламиз икки от қўшилган шотилик аравада шаҳардан келяпмиз. Ерда арава ёлдираклари гупчагигача ботадиган қор бор. Осмон туташ булут. Майда қор учқунлаб турибди. Бошимда дадамнинг катта қулоқчини, эгнимда ўзимга чоғлаб тиктирилган почапўстин, қўлимда тўқилган жун қўлқоп, оёғимда кигиз этик. Шаҳардан олиб кетаётган нарсаларим хуржунда, икки буклаб тағимга солиб олганман.

Боядан бери индамай, дамими ичига ютиб келаётган Эшмат акам орқасига ўгирилиб:

— Мана, темир йўлдан ошдик. Бояги гап-гап-а? — деди.

— Майли...— дедим истар-истамай.

Эшмат акам отларнинг тизгинини тортди.

— Қани, берироқ ўтир-чи. Ҳа, ана, яша,— деди мени араванинг олдига суриброқ ўтқизиб. Кейин қўлтиқтаёғини олиб аравадан авайлаб тушди.— Қистамай ҳайдайвер. Буёғига, ўзлари олиб боради жониворлар. Қани, чуқ, де!

Эшмат акам бир-икки қадам чекниди, қўлтиқтаёғи уланган еригача қорга ботиб кетди. Мен отларнинг тизгинини силкидим. Отлар бурунларидан оппоқ буғ чиқариб, аравани тортиб кетди. Кўнглимда озгина қўрқинч,

айни пайтда бутун бошли арава ихтиёримга текканидан гурур ҳам йўқ эмас эди.

Сал юрмай чорраҳага яқинлашиб қолдим. Аравани ўнг томонга бурсам бас, қишлоғимиз йўлига тушиб олдим деган сўз Чап томонига бурилса, «Чапаев» колхозига олиб боради. Ҳали чорраҳада бир нарса қорайиб кўрингандай бўлган эди, бундай қарасам, бир баҳайбат одам! Эғвида қора грикодан яланг қилиб тиктирилган халат билан шим, бошида қора духоба дўппи, оёғида ағдарма этик. Ўзи барзангидай. Бадбашара! Ростини айтсам, сал қўрқиб кетдим У аста алпанг-талпанг юриб араванинг олдидан чиқди.

— Тўхта!

Капалагим учиб кетди. Шунақа ҳам дағал товуш бўладими! Оддий одамникига ўхшамайди...

— Қаёққа кетяпсан?

— Қишлоққа...— дедим зўрға.

— Қайси қишлоққа?— тағин овозини жаранглатиб сўради ҳалиги барзанги. Мен ўзимни йўқотиб қўяёзган эдим. «Бу ҳалиги эртақларда айтиладиган дев бўлса-я!» деган фикр келди бошимга.

— Кўктеракка...— дедим. Товушим чиқдими ё йўқми, ўзим ҳам эшитолмадим.

— Бўлмаса мени «Чапаев»га олиб бериб таштайсан!

— Кеч қоламан-да.

— Ҳечқиси йўқ, болакай.

Нима қилишимни билмай қолдим. Бир хаёлим: «Қочиш керак! Отларга қамчи боссам етолмайди. Шундай қўпол гавдаси билан етиб бўпти!— дейди.— «Чапаев»га олиб борсам қишлоққа қачон бораман? Бир ўзим кўрқаман. Бунинг устига бу барзанги дев мени соғ қайтармикан?»

Шу хаёлда иккиланиб турганимда ҳалиги барзанги аравага чиқмоқчи бўлиб шотини ушлади. Мен таваккалига шартта ўрнимдан туриб отларга қамчи урдим. Қамчи зарбига чидаёлмаган отлар бирдан олдинга қараб куч билан сапчиди-ю, лекин арава негадир жойидан кўзгалмади. Ҳайрон бўлиб орқамга қарасам, шотининг олдинги томони кўтарилиб кетибди, орқа томонини эса ҳалиги киши маҳкам ушлаб турибди.

— Қаёққа!— деди у менга яқинлашиб.— Ҳали қочмоқчимисан? Отларингнинг кучи етса қоча қол, қоча қол.

— Қўйворинг!— дедим йиғламсираб. У эса парво қилмас, ҳамон шотини маҳкам ушлаб турарди. Арава турган жойидан бир қарич ҳам жилмас, отлар эса хўрсхўрс қилиб олдинга интилар, бироқ кучи етмай қорга

чўккалаб қолар эди. «Айтмадимми, бу оддий одам эмас, деб. Бу — дев!» Рангимда ранг қолмаган бўлса керак. Унга ўгринча қарадим: у ҳануз тиржайганича бир қўли билан шотини ушлаб турарди. Бир маҳал у хахолаб кулиб юборди. Кулгиси ҳам оддий одамнинг кулишига ўхшамайди. «Ҳа, бу росмана одам эмас, бу — дев!»

— Қани, кетдикми, болакай?

Индамадим. Қандай қилиб индай? Нафасим ичимга тушиб кетганди. У менинг илтифотимни кутиб ўтирмай, араванинг устига чиқди, икки шоти оралиғига қўйилган тахталар чирсиллаб кетди. Аста оёқ учида юриб келиб ёнгинамга ўтирди.

— Қани, «Чапаев»га бур!

Бейхтиёр отларнинг бошини чапга бурдим. Қўрққанимдан кетимга қараёлмайман. Эшитиб келяпман: ҳалиги дев гур-гур қилиб нафас олар, аҳён-аҳёнда қимирлаб қолганида араванинг тахталари ғирчиллаб кетарди. Назаримда араванинг бели қайишиб кетгандек. У бир нимани сездн шекилли, менга қараб:

— Болакай, сен қўрқма!— деди дўриллаб.

Менга қараб гапирганида илғаб қолдим: терлаб кетибди. Шундай совуқда-я! Тағин устида қалин кийим бўлса ҳам майли эди.

Назаримда, у менга қараб жилмайгандай бўлди.

— Отанг борми?

— Бор...— дедим. Боягидан сал ўзимни босиб олган эдим.

— Қаёқда?

— Аскарликда...

Шу гапдан кейин у индамай қолди. Ғалати! Саволлари ҳам ўзига ўхшаган дағал, бир-бирига қовушмасди. У ўз хаёли билан бўлиб кетди. Мен эса, бу балодан қандай қилиб қутулсам экан, деб ўйлаб келяпман.

— Ўқийсанми?— деб сўраб қолди у тағин кутилмаганда.

— Ўқийман.

— Нечанчида!

— Олтинчида.

— Қулоқчининг иссиқ экан.

Индамадим-у, бироқ ичимда: «Қулоқчинингдан айрилдинг, Ҳожимурод!»— деб қўйдим. Энди унинг бошимдан қулоқчинимни юлиб олишини кутиб анча ўтирдим. Бироқ у тегмади. Отлар ҳамон бир маромда одимлар, кун борган сари қоронғилашиб, совиб борар, майда қор учқунларди.

— «Чапаев»гача қанча қолди, болакай?

— Ярмига келдик...

— Тўхта-чи!

Отларнинг тизгинини тортиб, қўрқа-писа орқамга қарадим. Ҳалиги дев чўккалаган кўйи ортига қараб турар эди. Узоқда, бир нима қорайиб кўрингандай бўлди. У тобора яқинлашиб келарди. Ана, яқин келиб қолди. Бир от қўшилган тарантос экан, жадал келяпти. Мен уни кўриб ўзимни босиб олдим. Ҳарҳолда ёлғиз эмас эдим. Тарантос аравамизга ёнма-ён келиб тўхтади. Барзанги ўрнидан қўзғалишга чоғланган ҳам эдики, тарантос устидаги ёлғиз одам:

— Ия, Ҳожи ака?!— дея сакраб ерга тушди. Кичкина жуссали, қўнғизмўйлов йигит экан. Эғнида почапўстин, бошида кўндуз телпак, оёғида ағдарма қўнжли этик... Анча олифта экан, деб ўйлаб турганимда, ҳалиги барзанги ундан сўради:

— Ҳа, қаёқларда санқиб юрибсан?

— Бугун «Коммунизм»га борамиз, деб ўйлаб...

— «Чапаев»га ваъда берганимиз эсингдан чиқдимми?

— Ҳожи ака...— деб қиқирлаб кулди қўнғизмўйлов.

— Хали ичиб ҳам келдим, дегин...

— Ҳожи ака... Ҳи-ҳи-ҳи...

Барзанги унинг бу қилиғига чидаёлмади чоғи, қўлидан қамчисини шитоб билан тортиб олиб: «Мана сенга, Ҳожи ака!» — деб бир урди. Қўнғизмўйлов қиқирлаганча қочиб, тарантоснинг панасига ўтди. Барзанги ҳам алпанг-талпанг қилиб ўша ёққа ўтди. Қўнғизмўйлов эса қиқир-қиқир кулиб, тарантосдан айланиб қоча бошлади. Барзанги унга зарб билан қамчи силтар, ҳар силтаганида: «Манави мени совуқда куттириб қўйганинг учун! Манавиниси мени алдаганинг учун! Манави ичиб келганинг учун!»— дер, қўнғизмўйлов эса ҳамон тарантос атрофини гир айланиб: «Айланай, Ҳожи ака, айб менда. Жон Ҳожи ака, кечиринг!»— дея қиқирлаганча пилдираб қочар эди. Мен аллақачон уларнинг эсидан чиққан эдим. Худди шу пайт вақтни ғанимат билиб, отларнинг бошини орқага бурдим. Бирортаси индармикан десам, хайрият, ҳеч қайсиси индамади. Орқа-олдимга қарамай отларга қамчи босдим...

Кўктеракка хуфтонда етиб келдим. От-аравани Мирзараҳмат отбоқарга топширдим-да, хуржунни елкамга ташлаб уйга кетдим. Кўрганларим ҳақида биронта кишига лом-мим демадим. Айниқса, оймга! Гапирганим билан биров ишонармиди?

Эртасига эрталаб Қўчқорвойнинг ўзи кириб келди. Жилдни елкасига осиб олибди, мактабга кетаётиб

кирган бўлса керак. Чойимни ичиб ҳозирланиб турган эдим, кўчага чиққанимизда:

— Яхши бўлди кирганинг,— дедим йўл-йўлакай. — Кеча кечикиб кетиб олдингга чиқолмагандим: даданг шаҳарда қолди. Ишлари бор экан.

— Келди-ку,— деди у тиржайиб.

— Қачон?!

— Эрталаб. Шаҳарга Ҳожимуқон полвон келибди.

Мен ялт этиб унга қарадим.

— Ишонмайсанми? Дадам айтди,— деди у қувониб.

— Дадам ўша Ҳожимуқон полвоннинг томошаларини кўриш учун шаҳарда қолган экан.

— Кўрибдими?

— Йўқ, кўролмабди. «Чапаев»га кетиб қолган экан.

Мактабдан қайтаётганимизда, одамларнинг оғзидан қишлоғимизга Ҳожимуқон полвон келармиш, томоша кўрсатармиш, деган гапларни эшитиб қолдик. Кечқурунларга бориб, Ҳожимуқон йигирмата йигитни елкасига миндириб айлантирармиш, билакдай келадиган темирни арқондай эшиб ташлармиш, икки пудлик саккизта тошни бир варакайига отиб ўйнармиш... У фақат томоша кўрсатиш билан кифояланмай, фронтдаги жангчиларга иссиқ кийимлар ҳам йигиб юрган эмиш, деган овоза тарқалди.

Орадан икки кун ҳам ўтмай, Ҳожимуқон тарантосда, қайси кунги кўнғизмўйлов йигит билан қишлоғимизга кириб келди. Ҳамма болалар унинг атрофига ёпирилишди. Мен ўзимни сал четга олдим. Қайси кунги қочиб қолганимни юзимга солмасмикан, деган андиша ҳам йўқ эмасди кўнғлимда.

Кечқурун ҳамма мактабимизнинг нимқоронғи клубига йиғилди: ёш-яланг, хотин-халаж, чолу кампирлар, битта-яримта Қўчқорнинг дадасига ўхшаб аскарликдан майиб бўлиб қайтган йигитлар... Хуллас, клуб лиқ тўлди. Биз болалар энг олдинга бўйра тўшаб ўтириб олдик. Баъзи одамлар қўл фонус кўтариб келишган. Клубнинг ўнг ва чап деворида ўнинчи лапма хира нур таратиб турибди. Ҳаммининг кўзи саҳнада. Бир-бир босиб саҳнага Ҳожимуқон полвон чиқиб келди. Сўнг оддий ва соддагина қилиб:

— Ҳожимуқон Мунгайтпасов,— деб ўзини таништирди.

Одамларда жонланиш пайдо бўлди. У ер-бу ерта қаптар қанот қоққандай чапак чалинди. Шу билан ўйин бошланди. Кечаги миш-мишларнинг ҳаммаси рост чиқди. Айниқса, унинг кейинги кўрсатган томошаси ҳам хатар-

ли, ҳам қизиқ бўлди: у бошига тўртта пишиқ ғиштни тахлаб, устидан болға билан урдирмоқчи бўлди. Саҳнага чиқиб болға уришга ҳеч ким журъат қилолмади. Охири аскарликка кетиб, оёғидан яраланиб келган Жуман исмли йигит ўртага чиқди.

— Каттиқ урайми, Ҳожи ака?— деб сўради у полвонни аяган бўлиб.

— Фашистни қандай урган бўлсанг, шундай ур, — деди дўриллаб Ҳожимуқон.

— Сиз фашист эмассиз-да.

— Тўғри, мен фашист эмасман. Фараз қил...

— Ундай бўлса...— деб Жуман ака оғир болгани юқори кўтарди. Болға зарб билан ғиштга урилди. Тўртта ғишт ҳам чил-парчин бўлиб ерга тўкилди. Полвон биз зум жойида қимир этмай ўтирди-да, кейин секин ўрнидан турди. Болалар аввалига нафасларини ичига тортиб: «Ҳў-ў», дейишди-ю, полвонга ҳеч нима қилмаганига ҳайрон қолиб, чапак чалишди.

Полвон Жуман аканинг қўлини маҳкам қисди-да:

— Қўлингга кучинг бор экан. Ҳамма йигитларимиз ҳам фашистни сенчалик урса, ҳолига вой деявер, — деди унинг елкасига қоқиб. Сўнг одамларга қараб, овозини бир баҳя кўтариб мурожаат қилди: — Биродарлар! Агар жанг майдонида ҳам йигитларимизнинг қўли мана бу йигитникидай бақувват бўлсин, десак, уларга астойдил ёрдам берайлик...

Полвон шунга ўхшаш анча гапларни гапирди. Клубга бирпас жимлик чўкди. Бир маҳал ёшгина жувон аста ўрнидан туриб, бармоғидан узугини авайлаб чиқарди-да, бедана юриш қилиб саҳнага чиқиб борди. Қўнғизмўйлов чаққонлик билан саҳна чегига каттагина чорсини ёзди. Ҳалиги жувон чорсига узугини авайлабгина қўйиб, кетига қайтди. Ҳамма жим, бир оз сукутдан сўнг битта-битта, иккита, учта бўлишиб, бири фуфайкасини, иккинчиси пўстинини, учинчиси қўлқопини, зирагини олиб чиқиб чорси устига қўя бошлади... Йиғилган нарсалар уюлиб кетди. Энг охири мен чиқдим. Бошимга кийиб юрганам — дадамларнинг қулоқчинини ҳалиги тўпланган буюмлар устига қўйдим.

— Ҳой, сен кечаги қочоқ боламсан?— деди полвон менга.— Отинг нима эди?

— Ҳожимурод.

— Баракалла, ўғлим. Сен хафа бўлма. Қайси куни манагидан пича хафа бўлиб...— деб саҳнанинг бир чеккасида турган қўнғизмўйловга қаради. Сўнг энгашиб

мени кучди-да, икки қўлида даст кўтариб:— Қўнглингга олмайсанми?— деди.

— Йўқ,— дедим гурурланиб.

— Яша, болакай!— деди у мени аста ерга қўйиб. Сўнг саҳнанинг бир бурчагига, ҳозиргина кўтариб ўйнаган тошлари олдига бориб, биттасини олиб келди: — Мендан сенга, мактабларингга эсдалик бўлсин. Полвон бобонгдай бўлинглар!

Жилмайиб Қўчқорга қарадим.

Томоша тугагач, Қўчқор иккаламиз тошнинг тутқичидан таёқ ўтказиб зўрга кўтариб кетдик...

* *

Елкамга тушган оғир қўл зарбидан ўзимга келдим. Угирилиб қарасам, Қўчқор полвон экан.

— Ҳа, сенмисан?— дедим.

У ҳозирги хаёлларимни юзимдан ўқигандай:

— Шу воқеага ҳам йиғирма етти йил бўлиб қопти-я!— деди. Иккаламиз анчагача жим қолдик. Ёшгина бир муаллима олдимизга келиб:

— Қани, марҳамат қилинглар, ота-оналар йиғилиб қолишди. Олтинчи «б» синфга!— деб чиқиб кетди.

Қўчқор иккаламиз аста ўрнимиздан қўзғалдик...

УТМИШДАН ҲИКОЯ

Эрта тонг. Осмон шишадек мусаффо. Кеч баҳорнинг кишини маст қилгудек салқин шабадаси йўл чеккалари ва ариқ бўйларига қўм-кўк майсаларни оҳиста тебратди. Қушларнинг тонгни қутлаб вижир-вижир сайрашлари, подага эндигина отланаётган сигирларнинг бир-бирларини йўқлаб мўрашлари, айни пахта чопиқ маҳали эмасми, хотин-халажу, ёш-ялангларнинг кетмонларини елкаларига ташлашиб, далага отланишлари ям-яшил дов-дарахтга кўмилган бу қишлоқнинг файзига-файз қўшиб тургандай...

Абдулҳай бу таниш манзарани кўравериб кўникиб кетганиданми ё кечаги ишидан мамнунлигиданми, ўз хаёллари билан бўлиб, ойиси қора тринкадан тикиб берган жилди елкасида, бир қўлида сўқа қаноти, оғир бўлса керак бир ёнига қийшайганича тупроғи кўпчиб ётган қишлоқ йўлидан поп-пуп қилиб мактабга келяпти. У жуда хурсанд эди.

Мактаб ҳовлисига етганда, қўли толди шекилли, сўқа қанотини деворга авайлабгина суяб қўйди. Муаллими кўрсатган жойга қаради, тикка турган ходала кўзи тушди: «Оббо, Розик-э, мендан ҳам илгарирок кепти-да!»

Мактаб ташкил этилганига тўрт йил бўлиб қолган, шу вақтгача тузукроқ кўнғироқ бўлмагани учун, кеча Саттор муаллим Розик билан Абдулҳайни чақириб олиб, мана бу ерга бир ходала қоқиб, кўнғироқ ўрнатамиз, сен иккаланг битта ходала билан жаранги зўрроқ темир топиб келасанлар, деб тайинлаган эди. Ўқишдан чиқишгач, иккаласи маслаҳатни бир жойга қўйиб, Розик уйдан ходала, Абдулҳай эса унга осадиган темир олиб келадиган бўлди. Абдулҳай кеча хуфтонда анави колхоз табелчиси Расул мўйловнинг ташқи ҳовлисидаги бедазорда илгарилари кўп марта кўриб юрган сўқа қанотини бир амаллаб уйига олиб келиб қўйган, эрталаб Розикдан ҳам аввал бораман, деб ўйловди. Қарасаки, Розик ундан олдин келибди.

Абдулҳай муаллимга берган ваъдалари устидан чиққанларидан мамнун бўлиб, синфга кирганида Розикдан бошқа ҳеч ким келмаган, ўртоғи унга «қойил қилдимми?» дегандай тиржайиб қараб турарди.

— Олиб келдингми?

- Ха Урнатамизми?
- Муаллим келсин.
- Караб ўтирамизми?
- Майли бўлмаса...

Улар ишга киришиб кетишди: бирпасда чуқурча қазиб, холани ўрнатишди. Сўқа қанотини сим билан маҳкам боғлаб, хомага осиб қўйишди.

Синфга бирин-кетин болалар кириб келишди. Афтидан Розик билан Абдулхай қилган ишлари учун болалардан мақтов кутишган эди. Аммо ҳеч ким қўнғироқ ҳақида лом-мим демади. Эшик очилиб, синфга Содиқ муаллим кириб келди. Қўлида синфнинг каттакон журналы, кўрсаткич таёқча. Синф сув қуйгандай жимидиқолди. Содиқ муаллим буларни биринчи синфдан бери ўқитарди. Қадрдон бўлиб қолишган. Қишлоқ одамлари ҳам уни жуда ҳурмат қилишади. Муаллимнинг қандайдир салобати, одамларни ўзига тортадиган меҳригиёси бор: бировни олқаса, кўнглини тордай кўтариб юборади, ранжиса, шундай юзингга қараганидаёқ ичингдагини билиб олади. Шунинг учун бўлса керак, шу чоққача унинг айтган гапи икки бўлганини ҳеч ким кўрмаган.

Содиқ муаллим олдинга ўтиб, синф журналини стол устига қўйди ва болаларга бирпас тикилиб турди-да: «Салом!» деди. Болалар одатдагича: «Салом», деб чувиллашди.

— Утиринглар,— деди муаллим уларга. Болалар дув этиб ўтиришди.

«Мана, ҳозир йўқлама қилади-ю, сўнг қўнғироқ учун Розик билан менга раҳмат айтади,— деб ўйлади Абдулхай.— Мана, ҳозир... Болалар бир қойил қолишсинки...» У шундай хаёл билан Розикқа қаради. У ҳам тахминан шу хаёл билан ўтирган шекилли, Абдулхайга қараб мамнун жилмайиб қўйди.

Муаллим ҳар куни синф журналини олиб йўқлама қиларди. Йўқ, у бугун йўқлама қилмади. У синфга жиддий тикилиб турди-да:

— Бугун ким навбатчи?— деб сўради.

— Мен!..

— Ҳамма товуш чиққан томонга ўгирилди.

Холдорой деган жиккаккина қиз ўрнидан дик этиб турди.

— Ким йўқ?

Бечора Холдорой бундай сўроқни кутмаган эканми, атрофга аланглаб довдираб қолди.

— Муроддан бошқа ҳамма бор, муаллим,— деди орқароқдан кимдир.

— Келиб қолар...— деди Холдорой гўё Муроднинг келмагани учун ўзи айбдордай қизаринқираб.

— Утир,— деди муаллим оғир хўрсиниб.— Кечаси Муроднинг дадасини кимдир оғир ярадор қилиб кетибди...

Синфда ҳаяжон, шивир-шивир бошланди.

— Қандай қилиб?!

— Вой-й-й...

— Ким қилибди?!

— Уни ҳеч ким билмайди,— деди муаллим синфдаги ҳаяжонга хотима бериш учун.— Фақат шу нарса маълумки, эрталаб отлар бричка аравани шалдиратиб қишлоққа кириб келишибди... Устида Саримсоқ ака...

Қизлар қўрқувдан нафасларини ичларига ютишди. Болаларнинг ҳам нафаслари ичларига тушиб кетган эди. Болалар қўрқимасин, деди шекилл, Содиқ муаллим Саримсоқ аканинг башараси дабдала бўлганини, арава устида уч-тўртта каноп қоп қонга беланиб ётганини, битта қоп ичидан арақдан бўшаган синиқ шиша чиққанини, уни эрталаб колхоз қўрасидаги отбоқар Мирвали ака қўриб қолиб, хабар қилгани-ю, дарҳол шаҳарга — милицияга одам жўнатилганини батафсил гапирма ўтирмади. Болаларнинг хафаҳол юзларидан: «Нима учун?» — деган ҳаяжонли сўроқ қотиб қолган эди.

— Шаҳардан колхозга тўрт юз кило ғалла олиб келаётган экан...— деди муаллим чуқур тин олиб.— Афтидан шу ғаллани деб... Бу албатта ёт унсуларнинг иши. Ҳай, топилиб қолар...

У, шу билан гап тамом, дегандай аста бориб дераза пештахтасидаги кичкина картон қутичада турган бўрни қўлига олди.

— Энди дарсимизни бошлаймиз...

Болалар дарсининг қандай ўтганини сезмай қолишди. Уларнинг хаёли Муроднинг дадаси Саримсоқ акада эди. Нега уни ярадор қилишади? Колхознинг ғалласига кўз олайтирган ярамаслар кимлар экан? Бу воқеа қаерда бўлди экан? Ғаллани қишлоққа кундузи олиб келса бўлмайдимиз?! Буни қаранг, йўгон чўзилиб, ингичка узилай деб турган маҳалда-я... Худди шу етмай турувди ўзи! Бугдой бошоқлари энди сўт бойлаб келаётганди. Уроқ-қача ҳали икки ойдан ошиқ вақт бор. Энди буёғи нима бўлади?!

Бу саволлар ҳамма боланинг дилида бор, аммо жавоб тополмай қийналишар, шу зайл бошлари гувиллаб, уч соатлик дарс қандай ўтиб кетганини билмай қолган эдилар. Охирги дарс бадантарбия эди. Болалар синфда-

ги бояги мудҳиш воқеани бир оз унутгандай бўлиб, ҳар кунги қувноқ ҳолига қайтишди-қўйишди: қий-чув бошланди. Биров бировни қувган, бақиршган, қийқиршган. Розик билан Абдулҳай қўнғироқни ҳам унутишиб, копток тешишга тушиб кетишди.

— Қани, болалар!— дея Содик муаллим ҳовли ўртасига бориб чапак чалди. Болалар дарҳол муаллимни ўраб олишди. У гапида давом этди:— Кечаги машқни давом эттирамиз. Сафга туринглар!

Болалар чувиллашганча сафга тура бошлашди. Абдуқаҳҳор деган бола ўқишдан ўрта бўлса ҳам чопишга, сакрашга, хуллас бадантарбия ишларига тузук эди. Шунинг учун у сафнинг бошида туриб, бошқаларга қараганда ерни қаттиқроқ депсир эди.

Муаллим эса:

Бир, икки, уч,
Пионерда куч!..—

деб команда берар, бундан ўзи ҳам, бошқалар ҳам завқланар эди.

Болалар бир оз нафасларини ростлаб олишгач, муаллим уларни яна сафга турғизиб, қўшиқ айттира бошлади. Ўша пайтда расм бўлган бирдан-бир марш янгради:

Оқ олтин далалар қўлларимизда,
Яшнаган чўллар йўлларимизда.
СССРни пахтага тўлдириш учун
Суръатни олға сураётимиз¹.

Содик муаллим соат чўнтагидан кумуш занжирли соатини олиб қаради-да, нарироқда қандайдир курси устига ечиб қўйилган костюминини олиб елкасига ташлади: «Муаллим қўнғироқни кўрмаяпти», деб ўйлаган эди, йўқ, у кўрган экан. У аста қўнғироқ олдига бориб, ходани ва унга осиглиқ турган сўқа қанотини ушлаб кўрди. Муаллимнинг юзига табассум қўнди, «маъқул» дегандай Абдулҳай билан Розикқа бир-бир қараб қўйди-да:

— Шу билан машқ тамом. Чалинглар қўнғироқни,— деди.

Болалар қаёқдандир йўғон темир қозиқ топиб келишиб, қўнғироқни жаранглатиб ура бошлашди. Муаллим мактаб биносига кириб кетди. Болалар чувиллашиб

¹ Ўша йили қишлоқда фақат битта одамда патефон бўлиб, Собир Абдулла шеъри билан айтиладиган бу маршни муаллим ўша патефон пластинкасидан олиб, болаларга ўргатган эди.

кўнғироқ атрофини ўраб олишди. Биринчи кўнғироқ! Биринчи кўнғироқ! Унинг янғроқ товуши қизиқ туюлди шекилли, болалар темир қозиқни галма-гал олишиб, кучлари борица уришар, кўнғироқ ҳам тинмай жаранглар эди... Эшак эгасини эшак кетига мингазмас, деганларидай, кўнғироқ дастаси эндигина Абдулхайга тегди. Унинг қулоғи оғзида қулочкашлаб икки мартагина урган эди, орқаси худди ари чақиб олгандай жиз этиб ачишиб кетди. У жон ҳолатда, нима бўлди экан, деб орқасига ўгирилган эди, яна нимадир елкасига шарт этиб тегди. Болалар қий-чув қилишиб дуч келган томонга қараб қочинди. Абдулхай бундоқ ўзини ўнглаб қараса, мўйловлари диккайган, кўзлари чақчайган Расул мўйлов тепасида отини гижинглатиб турибди, яна урадиган... Дафъатан унинг хаёлига шу гап келди: «Сўқа қанотини нега олдинг, деб уряпти!» Абдулхай чинқариб юборди. Болаларнинг қий-чувини эшитиб, ичкаридан Содиқ муаллим югуриб чиқди-да, Расул мўйловнинг қамчисига ёпишди.

— Нима қиялпсиз?!

— Нега чалади кўнғироқни!

— Дарс тугагандан кейин чалади-да...

— Бу тирранча, — деди у кўзларини чақчайтириб, — бевақт кўнғироқ чалиб одамларни ишдан бир соат эрта қайтарди!

Масала энди аён бўлган эди. Колхоз қўрғони томида ҳам худди шундай кўнғироқ осилган бўлиб, уни туш пайтида Мирвали отбоқар чалар, шунга қараб одамлар тўшликка қайтар эди. Болалар урган кўнғироқни ўша Мирвали чалган ҳисоблаб, одамлар ишдан қайтаверишибди. Буни кўрган колхоз табелчиси Расул мўйловнинг жон-пони чиқиб кетибди-ю, қўрага қараб от қўйибди. Келса, ҳеч вақо йўқ эмиш-у, аммо кўнғироқ товуши буёқдан эшитилибди... Бор гап шу экан. Бу — болалар уёқда турсин, Содиқ муаллимнинг ҳам эсига келмаган, бунақа бўлади, деб ўйламаган эди. У Расул мўйловга масалани ётиғи билан тушунтириб, кечирим сўради.

— Сиз ҳам жуда қамчиним бор деб қўлингизга эрк бераверманг-да, мулла, — деди у гапнинг пировардида. — Илгариги замонлар ўтиб кетган.

Расул мўйлов муаллимнинг гапларини тишини-тишига қўйиб эшитди-ю, оғзини очса жаҳолатга боришини, мабодо жаҳолатга борса, қишлоқ олдида обрўси зўр бу муаллимга ютқазиб қўйиши турган гап эканини фаҳмлаб, «ҳе!...» деди-ю, отининг сағрисиغا қамчи уриб, жўнаб қолди.

Муаллим унинг кетидан бир оз қараб тургач, бир четда ҳамон ҳиқиллаб, кўз ёшларини енги билан артиб турган Абдулхайнинг ёнига бориб, елкасига қўлини қўйди:

— Бўлди, бўлди. Кап-катта йигит ҳам йиғлар эканми?— деди муаллим уни юпатиб.— Аслида биздан хатолик ўтибди. Майли, ҳечқиси йўқ. Кичикроқ қўшғироқ қўямиз. Энди уйга боринглар...

Болалар жимгина уй-уйларига тарқашди. Муаллим индамай мактабга кириб кетди.

Абдулхайга алам қилгани қамчи зарби эмас, балки Расул мўйловнинг яхшиликини билмаслиги эди. Тўғри, хатолик ўтибди-ўтибди! Кечирса бўларди-ку! «Аслида мен ўзим аҳмоқман, унинг хизматини қилиб юрган!— деб ўйлади Абдулхай йўл-йўлакай бир ўзи бошини ерга эгиб кетаркан.— Мен у расвога арақ олиб келиб бериб ўтирибман-а!» У дафъатан хаёлига бир нарса келиб, йўлида тўхтади, ўз хаёлидан ўзи чўчиб кетди: «Наҳотки! Йўғ-э?!» У, ўз ўйига ўзи ишонмай, кеча кечқурун кўрганларини қайта бошдан ўйлаб кўрди.

...Кеч хуфтон. Сутдек ойдин. Абдулхай дарсларини қилиб бўлгач, муаллимга ваъда қилган сўқа қанотини олиб келгани ёлғиз ўзи сўқмоқ билан Расул мўйловларнинг ташқи боғига қараб келяпти. Боғ ўртасидан бир ариқ сув ўтар, ҳовлидан ташқарига сув чиқадиган омборнинг ичкарасида занг босиб ётган сўқа қанотини бир маҳал кўриб кетган эди. У дарвозаси йиқилиб тушиб, бемалол қўқонарава сиғиб кетгудек нураб қолган жойдан ичкарига ўтиб, энди омбор томонга юра бошлаган эди ҳамки:

— Ҳе, бола! Буёққа кел! — деган товуш эшитилди.

Абдулхай аввалига чўчиб тушди. Сўнг ўзини ўнглаб олиб, бундай қараса, ариқ бўйида беда устидан учта одам ўтирибди. Абдулхайнинг қаеридир жиз этиб кетгандай бўлди-ю, лекин билдирмасликка ҳаракат қилиб уларга яқин борди. Хайрият, ўзларининг табелчилари Расул мўйлов экан. Ёнидагиси... ёнидагиси анави шаҳардан тез-тез чиқиб турадиган ўртоғи, уни Қурбон даканг дейишарди. Уни ҳамма танийди. Қишлоқдаги биттаю битта патефонни Расул мўйловга ўша Қурбон даканг олиб келиб берган. Анави мўйловини тепага чийириб бураб, дўпписи устидан қийиқча боғлаб олганини Абдулхай таниёлмади.

— Ие, Абдулхаймисан? Нима қилиб юрибсан?

— Ану, оқ эчкимиз қайтмовди... — деди Абдулхай

чайпалиб. Оғзига шу гап келиб қолганидан ўзи ҳам хурсанд бўлиб кетди.

— Менга қара, ота ўғил,— деди Расул мўйлов кулиб. У одатдагига қараганда хушмуомала эди. — Эчкинг йўқолиб қаёққа ҳам борарди. Ўз оёғинг билан келганинг яхши бўлди. Ҳозир бир этиб бир жойга бориб келасан. — У чўнтагидан чарм ҳамёнини чиқарди, сўнг унинг ичидан қандайдир қоғозга ўхшаган нарсани олди-да, гугурт чақиб қаради. Абдулхай ҳам энди аниқ кўрди: пул экан! Расул мўйлов ҳалиги пулни Абдулхайга чўзди. — Ма, манавини ол-да, оёғингни қўлингга олиб Жаббор чайқовчиникига бор. Расул акам битта «оқидан» берсин, деди дегин. Бир иш чиқиб қолибди, кейин хурсанд бўлар экансиз, дегин. Хўпми?

Абдулхай энди аниқ кўрди: учаласи ариқ бўйидаги беда устига шолча, кўрпача, дастурхон ёзишиб, майшат қилишаётган экан. Абдулхай энди кетай деб турувди, ҳалиги Қурбон даканг дегани уни тўхтатди.

— Мулла Абдулхай кашшоф, бирпас сабр...— деди-да, Расул мўйловга ўгирилди. — Зиқна бўлмай ўл! Бергандан кейин иккитага бер-да! Етмай қолса тагин ярим кечада ким боради?—у бўйини чўзиб, ҳалиги мўйлови юқорига буралган кишига қаради-да:— Нима дедингиз, тақсир,— деди.

— Э, бўлди-да,— деди Расул мўйлов норози оҳангда. — Қаёқдан олавераман ҳадеб...

— Ҳа, энди, жудаям ноинсоф бўлавермасинлар,— деди ҳалиги киши ётган жойида бир қўзғалиб. Товуши жуда ҳам дағал экан:— Жуда нари борса бир жун қопдагисининг пули кетар. Хи-хи-хи...

Расул мўйлов тагин ҳамёнини кавлашга тушди, тагин битта қоғоз пул олиб, гугурт чақиб қаради-да, Абдулхайга чўзди.

— Иш деган мана бунақа бўпти,— деди Қурбон даканг хиринглаб. Афтидан уларнинг кайфлари анча тарақ эди. — Мана энди Абдулхай кашшоф, уч!..

Абдулхай аввал бориб омбор олдидаги кундузи мўлжаллаб кетган сўқа қанотини кўтариб ташқарига, кетар йўлига олиб чиқиб қўйди-да, сўнг чайқовчиникига қараб чопди...

«Наҳотки ўшалар?.. Йўғ-э, ахир у колхоз табелчисики! Ўзимизникини, ўзимизнинг одам... Наҳотки?— деб Абдулхай ўз хаёлларига ўзи ишонмас эди.— Наҳотки?!» Унинг қулоғи тагида мўйловини юқорига бураб, бошини дўпписи устидан қийиқча билан боғлаб олган кишининг дағал товуши жаранглаб кетди: «Жуда нари борса

бир жун қопдагисининг пули кетар!..» «Тагин у кечаси йўқолган бугдойни айтаётган бўлмасин! Ахир Қурбон даканг деганини ўғирлик қилармиш, деб эшитганман. Анави турқи совуғини-ку, билмайман. Табелчининг отаси ҳам қулоқ қилинган бўлса... Нега бу гап эрталаб муаллим айтганида эсимга келмади экан? Тўғри, худди ўшаларнинг ўзи! Ахир шундай оғир, ейишга нон ҳам топилмайдиган маҳалда булар арақ ичиб ўтиришибди-ку? Нимага маишат қилишади?!» У шартта орқасига бурилиб, аввал қадамини жадаллаштирди, сўнг чопди.

Абдулхай мактабга югуриб кириб келди. Хайрият, Содиқ муаллим кетиб қолмаган экан.

— Муаллим, ўшалар... Уша!— деди у ўпкасини босолмай.— Бугдойни ўғирлаган ўшалар!

Муаллим ҳеч нарса тушунмади.

— Ушалар деганинг ким? Нима деяпсан?!

— Саримсоқ акани уришган... бугдойни олган... ўша — Расул мўйлов!

Содиқ муаллим кулди. Дафъатан унинг хаёлига келган фикр шу бўлди: «Бола-да! Боя калтак егани учун... алам қилганидан шундай деяпти».

— Ишонинг, муаллим. Улай агар...

— Далилинг борми?

— Бор.

Абдулхай шошиб-пишиб ҳамма гумонларини, кечаги бўлган воқеани оқизмай-томизмай бир бошдан гапириб берди. Содиқ муаллим жиддий тортиб ўйлаб қолди. Айниқса, Расул мўйловнинг Жаббор чайқовчига: «Бир иш чиқиб қолибди, кейин хурсанд бўлар экансиз», деб юборгани, сўнг жун қоп ҳақидаги гап билан арақ масаласи уни шубҳалантириб қўйди. «Арава устидаги каноп қоплар орасидан чиққан синиқ арақ шишаси билан кечаси Абдулхай олиб келиб берган икки шиша ўртасида боғлиқлик йўқмикан? Агар боғлиқлик бўлса, нега бу боланинг олдида валдирашади? Яшириши керак эди-ку?! Бола деб ўйлаб менсишмаган. Бунинг устига ҳаммасининг кайфи тарақ бўлган... Бу боланинг гапларида жон борга ўхшайди. Ким шунақа маҳалда арақ ичиб ўтиради? Ундан кейин ўғрилиқни бугдой олиб келинишидан хабардор одам қилади. Хабардор одам шу қишлоқдан. Расул мўйловнинг табелчилиги бир ниқоб бўлса-чи? Тўғри, одамларни чалғитиш учун... Уша! Уша шерикларига хабар берган. Улар эса... Қулоқвачча! Қазисан, қартасан, ахир аслингга тортасан, деганлари шу-да. Вой лаънатилар-эй!»

— Менга қара, Абдулхай,— деди Содиқ муаллим

жиддий.— Бу гапларни ўзингдан бошқа ҳеч ким билма-
дими?

— Йўқ, нимаиди?

— Бўлмаса ҳеч кимга оғиз оча кўрма. Кечқурун ша-
ҳардан бир одам келади. Ўзим чақираман, ўшанга айтиб
берасан. Хўпми?

— Хўп.

— Ишонсам бўладими?

Абдулҳай бошини лиқиллатди.

— Майли, энди бор,— муаллим меҳр билан унинг бо-
шини силаб қўйди.— Кашшоф деган мана шундай ҳуш-
ёр бўлиши керак! Бора қол...

Абдулҳай худди гавдасини босиб, эзиб турган оғир
дарддан халос бўлгандек, енгил тортиб муаллимнинг
олдидан чиқиб кетди...

Ризвон буви набираси Абдиғаффорни қош қорайгунча кутди, келмади. Ахири тоқати-тоқ бўлиб бутун захри-ни Соли бобога сочди:

— Набирагинам бизни деб шаҳардан бир ҳафтагина нага чиқса-ю, иш буюришса. Бир кун ҳам тинчгина олдимизда ўтирмади-я!.. Сиз қанақа одамсизки, кундузи етмагандай кечаси ҳам олиб қолишса-ю, индамай қараб тураверсангиз. Набирагинамдан бошқа одам қуриб қолибдими сув суғоришга!..

Соли бобо бу гаплардан жаҳли чиқса ҳам тишини-тишига қўйиб, бамайлихотир сўзланди:

— Қани кампир, кўп жаврайверма, овқатни товоққа сол-да, қийиқчага тугиб бер. Хабар олиб келаман. Сенга қолса неварангни пуф-пуфлаб гард юқтирмасанг...

Ризвон буви ўчоқбошида набирасига овқат ҳозирлаётиб чолига аччиқ-тизиқ жавоб қайтарди:

— Ким ўз набирасига гард юқишини раво кўрибди...

Соли бобо гапни кўпам чуватмай, кампирнинг қўлидан тугунчани олди-ю, ирғай ҳассасини дўқиллатиб йўлга тушди. Бу маҳалда атрофга қоронғилик чўкиб, осмонда юлдузлар жимир-жимир жилваланар эди. Атроф жимжит. Қишлоқ анча олисда қолган бўлса ҳам, итларнинг ҳуриши-ю, сигирларнинг маъраши, колхоз идораси олдидаги радиокарнайларнинг дона-дона гапириши, қаердадир йилқичи қушнинг сайраши элас-элас қулоққа чалинар эди. Соли бобонинг ўжарлиги тутган, ҳассасини ерга зарда билан уриб келаркан: «Хотин зоти ўзи шунақа! Унга қолса набираси эгилиб ердан чўп олмаса!» — дея ўзича кампирини койиган бўларди.

Набираси Абдиғаффор бундан бир ҳафта илгари бобосиникига келганида, аввалига кўча чангитиб лақиллаб юрди. Кейин-кейин ҳамма иш билан банд юрганини кўриб, у-бу ишларга қўл ура бошлади: бобосининг боғчасидаги помидорларини узишди, молларига чирмовиқ юлиб келди, кейин қўшни болалар билан колхознинг полизига сабзи ўтоққа борди. Шу-шу қишлоқ болалари билан апоқ-чапоқ бўлди-кетди.

Бир кун иш туш маҳали эди. Абдиғаффорлар полиз ёнидаги ариқ бўйида ўртоқлари билан дам олиб ўтирган эди, колхоз раиси Арслон ака отини гижинглатиб келиб қолди. Болалар унинг ҳурматига ўринларидан туришди.

— Ассалому алайкум...

— Ваалайкум ассалом... Катта йигит бўлинглар, —

деб ранс отдан тушди. Абдигани деган бир бола чолиб бориб отнинг тизгинини ушлади. Раис аста келиб болаларнинг олдига ўтирди: — Ҳа, дам оляпсизларми? Баракалла, баракалла. Мана бу опоққина йигит кимнинг ўғли?— деди мийнгида кулиб.

— Шаҳардан. Соли бобонинг набираси. Утоққа қарашяпти,— деди Абдигани.

— Ҳа, яша ўғлим. Ота ўғли шундоқ бўлиши керак,— деди раис мамнун бўлиб. Кейин гапида давом этди:— Хўўп, гап бундай болакайлар. Учинчи бригада ғўзасини сугораётган сувчиларимиздан биттаси бехосдан оёғига кетмон теккизиб олибди. Ҳозир докторга жўнатиб келяпман. Битта сувчи ёлғиз ўзи қолди. Пайкалнинг бошига борса этакка қарайдиган одам йўқ, этакка борса бош томон қаровсиз қоляпти. Гапнинг қисқаси — битта ёрдамчи керак. Қани, нима дейсанлар. Ким боради?

Болалар бирпас иккиланиб жим қолишди. Раис уларга бир-бир разм солиб чиқди.

— Қани, отилиб чиқадиган мардинг борми?

Абдиғаффор ўйланиб қолди. Боягина раис уни: «Яша ўғлим. Ота ўғли шундай бўлиши керак», демаганмиди? Абдиғаффорни қандайдир ички бир куч туртгандай бўлди. У негалигини ўзи ҳам билмаган ҳолда худди синфда ўтиргандай қўлини кўтарди.

— Мен!..

Раис ҳайрон бўлиб қолди. Бир чеккаси ўз қишлоғининг болалари индамай туриб, битта шаҳар боласи «мен!» деб отилиб чиқса-я! Бу ҳол сал раиснинг иззатнафсига тегса ҳам, ўзича: «Шаҳар фарзанди бўлса ҳам уруғи ўзимиздан... Ўзимизнинг Солижон отанинг набираси-да — ота ўғли!»— деб ўзини овутган бўлди. Шундай бўлса ҳам унинг бир ўзини юборишга ботинмади.

— Яша, ота ўғли,— деди раис хурсанд бўлиб.— Сенинг исминг нима эди?

— Абдиғаффор.

— Ҳа, Абдиғаффор — сенда бир гап бор,— деди раис чўзиб. Болалар дув этиб кулишди: — Бўлмаса мулла Абдиғаффор, бундай қилсак: сен ҳарҳолда шаҳарликсан. Бу ернинг пасти-баландини ҳали яхши билмайсан. Сенга Абдиганини қўшиб берамиз. Иккаланг бирга борасанлар. Бўптими?

— Хўп бўлади!

Шу-шу бўлди-ю, мана икки кундан бери Абдигани билан Абдиғаффор ғўза сувига қаратиб юрибди. Кеча тушдан кейин келиб кечқурунгача суғоришган эди, бугун эса кечаси ҳам қолишадиган бўлишди.

Эрталаб раис Соли бобони кўчада учратиб қолиб, набираси ҳақида кўп илиқ гаплар айтди: «Ота ўғли-да, меҳнатдан қочмайди! Кўз тегмасин, худди ўзингиз!» — деб чолнинг кўнглини кўтарди. Ахир Абдиғаффор кимсан Соли бобонинг набираси-я! Соли бобо шу «Кўкте-рак» колхозини оёққа турғизганлардан-а! Ҳозир қарилик нафақасига чиққан бўлса ҳам, қўл қовуштириб ўтиргани йўқ. Ҳа, набираси бобосига тортган-да! Кампир тушмагур бўлса гапга тушунмай жаврагани-жавраган. Ҳа, хом сут эмган банда. Сенга қолса набиранг совуқ сувга қўлини урмаса!

Соли бобо ўзича гоҳ набирасидан хурсанд бўлиб, гоҳ кампирининг гапларини танасига сиғдиролмай гудраниб Абдиғаффорлар сув тараётган пайкалга етиб келди.

— Ҳой, ким бор!— деб қичқирди ота ўқариқ бўйига чиқиб.

Шу заҳоти қаердандир, қоронғиликдан «Лаббай» деган бўғиқ товуш эшитилди-ю, кимдир шалоплатиб сув кечиб кела бошлади. У чолга яқинлашганда елкасидан кетмонини олиб ерга қўйди-да:

— Соли ота! — деди таажжубланган бўлиб.

— Ҳа, мен...

— Нима қилиб юрибсиз ярим кечада?

— Нима қилиб юрардим, овқат олиб келдим-да, набирамга.

— Ҳа, айтгандай, Абдиғаффор сизнинг набирангиз-а...

Шу топда бош сувчи Жамил ака Соли бобонинг юзини яхши кўролмади. Агар кундуз куни бўлганида эди, унинг юзидан: «Менинг набирам бўлмай кимнинг набираси бўлсин! Кечаси фақат менинг набирам сув суғоради-да!»— деган маънони уқиб олган бўлар эди.

— Овора бўлибсиз-да, отахон. Ҳозир овқат олиб келишган эди шийпондан.

— Абдиғаффорнинг ўзи қани?— сўради чол.

— Ҳозир овқатланиб бўлиб, Абдигани иккаласи этакдан хабар олиб келгани кетишувди. Умридан барака топишсин. Яхши болалар экан.

Соли бобо бу гапни эшитиб, ич-ичидан суюнди. Қўлидаги тугунчани ариқ бўйига қўйиб, ёнбошлади. Ҳаво анча салқин тортиб қолган. Атрофда шоналай бошлаган ғўзанинг ўзигагина хос бўйи дайди шабада билан ди-моққа келиб урилар, сувнинг танани яйратувчи ҳиди анқир, ғўза ораларига жўяклар билан таралаётган сувнинг майин товуши ажиб бир мусиқа каби эшитилар эди.

Кимнингдир гангир-гунгүр гаплашгани эшитилган-

дай бўлди. Соли бобо сергакланиб бошини кўтарди. Ҳуварарида лип-лип қилиб ер бағирлаб бир нур сузиб келарди. «Абдиғаффорлар келишяпти», деб ўйлади чол.

— Ана, келишяпти шоввозлар, — деди Жамил ака ҳам чолнинг ёнига чўкиб.

Соли бобо набирасини эркаламади. Наридан-бери сўрашиб, қўлидаги тугунини берди. Қайтаётиб набирасининг оёғига кўзи тушиб қолди.

— Резинка этик йўқмиди? — деб сўраб қолди у дафъатан. Бу набирасини аягани эди.

— Бор-у, катталиқ қилиб қолди.

— Катта бўлса ҳеч нарса қилмайди, кийиб ол, — деди чол набирасига. Бу жойда нима кўп, тикан кўп. Қачон қайтасанлар уйга?

— Шу пайкални қўлдан чиқариб.

— Ҳа, мен кетдим.

Соли бобо ҳассасини қўлига олиб йўлга тушди. Сал ўтмай қоронғиликка сингиб кетди...

Абдиғаффор тугунчани очди: товоқча устида битта тандир нони. Ноннинг тагида палов. Ҳиди атрофни тутиб кетди.

— Оҳ, оҳ, оҳ, паловхон тўрамин дейман?— дея Жамил ака яқинроққа сурилди. Учовлашиб ошни ейишди...

Абдиғаффор товоқни ариқдаги сувга чайиб, тугунга туғиб қўйди. Жамил ака ўрнидан туриб қўлига фонарни олди.

— Мен бир этакка бориб келай. Сенлар бирпас дам олинглар.

Жамил ака кетгач, Абдиғани билан Абдиғаффор ариқ бўйига чўзилишди. Улар бир оз гаплашиб ётган бўлишди-ю, уйқу элитдими, Абдиғани аввалига бир оз индамай ётди, кейин билинар-билимас хуррак отди. Абдиғаффор қўлларини боши тагига қўйиб ётар экан, жимгина осмондаги юлдузларни томоша қилиб, ўзича хаёл сурди: «Келганимга ҳам бир ҳафта бўлиб қолди. Эртага қайтишим керак. Сборга етиб бормасам гап эшитишим турган гап. Директоримиз қаттиққўл. Аямайди! Яхши ўқийдиган болаларни лагерга юборишади. Тантана билан кузатиб қўйишимиз керак. Уларга ҳавасим келади. Мен ҳам боргим келади-ю, аммо, битта учим ҳалақит беради-да.. Майли, сборга қатнашиб, ўртоқларимни лагерга кузатиб, яна қайтиб келаман. Шу ерда дам олсам ҳам бўлаверади. Ҳам ишлайман, бувимларга қарашаман...

— Утирибсанларми?

Бу товушдан Абдиғаффор чўчиб тушди. Жамил ака этакдан қайтиб келган экан.

— Энди сенлар қайтаверсанглар ҳам бўлаверади. Сув бир текисда жилдираяпти. Ой ҳам чиқиб қолди. Буёғига ўзим қараб тураман...

Абдиғаффор хаёл билан бўлиб ой чиққанини сезмабди ҳам. Атроф ажабтовур ёришиб қолибди. У ўрнидан туриб жўяқларга қаради: бирам чиройли кўринар эканки... Эгатлар орасига беҳисоб кумуш ленталар тортиб қўйилгандай. Ой ёруғида жимир-жимир қилади. Абдиғаффор суқланиб қараб турди-да, секин Абдиғаннинг елкасига туртди. У ўрнидан чўчиб уйғонди.

— Ҳа... Ким?

— Мен. Тур, кетамиз.

— Бора қолинглар. Буёғига ўзим...— деди Жамил ака.

Болалар олдинма-кетин йўлга тушишди...

— Эртага уйингга қайтасанми? — деб сўраб қолди боядан бери индамай келаётган Абдиғани.

— Сборга қатнашмасам бўлмайди.

— Кейин қайтиб келасанми?

— Албатта қайтиб келаман, — деди Абдиғаффор ишонч билан.

— Хайр бўлмаса.

— Эртага кўришамиз-ку.

— Ҳа-я, айтгандай...

Улар уй-уйларига бурилишди.

...Ризвон буви билан Соли бобо невараларининг қачон келиб ўрнига ётганини сезмай қолишибди. Эрта тонг бувиси тепасига келиб, устига кўрпа тортди. Абдиғаффор бувисининг шарпасидан уйғонди-ю, лекин туришга эриниб ётаверди. Бувиси бўлса:

— Болагинам анча рангини олдириб қўйибди. Дам олгани келса ҳам тинч қўйманглар,— дея чолга яна таъна-маломат қилди.

Абдиғаффор чол-кампирларнинг ҳамма гапини эшитиб ётар, аммо ўзини уйқуга солиб билдирмасликка олар, қимир этмас эди. Соли бобо энди ўзини жавобга чоғлаб турганда, кўча эшик тақиллаб қолди. У турган жойида қичқирди:

— Ким у? Киравер!

Эшик ғийқ этиб очилиб, раис кириб келди.

— Э, сизмидингиз. Киравермайсизми!

— Ассалому алайкум...

— Ваалайкум... Қани, чорпояга...

Афсуски, чорпояда Абдиғаффор чўзилиб ётар эди.

Бу гапни эшитиб у ўрнидан иргиб турди. Раисга уялиброқ салом берди.

— Ҳа, мулла Абдиғаффор, сафар қариб қолдимиз?

— Ким билади, қолгин десам кўнмаяпти. Майлисимиз бор, лейдими-ей,— деб гапга аралашди Соли бобо. — Болалар майлисни нима қилар экан?

— Мажлисни булар қилсин-да!— деди раис.— Келганим сабаби: мана бу хатни менинг ўғлимга элтиб берсанг, мулла Абдиғаффор. Набираларни кўргим келди, деяпти кампири тушмагур. Бизникига юбор, дедим.

Раис конвертдаги хатни Абдиғаффорга берди. Абдиғаффор бу хатни қўлига олди. Хатда адрес йўқ, фақат «Ўғлим Самаджонга», деб ёзилган эди. Абдиғаффор сўрашга мажбур бўлди:

— Адресини ёзмабсиз-ку? Қаерда ишлайдилар?

— Ие, ахир ўзларингнинг директорларингни танимайсанми?— деб кулди раис.

Абдиғаффор қизариб кетди: «Наҳотки! Наҳотки директоримиз Самад ака шу кишининг ўғли бўлса?! Вой ақлим қурсин! Ахир унинг фамилияси Арслонов эди-ку. Шунга ҳам фаҳмим етмабди-я!»

Бу маҳалда раис хайрлашиб чиқиб кетган эди. Абдиғаффор уйга кириб сочиқ олиб чиқди-да, ювингани ҳовли адоғидаги ариққа томон кетди.

* * *

Сбор юқори синф ўқувчиларининг имтиҳонлари тугашига қараб турган эди. Шу оралиқда Абдиғаффор қишлоққа бориб келди. У қайтиб келган куннинг эртасига сбор бўлди. Унда ёзда қандай дам олиш кераклиги ҳақида сўз юритилди. Сбор охирида илмий мудир сўз олиб: «Икки соатдан сўнг пионерлар лагерига кимлар боришини эълон қиламиз, кетиб қолманглар», деди. Баъзи болалар кутубхонага, баъзилар эса спорт залига ўзларини уришди. Абдиғаффор бўлса уйига қайтди. У уйда бир-икки кун бўлиб, тагин қишлоққа кетмоқчи. Ахир у бобосига, Абдиғанига, қайтиб келаман, деб ваъда берган эди-да! Уй юмушига кўмаклашиб, энди уст-бошларини ечаётган эди, синфдоши Салима ўпкасини қўлтиқлаб эшкдан чопиб кириб келди.

— Нега индамай кетиб қолдинг?— деди у ҳовлиқиб.

— Нима эди?

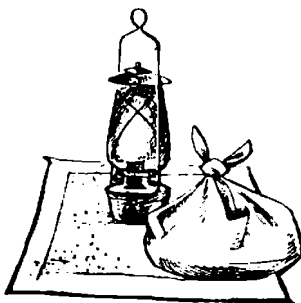
— Директор чақиряпти! Лагерга сен ҳам борармишсан!

— Ёлғон.

— Чин пионер сўзим,— дея бидирлай кетди Салима.— Директорга қишлоқдан хат келибди. Сени, яхши бола, колхозга ёрдам берди, деб ёзибди колхоз раиси. Мактаб директорининг ўзи бизларга ўқиб берди. Чин пионер сўзим! Рост!..

Абдиғаффорнинг кўз олдига дарров раис келди. У: «Бобосининг набираси-да!»— деб жилмайиб тургандай эди. «Наҳотки ўша хатда раис мени мақтаб ёзган бўлса?! Наҳотки пионерлар лагерига боришим учун шу хат ёрдам қилган бўлса?! Наҳотки!»— деб ўйлар эди Абдиғаффор.

Чиндан ҳам шундай эди...

Агар сиз майли десангиз, бу ҳикояни ўзим ва Дадажон деган ўртоғим ҳақида ёзмоқчимман. Шундай бўлганидан кейин мен кимман-у, ўртоғим ким эканлигини яхшилаб билиб олсангиз ёмон бўлмас.

Менинг отим...

Яхшиси отимни кейинроқ айтаман. Ҳозир ўртоғим ҳақида гапирмоқчимман. Бу воқеанинг бўлиб ўтганига анча вақт бўлди. Бир минг тўққиз юз ўттиз бешинчи йилнинг сентябри эди. Уқиш пайти. Дадажон бундан бир йил илгари ҳам биринчи синфда эди. Бу йил ҳам биринчи синфда, мен билан бир партада ёнма-ён ўтиради. Ўзи миқтидан келган, новча, агар туриб бўй ўлчашсак мен унинг кўкрагидан келардим. Ўзи уддабурро, қўрқмас, бироқ ўқишда мазаси йўқроқ, бир синфда икки йил ўқиди. Ҳарфни ҳарфга қўшиб ўқий олмасди. Негадир атайлаб шундай қилармиди, билмадим, ундан ўқитувчимиз ҳар куни дарс сўрарди. Бугун ҳам ўқитувчимиз:

— Қани, мулла Дадажон, уйга берилган вазифани бир ўқиб юбор-чи,— деб сўраб қолди.

Дадажон ўрnidан оғир турди-да, дафтарига қараб ҳижжалай бошлади:

— З-э-э...

— Зай-наб, — деди ўқитувчи чўзиб.

— Зай-наб, Ҳ-Ҳ-ҲО-ОЗ...

— Ҳоз боқди,— деди яна ўқитувчи тажанг бўлиб. Кейин ўзини қийнамаслик учунми, сўнгги жумлани ҳам ўзи ўқиб қўя қолди:

— Дон сочди.

— Дон сочди,— деб такрорлади Дадажон яна.

— Бўлди, ўтир!— деб жеркиб берди ўқитувчи.

Дадажон шу сўз ҳам китобда бор деб ўйлаб, яна айнан такрорлади:

— Бўлди, ўтир!..

Болалар гур этиб кулиб юборишди. Ҳатто ўқитувчининг ўзи ҳам кулди. Мен ҳам ўзимни кулгидан тўхтата олмадим.

Бошқалар майлику-я, бир партада ўтириб, айниқса яқини ўртоғи бўла туриб, унинг устидан кулганим чакки бўлди-да! Уйга қайгаётганимизда у мендан хафа бўлиб:

— Сен нимангга куласан? Кўрдик-ку, қанақа эканлигингни!— деб қолди.

Рост, ўзи бировнинг устидан кулиш керакмас экан. Бугун мен ҳам шарманда бўлдим. Охирги дарс бадан-тарбия эди. Уқитувчимиз ҳаммамизни ҳовлига олиб чиқиб «стройса» тургазди. Кейин бизларга қараб: «Ўна есте шагом марш!»— деб команда берди. Ҳамма болалар жойларида туриб ер депсий бошлашди. Шунда мен нуқул чап оёғим ўрнига ўнг оёғимни депсийверибман. Бир маҳал ўқитувчимиз аста келиб мени сафдан олдинга чиқарди-да:

— Қани, ўзинг қилиб кўр-чи. Шагом марш! Бир, икки, уч!.. Чап оёғни, чап оёғни,— деб команда бера бошлади. Мен яна янглишиб кетдим.

Кейин ўқитувчи чўнтагидан қалам олиб менга узатди. Мен ҳайрон бўлиб қаламни олдим. У яна ердан битта синиқ чинни топиб олиб чап қўлимга тутқазди-да:

— Қани, шагом марш! Қалам-чинни, қалам-чинни!..— деб команда берса бўладими! Мен, нима қиларимни билмай, қалам деганда ўнг оёғимни, чинни деганда чап оёғимни кўтараман. Ер депсиниб туриб бундай болаларга қарасам, кулишяпти. Олдинда турган Дадажон бўлса пчини чангаллаб қотиб-қотиб куларди.

Унинг ҳали: «Кўрдик-ку қанақа эканлигини!» — дегани мана шу эди...

Дадажон билан иккаламиз кечқурун бизнинг чайлада учрашмоқчи бўлиб ажралишдик. Бу учрашувдан мақсад — иккаламизнинг қўлимизда ҳам «Алифбе» йўқ эди, мактабда дафтарга ёзиб олганларимизга қараб бирга дарс тайёрламоқчи бўлдик. Ундан кейин ойим, дадамлар бир иш билан шаҳарга тушиб кетиб, қовун поллизга қоровуллик қилишни бизларга тайинлаб кетишган эди.

Дадажон кечқурун ваъда қилинган вақтдан эртароқ келди. Мен унинг олдига қовун, нон олиб чиқиб қўйдим.

Кейин дарсларни такрорлай бошладик. Менинг эсимга бояги дарсдаги воқеа тушиб кетиб кулиб юбордим...

— Нега куласан?— деди у жаҳл билан.

— Бояги дарсдаги...— деб яна кулдим.

— «Алифбе» бўлганда мен шундай кулги бўлиб ўтирардим?— деди у қовоғини солиб.

Бир ҳисобда Дадажон ҳақ эди. Синфимизда ҳаммаси бўлиб иккитагина «Алифбе» бор. Биринчи ўқитувчимизда-ю, иккинчиси колхозимиз раисининг ўғлида. Уқитувчимизга «Алифбе»имиз йўқлигини бир неча марта айтсак ҳам, у нуқул: сабр қилинлар, яқинда райондан берармиш, деб бизларни овутарди.

Бироқ Дадажоннинг бир синфда икки йил қолиб кетишига «Алифбе»нинг йўқлиги баҳона бўла оладими, йўқми — унга ақлим етмасди.

Озгина дарс ўқиган бўлдик. Кейин кўрпа-ёстиклари-мизни кўтариб қовун-полиз ўртасидаги супага бориб ётмоқчи бўлдик. Дадажон, қўй, десам ҳам дадамнинг барданка милтигини кўтариб олди.

Мана, полиз ўртасидаги супачада ўтирибмиз. Оқшом салқин. Осмонда юлдузлар кул босган чўғдек милтиглайди. Қўшни полиздаги болаларнинг қийқириғи, итларнинг вовуллаши, қаердандир ёқимли ашула товуши эшитилади. Бозордан кеч қайтган йўловчилар ёнгина-миздаги катта арава йўлдан эшагини «хих-хих»лаб ўтиб турибди.

Атроф қоп-қоронғи. Дадажон билан иккаламиз гўё бир сирли манзарага ғарқ бўлиб ўтирибмиз. Менинг юрагимда пича кўрқув бор. Худди шуни сезиб тургандек Дадажон мендан сўради:

— Қовунга ўғри келса нима қиламиз?

— Нима қилардик, қувлаймиз,— дедим мен кўрқиб турган бўлсам ҳам сир бой бермай.

Шу маҳал қовун палак шитир этиб қолса бўладими!

Юрагим шир ётиб, пешонамдан муздек тер чиқиб кетди. Дадажон бўлса худди отадиган одамдай милтиқни қўлига олиб ҳалиги палак шитирлаган жойга бориб, кулиб юборди:

— Э-ҳа, ваҳимангга қара-ю, типратикон-ку...

Хайрият... Яна ёнбошладик. Энди атроф жимжит бўла бошлади: одамлар уйқуга кетиб, сершовқин итлар кам ҳурадиган бўлиб қолди. Ғимирлаб эсиб турган майин шабада одамнинг иштаҳасини қитиқловчи ҳандалак ҳидини олиб келди. Қаердадир пақ этиб оқновот қовун ёрилди. Супа атрофидан ғимирлаб ўтган типратикон етилиб пишган ҳандалак излаб палакларни шитирлатади.

Ухлаш қийин бўлди. Сезиб ётибман: Дадажон ҳам негадир бир уёққа, бир буёққа ағанаб, ухлай олмай ётибди.

Бир маҳал энди кўзим илинган экан, Дадажон мени туртиб уйғотди. Кейин менга «жим» дегандай ишора қилди-да, йўл томонни кўрсатди. Атроф жимжит. Жимжитликни Дадажон кўрсатган томондан келаётган бричка араванинг тақир-туқур товуши бузиб турибди. Ана, қораси ҳам кўринди: иккитадан от қўшилган иккита арава... Бизнинг рўпарамизга келганда аравакашлар ганагир-гунгур гаплашишди-да, араваларини тўхтатиш-

ди. Қоронғи бўлса ҳам элас-элас кўриб турибман: араваларидан икки одам сакраб тушиб, қовун полиз томон келишарди.

Юрагим қинидан чиқиб кетгудай дук-дук ура бошлади. Дадажон ўрнидан сапчиб туриб, милтиқни қўлига олди-да, ўқ жойлай бошлади.

— Отасанми?!— деб сўрадим ҳадиксираб.

— Йўқ!— Унинг овози титраб чиқди. Милтиқни менга берди.— Ма, мен ҳуштак чалган маҳалда оғзини осмонга қаратиб, мана бу тепкисини босасан, хўпми? Мен уларни бир боплайки!..

У шундай деди-да, қовун полиз чеккасидаги торгина ариққа тушиб қоронғида ғойиб бўлди. Супада ёлғиз қолдим. Қўрқувдан қалтирайман. Аравадан тушганлар эса бемалол эгат оралаб, қовунларни чертиб танлаб юришарди. Улардан бири супа яқинига келиб қолди.

Мен милтиқнинг оғзини осмонга қаратиб, ҳуштак чалинишини кутиб ётибман. Ҳалигача милтиқ отиб кўрмаган бўлсам ҳам таваккал қилиб тепкисини босишга тайёр бўлиб турибман. Бир маҳал қаттиқ ҳуштак қоронғи тун бағрини тилиб янграрди. Мен ҳам кетма-кет титроқ босган қўлларим билан кўрпада ётиб, милтиқ тепкисини босиб юбордим: «Қарс!!!» эгган товушдан тун қўйни ларзага келди. Итлар бирдан шовқин кўтаришди. Ҳалигилар талвасада талмовсираганча араваларига сакраб чиқиб зарда билан қамчи силташганда, палкаларини шақиллатиб, отларнинг ўзи олдинга чопиб кетди. Аравалар турган жойида қолди.

Шовқин-сурондан қўшни полиздагилар ҳам ўйғониб кетишди. Мен аравалар яқинига бораримни ҳам, бормасимни ҳам билмай гарангсираб турардим. Қарасам, ҳамма ўша томонга ошиқяпти. Истаб-истамай уларга эргашдим. Иккита ёшгина аравакаш йигит аравасининг устида туриб ялицяпти:

— Жон ака, энди бунақа иш қилмаймиз.

— Қайси қишлоқдансанлар?— деб сўради қўшни полиздан келган кўйлакчан йигит.

— Қорачиқдан.

— Қаёқдан келяпсанлар?

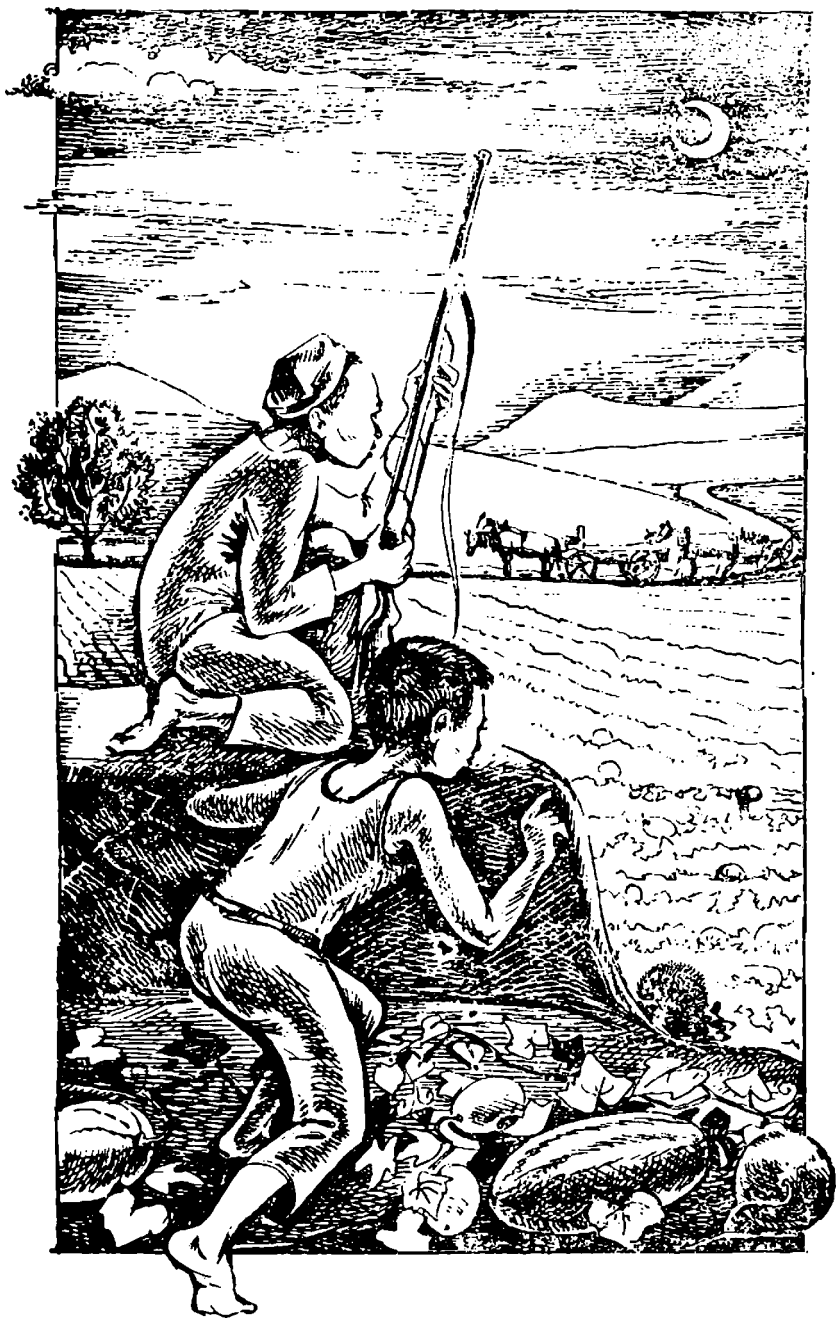
— Пахта заводидан, пахта топшириб келяпмиз.

— Сўраб олсаларинг бир-иккита қовун бермасмидик?

— Айб бизларда...

— Ҳа, майли, бир йўли кечиринглар, — деди бир мўйсафид киши.— Асли, қовунга ўғирлик йўқ.

— Шундайликка шундайку-я, бироқ қоронғида палакани босиб ташлашади-да. Бўлмаса-ку...

— Хўш, буларни нима қиламиз, Дадажон? — деди ҳалиги қўшни полиздан келган йигит. Қарасам, Дадажон аллақачон араваининг устига чиқиб олган экан.

— Билмадим,— деди у. Кейин аравакаш йигитдан сўради:

— Мана бу қопдаги нима?

— Китоб.

— Қанақа китоб?

— Биринчи синфларнинг китоби. «Алифбе». Райондан беришганди, мактабга олиб бор деб.

— Бўлмаса ўша китобдан иккитасини беришсин,— деди Дадажон ҳалиги кўйлақчан йигитга қараб.

Аравакашлар бир-бирига қарашди. Кейин биттаси пўнғиллади:

— Саноқлик эди...

— Ҳеч нарса қилмайди!

Улар чор-ночор қопнинг оғзини очиб, иккита «Алифбе»ни Дадажонга узатишди.

Бу йўсин китоб талаб қилиб олиш қанчалик тўғри-нотўғри эканлигини билмайман-у, аммо ич-ичимдан севиниб турибман. Дадажон китобларни олиб аравадан тушди. Қўшни полиздан келганлар гангир-гунгур гаплашиб, кулишиб тарқала бошлашди. Аравакашлар қаёқдандир отларини топиб келиб, араваларига қўшиб жўнаб кетишди.

Бизлар яна ўша супамизга келдик. Келгандан сўнг:

— Мана сенга биттаси, — дея Дадажон қўлимга «Алифбе» тутқазди. Ушлаб кўрсам яп-янги экан. Қоронғида хатлари, суратларини кўра олмадим.

Мен Дадажондан отларни қандай қилиб бўшатганини сўрадим. У ўша кетганда тўғри аравага бориб отларнинг палкаларини от ёғочдаги қозикдан бўшатиб қўйган экан. Кейин, аравакашлар шовқин-сурондан қочиб келиб отларига қамчи урганларида, аравалари жойида қолиб, отлар олға чопиб кетибди. Ҳайрон қолдим, қаёқдан калласига бу фикр келди экан?!

Хўроз бир қичқирди: саҳар бўлиб қолибди. Дадажон иккимиз яна ўринга ёнбошладик. У «Алифбе»ни ёстининг тагига қўйди. Мен қўйнимда олиб ётибман.

— Энди «Алифбе»имиз бор, яхши ўқиймиз-а? — дедим Дадажонга.

— Албатта, — деди у ишонч билан.

— Энди ўқитувчи «бўлди, ўтир!» деса, «бўлди ўтир!» демайсанми? — дедим ҳазиллашиб.

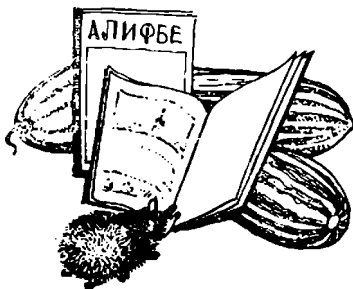
— Вой-бўй,— деди у энсаси қотиб. — Узинг-чи, «қалам, чинни!..»

Шу гапдан кейин иккаламиз ҳам жим бўлиб қолдик. Мен яна бирор нарса демоқчи бўлдим-у, Дадажоннинг жаҳли чиқиб кетиб, «Алифбе»ни олиб қўйишидан қўрқдим. Энди ухлайман деб турган эдим, у жеркиб берди:

— Собиржон, ухлагани қўясанми, йўқми?!

Ҳа, айтмоқчи, сизга отимни айтишни ҳам унутаёзибман. Қишлоғимизда нима кўп, «фалончижоп», «пистончижон» кўп. Уша «жон»лардан бири менман: Собиржон!

Бир амаллаб орқамга ўгирилиб, «Алифбе»ни бағримга босиб, қотиб ухлаб қолибман...

Бугун уйдан кўзёши қилиб чиқдим.

Ҳамма хунобгарчилик чой устида бўлди: ҳамма стол атрофига нонуштага ўтирганида, мен қовоғимни солиб, папкамга китобларни жойлар эдим.

— Мансуржон, ўғлим, аввал чойингни ичиб ол, китобларни жойлаш қочмас,— деди ойим.

Индамасдим.

Дадам столга ўтираётди, ойимга шишиди:

— Тинчликми?

— Бугун шанба-ку, дадаси...— дея норозиланган бўлди ойим.

— Э-ҳа, эсим курсин, бугун Мансурвой ўн иккига тўлди-я!— деди дадам. Урнидан туриб мени қучоғига олди. — Табриклайман ўғлим... Қани, буидақ столга ўтир-чи, ўзи нима гап?

Мен ҳамон индамасдим. Гапга тағин ойим аралашди:

— Ўғлимизнинг эс-ҳуши велосипедда. Тунов кунини туғилган кунингда совға қиламан, демабмидиз?

— Бор-йўғи шуми ўғлим? Шу бугуноқ есть қиламиз,— деди дадам. Кейин ойимга қараб сўзида давом этди. — Шарофат, ишдан сўнг магазинга кириб ўтинг. Менинг бошқа ерда озроқ ишим бор эди.

— Майли,— деди ойим.

Жон-поним чиқиб кетди. Индамай туролмадим.

— Вой-бў, ишдан кейин...

— Ҳа, нима бўпти?— деди дадам.

— Ишдан кейингача магазинда велосипед турармиди?— дедим йиғламсираб.

— Туради, ўғлим, туради...

Кўриб турибман, дадамларнинг сал жаҳллари чиқди. Шундай бўлса ҳам пўнғилладим:

— Опкетиб қолишади...

— Ҳа, опкетса биттасини опкетар, иккитасини опкетар. Нима, ҳаммасини опкетармиди?!

— Ўзи кеча иккитагина қолувди,— дея кўзларимдан ёш чиқиб кетди. Чой ичолмадим. Папкамни қўлтиқладим-у, зарда билан уйдан чиқиб кетдим.

Катта кўчага чиқиб олгунимча дастрўмолим билан кўзларимни артдим. Кўча анча совуқ бўлгани билан ҳаво кўнгил очадиган даражада тиниқ эди. Қуёш энди чиқа бошлаган, баъзи кеч қолган ялқов хўрозлар эринибгина қичқирарди. Қишлоқ аллақачон уйғонган: кўчада одамлар ўрмалаб қолибди. Қолхоз идораси олди-

даги симёғочга ўрнатилган радио товуши аниқ эшнтилиб турибди.

Мен мактабга ҳар куни ана шу катта йўл билан бораман. Бу йўлнинг четида бир оёқ сўқмоқ йўл бор, ана кўриниб турибди. Унг томонидан бўлса катта канал — суви қишин-ёзин тинмайди — оққани-оққан. Каналнинг икки томонида қатор мирзатераклар... Ёзда бу канал бизлардан бўшамайди: чўмилганимиз-чўмилган. Йўлнинг ўнг томонидаги илон изига ўхшаб чўзилиб ётган сўқмоқдан неча марта «ким ўзарга» чопганмиз. Айниқса, велосипедда учсак бу сўқмоқдан. Шундай чиройли излар туширадики, асти қўяверасиз... Энди мен велосипедли бўламан. Мана шу сўқмоқдан, мана бундай қилиб учадиган аканг қарағай: пўшт-пўшт, йўғ-е, жиринг-жиринг! Қочинглар, қочинглар!..

Шунда Олим келиб менга ялинади:

— Мансур, бир учиб берай, бериб тур?

Мен ўтган ёзда эски велосипедини бермаганини юзига соламан. У яна ёлворади:

— Жон Мансур, бир мартагина?..

— Қоч нари, уриб кетаман!— дея жеркиб ташлайман.— Жиринг-жиринг...

Мен хаёлан қўлларимни руль ушлагандек қилиб, велосипедда учиб кетар эканман, тўсатдан бир одамга урилиб кетдим.

— Авария!— дедим мен кўзларимни чирт юмиб. — Синди велосипед!

— Нима деяпти бу тентак?—дегандай бўлди биров. — Қанақа авария, қани велосипед?

Кўзларимни очиб юборсам, олдимда мўйловларини силаб Аҳмад почта турибди. Қишлоғимизда уни ҳамма «Аҳмад почта» деб атайтиди.

— Салом!— дедим уялганимдан.

— Мана бу бошқа гап. Ваалайкум ассалом,— деди у.— Қўрқитиб юбординг-ку, тентак. Тўхта, даданга бир телеграмма бор, чопиб обориб бер. Ҳали мактабингга эрта-ку. Мен бошқа ёққа борнишим керак. Жуда ишларим кўп. Мана... — у елкасида осифлиқ почта сумкасида телеграммани олиб қўлимга тутқазди.

Физиллаб орқамга қайтдим. Хайрият, дадам жўнаб қолмаган экан. Телеграммани оймга бердим.

— Қимдан экан?— деди дадам пальтосини кияётиб. Ойим телеграммани шошилиб ўқий бошлади:

— Акмалжондан!..

— Қимдан дедингиз?— сўради дадам оймга яқинлашиб.

— Акмалжондан. Келяптимиш,— деди ойм хурсанд бўлиб, дадамнинг юзига ҳам табассум югурди.

— Шу бугун келаётгани жуда яхши бўлди-да,— деди у киши. Мансуржоннинг йиғилишига жиддийроқ тайёрланишга тўғри келади энди. Ахир Акмалжон келяпти-я!

— Дада, у ким?— дея суриштирдим ҳали ҳам дадамдан гина қилиб.

— У амакинг бўлади, яхши амакинг,— деди дадам соатига қараб қўйиб.— Уҳ-ў, бор, чоп, ўн беш минут қолибди дарсинг бошланишига!

Мен эшикдан чиқа чопдим, то мактабга етгунимча ҳаллослаб, терга ботиб кетдим. Шоша-пиша синфга кирсам, мендан бошқа ҳамма болалар жой-жойида экан. Қулоқчинимни олиб эшикдан шундай кирган эдимки, синфкомимиз Қўчқор рўпарамга чиқиб:

— Тўхта! — деса бўладими.

— Нима дейсан, қўйвор-э!— дедим эсхонам чиқиб келтиб. У мени ўқитувчимиз ўтирадиган жойга олиб келди-да:

— Шу ерда тур!— деди. Болалар миқ этмай жой-жойларида ўтиришар эди. Бир маҳал орқада ўтирган Олим ёнидаги болага нимадир дея шивирлаб, пиқ этиб кўлиб юборди. Болалар унга ўгирилиб, чунонам ўқрайишдики, Олим лаб тишлаб жим қолди. «Бир гап бор шекилли? Тезроқ айтиша қолмайдимми-а!...»—деб турибман ичимда.

Бир маҳал Қўчқор худди концертларда чиқадиغان дирижёрлардек, икки қўлини болаларга қаратиб, баландга кўтарган эди, бутун синф гур этиб оёққа турди. Қўчқор яна қўли билан ишора қилди. Болалар хор бўлишиб, баланд овозда:

— Ман-сур дўс-ти-миз-ни ту-рил-ган ку-ни би-лан таб-рик-лай-миз! — дейишса бўладими? Нима деяримни билмай қолдим. Севинганимдан кўзларимдан ёш чиқиб кетди.

Кейин Қўчқор синфком менга «ҳаммамизнинг номимиздан», деб бир даста совға берди: альбом, турли буёқ-қаламлар, хитойи қўл фонари — нақ ялт-ялт қилади. Мен шошиб қолиб, бирор тузукроқ гап ҳам айтолмадим.

— Раҳмат, — дедим Қўчқорга.

— Раҳмат, — дедим синфдош дўстларимга.

Болалар синфни бошларига кўтаргудай чапак чалишиб, «ура»лаб қичқиришди. Мен уялганимдан қип-қизил

бўлиб, аста жойимга бориб ўтирдим. Ўтирдим-у, дарсга кўнғироқ ҳам чалинди...

Беш соат дарснинг қандай тез ўтиб кетганини билмай қолибман. Нақадар хурсандчилик билан ўтди бу беш соат. Ҳамма сенга дўст, сен ҳаммага дўст! Шундай хушчақчақ, меҳрибон дўстларнинг орасида хафа бўлишга ўрин борми? Йўқ, албатта!..

Уйга келсам, ойим ҳам ишдан эндигина келиб турган экан.

— Мана бу столни кенгайтириб ўртага қўйиб юборайлик. Кеч бўлиб қолди. Ҳали-замон меҳмонлар келиб қолишади. Ке, кўтаришвор. Бўл-бўл, магазинга кечикиб қоламиз,— деди.

«Магазинга кечикиб қоламиз», деган сўзни эшитиб, менга жон кирди. Тезда ечиндим-да, ойимга қараша бошладим: столни кенгайтириб ўртага қўйдик, ойим устига ҳали тугилмаган янги кўк гулли дастурхон ёзди, кейин буфетдаги вазаларда турган конфет, шоколад, печеньега ўхшаш ширинликларни стол устига териб қўя бошлади. Катта сумканинг ичидан торт олди-да, столнинг ўртасига қўйди, қалай, дегандай менга қаради. Мен тортга қараб тиржайдим, оғзимдан сўлакларим оқиб кетди. Торт ширин-у, бироқ ҳозир мен учун велосипед кераклироқ-да!

— Бўлди энди, юринг ойи!— дедим у кишини шошириб.

— Ҳозир, ўғлим, ҳозир! — дея ойим ясатиғлиқ столга яна бир разм солиб чиқди. Кўнгли тўлди чоғи:— Ҳаммаси жойида, қани юра қол, — деди безовталаниб.

— Хўп! — дедим ҳовлиқиб. — Велосипед ҳам ола-миз-а? А, ойи?

— Мен озиқ-овқат магазинига кириб чиққунимча сен велосипеднинг энг яхшисини танлаб турасан,— деди ойим.

Хурсанд бўлиб кетдим.

Йўлга тушдик. Кўчанинг бошига борганда, ойим сумкасини олиб озиқ-овқат магазинига бурилди, мен эса, спорт магазинига қараб чопдим. Шундай бориб магазинга кирсам, кўз олдимда ярақлаб битта велосипед турибди. Кеча кирганимда иккита эди. Бугун эса битта қопти! Филдираклари, спицалари, рули никелланган.

Магазинда иккита сотувчи юрибди: бири ёшгина аёл, иккинчиси қирқларга бориб қолган, мўйловли, йўғондан келган одам. У билан гаплашишга қўрқади киши. Шундай бўлса ҳам журъат қилиб сўрадим:

— Амаки, велосипеддан тагин борми?

— Бори шу!— деди у дўриллаган овозда.

Мунча қўпол экан. Энди гапирай десам бошқа харидорлар билан овора бўлиб кетди. Битта қопти-я! Юракларим дукиллаб ура бошлади. Ойим тезроқ келса-чи! Кутиб турибман, кутиб турибман, ойимдан домдарак йўқ. Ҳим, яхшисини танлаб тур эмиш?! Ўзи битта қопти-ку!

Мен келгандан бери магазинга нечта одам кириб, нечта одам чиқиб кетди. Ойим ҳали йўқ... Бир маҳал шляпа кийиб олган, қора пальтоли, ўрта бўйли бир киши кириб келди магазинга. У бирпас магазинни томоша қилган бўлди-да:

— Кечирасиз ака, болалар боп нимангиз бор? — деб сўради сотувчидан.

— Нима керак эди сизга?— деди мўйловли сотувчи ниҳоятда мулойимлашиб. Оғзида икки тилла тиши бор экан, илжайганда кўриниб кетди.

— Нима бўлса ҳам оборганда хурсанд бўладиганидан бўлсин.— деди ҳалиги шляпали киши.

— Ҳа, ўғлингиз неча ёшда?

— Ўн иккида.

— Ундай бўлса, мана пальто бор: драпдан. Яхши костюмимиз бор: болгарларники. Тпкилиши яхши, фасони ҳам чакки эмас. Хўш, велосипед бор. Ҳозирги болалар кийимдан ҳам велосипедни ёқтиришади, — деб кулди сотувчи.

— Шундай денг,— деди шляпали киши ўйланиб қолиб. Юрагим қинидан чиқиб кетай деди. Ташқарига қараб отилдим. Ойим кўринмайди. Яна қайтиб кирдим. Қирсам, ҳалиги шляпали киши сотувчига пул санаб бераётган экан. Нима бўлганини билмайман: пештахтага нягимни тираганимча қотиб қолдим. Кўзларимдан ёш чиқиб кетди...

Бир маҳал кимдир орқамдан келиб елкамга қўлини қўйди. Бундоқ қарасам — ойим. Ешланган кўзимга қараб дарров сизди шекилли:

— Тамом бўптими?— деди ташвишланиб. Мендан жавоб ололмагач, сотувчига мурожаат қилди:— Ассалому алайкум, Шобарат ака.

— Ие, ие, келсинлар, келсинлар, Шарофатхон.

— Мана шу ўғлимга велосипед керак эди.

— Охиргисини ҳозир олиб кетди-я! Ие, бу йигитча сизнинг ўғлингиз бўлармиди?— деди сотувчи парвона бўлиб.— Шу гапинг бор экан боя айта қолмайсанми,

жиян. Э, аттанг, сеп илгари келудинг-а? Майли, ҳечқиси йўқ. Хафа бўлма жиян. Эрта-индин шаҳарга тушиб яна олиб чиқамиз. Шунда сенга энг зўридан бераман ўзим, хўпми?..

— Шу бугун керак эди-да, — деди ойим. — Ҳа, майли, раҳмат сизга. Юр, ўғлим.

Сотувчи гўё бир нарса бериб қойил қилиб қўйгандай: — Арзимаиди, келиб туринглар, — дея қўлини кўксига қўйди.

Бирам жаҳлим чиқдики!

Уйга қайтдик. Ойимнинг қўлида сумка. Ундан уч-тўртта шишанинг бўйни чиқиб турибди. Шу шишаларни деб ойим кечикиб келди. Шу шишаларни деб мен велосипеддан қуруқ қолдим.

Уйга келгунча мен ҳам индамадим, ойим ҳам бир нима демади. Дадам ҳам ишдан қайтган экан. У бизларнинг авзойимизни дарров пайқади шекилли, ташвишланиб ойимдан сўради:

— Нима бўлди? Тугаптими?

— Биттаси қолган экан, мана бу ордонани деб етолмай қолдим, — деб қўлидаги сумкасини кўрсатди-да, уйга кириб кетди ойим. Дадам иккимиз унинг орқасидан уйга кирдик.

— Бундоқ тушунтириб айтсангиз-чи, қандай қилиб? — деди дадам.

— Мен озик-овқат магазинига бурилиб, Мансуржонни велосипедга юборган эдим. Бу борганида биттаси бор экан. Мен боргунимча илиб кетишибди.

Дадам тутаб кетди:

— Қанақа одам олди, танийсанми?

— Танимайман, шляпали, катта киши, — дедим тўнғилаб.

— Қани, юр бўлмаса, дея дадам мени қўлимдан етаклади.

— Ҳа, қаёққа? — стол устига ҳалиги олиб келган шишаларни қўяр экан, ҳайрон бўлиб сўради ойим.

— Магазинга! Ҳалиги одамни топиб, илтимос қилиб кўрамиз. Балки берар...

Дадам мени етаклаб ҳовлига чиққанда кўча эшикдан ҳовлиқиб қўшимизнинг ўғли Олим кириб келди:

— Мансур, Мансур! Велосипед... — деди у ҳаллослаганча.

Қанақа велосипед, деб сўраб улгурмасимдан, эшикдан велосипед кўтарган киши кириб келди. Дарров танидим: боя магазинда кўрган кишим! Қора пальто, шляпа, ўрта бўйли...

— Акмал!— деди дадам қучоғини очиб.— Дўстим!..

— Шариф!— деди ҳалиги киши ҳам қучоғини очиб. Бирпасда дадам билан апоқ-чапоқ бўлиб қучоқлаша кетди. Мен ҳайрат бармоғимни тишладим. Гоҳ, уларга, гоҳ айвоннинг четига суяб қўйилган велосипедга қарайман. Қўлоғимга уларнинг гапи кирмайди. Ана, Олим велосипеднинг олдига бориб қолди, ана қўллари билан ушлаб кўра бошлади. Қўй дейишимни ҳам, демаслигимни ҳам билмайман. Тўғри-да, велосипед бировники!

— Мансур, буёққа кел. Акмал амакинг билан кўришмайсанми,— деди дадам.

Мен:

— Салом, — деб аста қўлимни чўздим.

Акмал амаким қўлимдан тортиб, мени бағрига босди-да:

— Оббо Мансурвой-ей, азамат йигит бўп қопсан-ку, а?— деди.

— Бу амакинг билан ойинг иккаламиз университетда бирга ўқиганмиз, ўғлим. Сен гўрт ёшга тўлганигда бу амакинг Хоразмга ишга кетганди,— деб кулдилар дадам. У киши ҳам кулди.

Кейин дадам ойимни чақирди:

— Шарофат, ҳой Шарофат, буёққа бир қаранг, ким келди!

Ойим ҳам уйдан чиқа солиб амаким билан сўраша кетди. Кейин Акмал амаким мени етаклаб велосипеднинг олдига олиб борди.

— Мана, Мансуржон, сенга совға. Ун икки ёшга кирганинг билан табриклайман.

— Мансурнинг туғилган кунини қаёқдан биласан?— деди дадам кулиб.

— Эсингдан чиқибди-да, а? Тўрт ёшга тўлган кунини ётоқда нишонламабмидик? Ушанда ёндафтаримга ёзиб қўйган эдим. Кечагидай эсимда.

— Хотиранг яхши, дўстим,— деди дадам Акмал амакининг елкасига қўлини ташлаб. Мен дадамни секин четга имлаб чақирдим-да:

— Азонда келган телеграмма шу кишидан эдими?— деб сўрадим.

Дадам бош силкиб тасдиқлади. Мен яна шивирлаб:

— Боя магазиндан велосипед сотиб олган шу Акмал амаким эди,— дедим.

Дадам кўрсаткич бармоғини оғзига олиб бориб, «жим» деди. Ойим ҳам бунга фаҳмлади чоғи, дадам билан кўз уриштириб қўйди...

Ҳаммалари ичкарига кириб кетишди. Энди велосипед меники. Мен қувончимни ичимга сиғдиролмай тиржаяман. Олим бўлса ҳам ҳавасдан, ҳам ҳасаддан тиржаяди.

Йўқ, дўстим, мен қизғанчиқ эмасман. Қараб тур, ёз чиқиб кунлар исинин, биргалашиб учамиз. Ҳали сен билан бирга катта йўл чеккасидаги эгри-бугри, мой тупроқли сўқмоққа талай-талай излар туширамиз. Ҳа, ишонавер!

Шундай қилиб, кўзёши билан бошланган бугунги куним, хурсандчилик билан охирлади...

Ҳозиргина катта танаффусга чиқдик.

Офтоб чарақлаб турган бўлса ҳам кун анча совуқ. Уст-бошим бут; эгнимда калта пальто, бошимда иссиқ кулоқчин, оёғимда яқиндагина дадам олиб берган пишиққина қўнжли ботинка. Аъзамжонда бундай қалин кийим йўқ, мактаб деворига суяшиб нон кавшаяпти. Қўряпман: совқотиб турибди. Бурнининг учи билан қулоқлари қизариб кетган. Мактаб ҳовлиси болалар билан лиқ тўла, қий-чув. Мен аста Аъзамжоннинг олдига келдим:

— Исинмаймизми?

— Канақа қилиб?— деди у бурнини бир тортиб.

— Мана бундоқ қилиб...— деб мен уни елкам билан бир туртдим. У деворга сурканиб бориб йиқилиб тушди-да, ўрнидан тура солиб тиржайиб, худди чўқишишга шайланган жўжахўроздай ҳурпайиб, ўлағайлаб аста мен томонга юрди:

— Кани, бўлмаса!..

— Қани!..

Бошланди. Иккаламиз турган жойимизда айланиб елкамиз билан бир-биримизни ура бошладик. Хар урплганимизда «хи, хи», деб қўямиз. Болалар бу «текин томоша»дан қуруқ қолсинми, бирпасда атрофимизни ўраб олиб, шовқин сола бошлашди.

— Ҳа, ха, Аъзамжон, бўш келма!

— Ур, Бўрибой...

— Яша Бўри, ҳа... — Бу гаплар мени баттар «бўри» қилиб юборди. Бўрилигим тутиб кетди... бошладим қиёматни. Қизишиб кетиб Аъзам иккаламиз атрофимиздаги болаларнинг «қуён» бўлиб қолишганини ҳам билмабмиз. Бир махал биров келиб менинг ўнг қўлимдан қаттиқ тортди. Бундоқ қарасам, вожатий опамиз. Тилим гапга айланмай қолди. Аъзам ҳарс-ҳарс қилиб туриб, уялганими, нуқул тиржаяди.

— Уялмайсанларми?— деди Аъзамга қараб. Гўё бу сўз менга алоқадор эмасдай, Аъзамга қараб кулдим. Кейин вожатий опам менга қараб:

— Аҳроров, сени директор чақиряпти,— деди.

Юрагим шиф этиб кетди.

— Ҳозирми?— дедим қўрқувдан овозим титраб.

— Ҳозир.

— Нима ишлари бор экан?!

— Билмадим. бориб эшитасан,— деди вожатий опа

ва бурилиб кетиб қолди. У кетиши билан икки кифтимни қисиб Аъзамга қараган эдим, у:

— По-лун-дра!— деб қочиб қолди.

«Қўрқоқ»

Уни қўрқоқ дейман-у, ростини айтсам, ўзимнинг юрагим пўкиллаб, бир-бир босиб директоримизнинг эшиги олдига бордим. «Нима ишлари бор экан-а?!» Эшикни очолмай бирпас иккиланиб турдим, охири бўлмади, нима бўлса бўлар деб, шартта эшикни очиб, одоб билан:

— Мумкинми?— дедим.

Директор бошини кўтармай:

— Марҳамат,— деди. У қандайдир бир қоғозга алланималарни ёзиш билан банд эди. Мен хонанинг ўртасига келиб қулоқчинимни қўлимга олиб, директорнинг менга қарашини кутиб турибман. Директоримиз икки чаккасидаги сочларига оқ оралаб қолган, қирқ беш-элликлар чамасидаги гавдали, серсавлат киши. Анча йилдан бери шу мактабда ишлайди, дейишади. Хона озода, кўркам қилиб ясатилган; эшикдан кирганингда тўғри гулдор пойандоз гиламга қадам қўясан, у гиламнинг нариги учи тўғри директор ўтирган столга бориб тақалади. Жуда чиройли, узун пойандоз. Гард йўқ, топ-тоза. Мен беихтиёр оёқларимга қарадим, артмай кирибман, эҳ...

— Қани, ўтир-чи, Аҳроров,— деди у киши ёзув столдан бош кўтариб.

— Салом, — дедим мен қизаринқираб.

— Салом, — деди директор кулимсираб.

Унинг юзидаги кулгини кўриб, кўнглим сал ўрнига тушди. Директор қўлидаги қизил қаламни столга тақтақ уриб, ўйнаб ўтириб сўради:

— Хўш, Аҳроров, қани айт-чи, нима иш қилиб қўйдинг?

— Нима иш қилбман?!— дарров қовоқларимни осилтириб олдим.

— Нима иш қилганингни сен биласан,— деди директор.— Қани, бир яхшилаб ўйлаб кўр...

— Ҳеч нима қилганим йўқ,— дедим таажжубланиб. Юрагим пўкиллаб уриб, бошимга ҳар хил ўйлар кела бошлади. «Нима ёмонлик қилибман-а!?» Директор ҳамон менга савол пазари билан қараб турарди. Мен, раҳмларини келсин, дегандай лабларимни буриб, башарамни буриштириб йиғламсирадим:

— Гуноҳ иш қилганим йўқ...

Шу маҳал кимдир эшик тирқишидан мўралади. Директор ўша томонга боқиб:

— Келинг, Абзий ака, келинг,— деди, сўнг менга

синовчан тикилди-да: — Майли, Аҳроров, яхшилаб ўйлаб кўргин-да, дарсдан сўнг олдимга киргин,— деди.

Мен орқамга бурилиб чиқиб кетаётганимда Абзий ака бурчакда турган вешалкага қулоқчинини илиб, олдими тўсди.

—Ий, Бўрибой, сизмисинг? Ний ишлап юрасинг мунда?— деди бошимни силаб. Кейин у директорга қараб гапида давом этди:— Бек матур бола, кўршим бўла меним...

Мен директорга эшитдингизми, дегандай бир қарадим-да, чиқиб кетдим. Чиқиб кетдим-у, қачон қўнғироқ бўлиб, қачон жойимга кириб ўтирганимни ҳам сезмабман. Бошимда фақат битта хаёл: «Нима иш қилиб қўйибман?»

Ростини айтсам, бошим қотиб кетди. Болаларнинг айтишига қараганда, адабиёт дарси бўлиб ўтибди, энди география дарси бўлармиш... Мана, география дарси ҳам бошланди. Хаёлим жойида эмас. Харита олдига чиқиб гапираётган боланинг оғзи қимирлагандай бўлади, овози эшитилмайди... Хаёл олиб қочади мени: нима ёмонлик қилибман-а? Немис тилидан олган иккимни аввал кунни тўзатган эдим-ку... Ростини айтсам, шу немис тилини кўрарга кўзим йўқ: ди Шуллер, дас Бух! Э, ўргилиб кетдим-э... Икки йил бўладики, «гугентаг» бераи «авфвендер зейн»дан нарига ўтолмайман. Нима қилаги бор шунинг?» «Анна унд Марта баден» деган гапнинг маъноси нима эканини билмай қолганим учун икки кўйди. Кейин билсам, бунинг маъноси: «Анна билан Марта чўмиляпти», дегани экан. Чўмиляпти!.. Тўхта-тўхта! Э, бўлди! Отпускада эканлигимизда маҳаллалик бир Мансур деган кичкина болани чўмилтираман деб сувга чўктириб юбораёзган эдим. Балки, шунга чақирган бўлса керак. Нима мен уни атайлаб қилибманми? Анҳорда чўмиляётган эдик, Мансурнинг ўзи келиб кўзини лўқ қилиб турди. Кейин мен унга:

— Сўзишни ўргатиб қўяйми?— дедим.

— Хўп,— деди у. — Кейин ечинтириб сувга олиб тушдим. Бир вақт қарасам, оёқларини чапиллатиб анҳорнинг ўртасига қараб кетяпти. Мен ўзим саёз жойидан қўлимни ерга тираб зўрға сузиб юрибман-а, у бўлса... Дарров орқасидан сузиб кетдим, унга етиб борганимча оёқларим, қўлларим толиб қолди. Етиб қўлидан тутдим-у, орқага қайтай десам, кучим келмади. Оёқ-қўлимни типирчилатиб, бир чўкиб чиқдим. Мансур талвасада бақира бошладди... Бир маҳал қарасам, қирғоқда

ётибман. Мансурни бўлса ётқизиб оғзидан сув оқизишаётган экан. Бир каттароқ бола, яхши пайқай олмай қолдим, Мансурнинг акаси бўлса керак, чап юзимга бир тарсаки тушириб қолди... Қулоқларим шанғиллаб кетди. Лом-мим деёлмадим.

...Шунга чақирдимикан? Йўр-е, у воқеанинг бўлганига тўрт ой бўлиб кетди-ку! Унга бўлмаса керак. Бўлмаса нега экан-а?

Мен билан ёнма-ён ўтирган Аъзамжоннинг қалам-тароши шақ этиб полга тушиб кетди. Бир сесканиб ўзимга келиб қарасам, ҳали география дарси бўлаётган экан. Уқитувчининг қўлидаги таёқча тез-тез харита устида пайдо бўлар, ниманидир болаларга завқ билан тушунтирар эди. Энди унинг таёқчаси Америка Қўшма Штатлари устида... Диққат билан эшитай десам ҳам хаёл қурғур тутқич бермайди. Ҳали нима қилиб қўйганимни излаб тополмай ўтирибман. Уқитувчининг: «Америка... бу жойда ҳам пахта плантацияси ўстирилади...» деган гаплари қулоғимга чалиниши билан, бу йил пахтага чиққанда қилган ишларим эсимга тушиб кетди. Яқшанба кунларининг бирида шаҳарга яқин жойдаги «Коммунизм» колхозига чиқдик. Машинада олиб чиқишди. Далада пахта жудаям кўп экан. Ҳамма теримга тушиб кетди! Аъзам иккаламиз бир қувлик ўйлай бошладик.

— Топдим!— дедим мен Аъзамга.

— Хўш, нимани топдинг?— деди Аъзам энтикиб.

— Иккаламиз бир қанорга теряпмиз-а?

— Ҳа, теряпмиз. Нима бўпти?

— Пахтамизни пешинда топширмаймиз,— дедим мен билағонлик қилиб.— Кечқурун колхозчилар тўпланган, тўполон маҳалида олиб борамиз-да, аввал мен қанорни тарозига қўяман... тортириб бўлиб, пахтани хирмонга тўккан бўламан. Озроқ тўкиб сенга бераман. Кейин сен топширасан.

— Қўй-э, билиб қолса-чи?

— Э, қўрқоқ! Билдирмайсан-да!

Кечқурун худди шундай қилдик. Аъзам жуда лапашанг бола-да. Қўрқоқлик қилиб, тарозибонга билдириб қўйса бўладими? Мен зўр бериб:

— Жон амаки, иккинчи бундай қилмаймиз. Уқитувчимизга айтмай қўя қолинг,— деб ялиниб ётибман-у, у эса: «По-лундра!»— деб қочиб қолди. Яхшиям бизнинг бу аҳволимизни болалар кўришмади. Унда роса шарманда бўлар эканмиз-да! Тарозибон амаким ҳам гинг демади. Фақат:

— Иккинчи бунақа тентаклик қилманглар, хўпми?— деб қўя қолди. Ҳўқитувчимизга айтмасликка ваъда берди. Шу воқеамикан, директоримизнинг қулоғига етиб қолган? Йўғ-е, айтмагандир. Айтмайман, деб ваъда берганди-ку, кап-катта киши... Бунинг устига бу воқеа сентябрда бўлувди, ҳозир эса...

Хўш, бу ҳам эмас, деб ўйлаб ўтириб, география ўқитувчимиз чиқиб, немис тили опамиз синфга кирганини ҳам билмай қолибман. Яхши биламан, мендан ўтган гал сўраган, бу гал сўрамайди, иккимни тузатганман... Яна хаёл чулғаб олди мени. У бўлмаса, бу бўлмаса, энди нима? Нима айб қилибман шунчалик? Директоримизнинг одати шу — унча-мунча иш учун овора қилиб олдига чақириб ўтирмайди. Қани, яна бир ўйлаб кўрайчи, пионер нималарни қилмаслиги керак? Пионер яхши ўқиши керак. Бу — бир. Яхши ўқийман. Фақат немис тили... Пионер ёлғон гапирмаслиги керак — икки. Қачон, кимга ёлғон гапирибман. Менимча ёлғон гапирмаганман. Пионер чекмаслиги керак. Чекмайман. Анов куни Ўзам иккаламиз бизнинг уйда дарс тайёрлаб ўтириб, дадамнинг тоқчада турган «Қазбек» папиросини кўриб қолдик. Ойимга кўрсатмай битта-битта чекиб кўрмоқчи бўлувдик, бирам аччиқ эканки, тутунига йўталавериб нақ ўлиб қолаёздик. Нимаси яхши шу папиросини?! Хўш, иннайкейин, тагин нима эди? Ҳа, иннайкейин пионер ичмаслиги керак. Ичмаслиги? Э, бўлди-бўлди. Тунов куши туғилган кунимни ўтказган эдик. Ушанга бўлса керак!..

Ҳамма нарсага қўшнимиз Зиёд ака сабабчи бўлди: дадам менинг туғилган кунимни нишонламоқчи бўлиб, қўшниларни айтди. Баъзи қўшниларимиз айтмасак ҳам ўзлари билиб чиқаверишди. Ун-ўн беш киши бўлиб, стол теварагига ўтиришди. Дастурхон тўкин-сочин. Меҳмонлар аввалига туппа-тузук ўтиришган эди, ярим соатлар ўтар-ўтмас бир-бирига гап бермай, чулдираб қолишди. Айниқса, Зиёд аканинг оғзи ҳеч тинмади. Бирам ёмон кўраманки, шу кишини. Менга қолса сираям чақирмасдим. Дадам таклиф қилди. Улар бирга «Ўзбекбирлашув»да ишлашади. Менинг ўнг томонимда ўтирган кишини одамлар «Абзий ака» дейишди. Бу киши ҳам қўшнимиз. Бизнинг мактабда завхоз бўлиб ишлайди. Яхши одам, яхши муомала қилади ҳаммага. Уни нега Абзий ака дейшади, татар бўлгани учунми ё асли исмлари шундайми, уни билмайман.

Бир маҳал Зиёд ака:

— Ҳамма рюмкаларини тўлдирсин, — деди ва ўр-

нидан туриб, битта рюмкани олиб менга чўзди. Қани, Бўривой, мана буни ол!

Мен ҳайрон бўлиб дадамларга қардим.

— Олавер, қўрқма сухой,— деди Зиёд ака тагин мени қистаб.— Гап бор...

— Қўй, инди, балага таклиф итма, — деди Абзий ака,— Хараб итасинг сабий фақирни!.. Қуй!

— Жим ўтиринг Абзий. Именинник ичиши керак...

Хуллас қўлимдаги рюмкани ютиб юбордим. Худди томоғимдан ичимга олов қўйилгандек бўлди. Қўзларимдан ёш чиқиб кетди.

— Ана, олам гулистон...— деди Зиёд ака кулиб.

— Йй, гулистонинг курсин, ҳали бу саби бит, ҳеч нарсага ақли тушуниб етмай...— деди Абзий ака. Дадам бўлса: «Майли ҳечқиси йўқ», деб нуқул орқамни қоқадди.

Сал ўтмаёқ бошим айланиб, кўзим тиниб кетди. Стол атрофида ўтирганлар кўзимга ғалати бўлиб кўрина бошлади. Кейин, кейин дунё кўзимга чиройли кўриниб кетди. Хурсандчилигимдан кулиб юбордим. Роса кулавердим, кулавердим... Бир маҳал ойим келиб аста қўлимдан тортганини биламан, уёғи эсимда йўқ. Эрта-лаб кўзимни очсам, каравотда ётган эканман. Бошларимни кўтаролмайман: зирқ-зирқ оғрийди.

Вой-бў, мен уятсиз шунча иш қилибман-ку, тагин директоримиз: «Нима иш қилиб қўйдинг?» десалар уялмасдан, ҳеч нима қилганим йўқ, деб ўтирибман-а! Бунинг устига кечаги трамвайдаги воқеа-чи? Дарсдан чиқиб кетаётиб, синфдошим Кароматни қувлаганим-чи? Бечора, мендан қочиб ўзини трамвай ичига урса ҳам қўймадим-а! Кетидан судралиб трамвайга чиқибман-а! Қўполлик қилиб, бир кексароқ аёлнинг оёғини ҳам босиб олдим. У менга хўмрайиб қаради. Уэр ҳам сўрамадим. Қўлида газета ушлаб турган новча йигит менга тикилиб қаради. Танишга ўхшаброқ кўринди. Унда кўзларимни яширдим. Трамвай тўхтади, кейин эса...

— Аҳроров, тур ўрнингдан!— деб қолди шу маҳал немис тили ўқитувчимиз. Мен чўчиб тушдим, ўрнимдан сапчиб туриб:

— Ди трамвай!— деб юбордим. Нима учун ундай деганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Балки трамвай воқеасини ўйлаб ўтирганим учун бўлса керакдир.

Синфда бирдан кулги кўтарилди. Ҳатто ўқитувчи ҳам кулиб юборди. Хижолатдан ерга кириб кетгудек бўлдим. Яхши ҳам бахтимга қўнғироқ чалиниб қолди, йўқса аҳволим не кечишини тасаввур қилинг-а?!

Хуллас, бугунги дарслар татимади. Ўзимни ўнглаб

олиб, китобларимни папкамга жойладим-да, истаб-истамай идорага бордим. Секингина директоримизнинг эшигидан ичкарига мўраладим:

— Мумкинми?

Директор мени ичкарига имлади. У телефон орқали ким биландир илиқ суҳбатлашарди. У гаплашиб бўлгач, трубкани жойига қўйди-да, жилмайибгина гап бошлади:

— Кечирасан, Аҳроров, мен янглишибман...— У хижолат чеккан киши бўлди. — Мен айтган бола анави олтинчи «Б» даги Аҳроров экан. Хафа бўлма. Баъзан шундай янглишмовчиликлар бўлиб туради... Сенга рухсат.

— Х-хўп...— дедим қувониб кетиб. Шошиб-пишиб йўлакка чиқдим. Олтинчи «Б»да ўқийдиган Аҳроров шалпайиб шу томонга келаётган экан. Шуни деб мен қанча азоб чекдим-а?!

У менга қараб:

— Ҳа, ди трамвай,— дея тиржайди.

Дарров бу гап олтинчи «Б»га қаёқдан етақопти. Бу анави қўрқоқ Аъзамнинг иши бўлса керак. Ҳозир ўзининг ҳам «ди трамвайи» чиқади-ку, мени мазах қилишини-чи!..

Ҳамма аллақачон уй-уйига жўнаб қолибди. Мен ҳам якка ўзим ташқарига чиқдим-у, ўйга толдим: «Ҳеч нима қилганим йўқ», деб шунча гуноҳ иш қилиб қўйибман. Бунинг азобини айтмайсизми?! Кейинги уч-тўрт соат ичида икки кило озиб кетган бўлсам керак-ов... яхшики, директорнинг бу ишлардан хабари йўқ экан. Билиб қолса борми!.. Яхшиси ёмон иш қилиш керак эмас экан. Қилган ёмон ишинг шубҳага, ҳадикка айланиб, ич-ичингдан кемириб ташлар экан. Бундан буён пионерга нолойиқ иш қилиб қўйсам, албатта ўқитувчимизгами, директоргами кириб ростини айтаман, узр сўрайман. Ўзимни ўзим қийнаб нима азоб!

Шу қарорга келиб, остановкага етганимда, трамвай ҳам келиб тўхтади. «Ди трамвай», деганим эсимга тушиб, сал илжайдим-да, вагонга чиқдим: юзимга гуп этиб иссиқ ҳаво урилди. Шундагина кўча анча совуқ эканини пайқадим.

Трамвай бир силкиниб, аста ўрнидан жилди...

* * *

ИНДАМАС [Сарғасқаевдан]

Мен районга келганимда лагерга борадиган болалар жұнаб кетишибди.

— Нега кечикиб қолдинг?— деди менга район комсомол комитетида ишлайдиган кўккүз қиз.

— Кечикканимни ўзим ҳам билиб турибман,— дедим мен афсусланиб. Рост-да, дўстларингдан орқада қолиб кетсанг яхшими! Билмадим, сал рангим ўзгариб кетган бўлса керак. Ҳалиги қиз:

— Майли, хафа бўлма,— деди мени юпатиб.— Ҳозир продукта олгани Усмон бобо келади. Шунга қўшиб юбораман сени.

Унинг далдасидан сал ўзимга келдим. Мен нима учун кечикиб қолганимнинг сабабини айтдим.

Бир пайт ташқаридан:

— Дрр!— деган бўғиқ товуш эшитилди.

Ўрнимдан сапчиб деразага қарадим. Ҳалиги қиз ҳам ўрнимдан қўзғалди.

Дераза қаршисида тўхтаган аравадан кекса бир киши букчайиб тушаётган эди.

— Мана, Усмон бобо ҳам келди,— деди қиз муҳим бир янгиликни эълон қилаётгандай бўлиб. Эшик томон ошиқди...

...Қишлоқдан берироқ чиққандан сўнг арава йўли бизларни жилға бўйлаб баландликка бошлади. Районга талай марта келган бўлсам ҳам бу йўлларни кўрмагандим. Эшитишимга қараганда мен борадиган жой Чорбоғли сойининг бўйи, атрофи қалин дарахтзормиш.

Бир маромда чайқалиб кетаётган арава ортидан чанг кўтарилади, енгил эсиб турган шабада юзларимизни силаб-сийпайди. Кун қизигандан қизиб келар эди.

Йўл четидаги ўт-ўланлар чанг тагида қолиб, қурий бошлаган. Нарироқда бошоқлари сарғая бошлаган буғдойзор шабадада денгиз каби чайқалиб турибди. Ҳозқдан қарасанг, худди елпиниб турган ипак рўмолчага ўхшаб кўринади.

Битта қирдан ошиб пастликка тушиб кетяпмиз. Шамол сал қаттикроқ эса бошлади. Йўл-йўлакай битта-ярымта харсангтошлар учрай бошлади.

Биз энди сой биқинига тушиб олдик. Ҳалигина қулф уриб кўринган кенг дала, бепоеъ осмон торгина сойнинг икки ёнига қисилиб қолгандай бўлди. Сой атрофи кўм-кўк, ўртасида оқаётган сувнинг шарқираши қулоққа ёқимли эшитилади. Йўл бўйи қалин қамиш, дарахтлар

билан қопланган, бир томонида катта харсангтошлар йўл кесиб ўтган. Бир қўклам кўринишини эслатса, иккинчиси сарғиш куз манзарасини кўз олдингизда гавдалантиради.

Йўл манзарасини томоша қиламан, деб, Усмон бобо билан тузукроқ сўзлашолмадим ҳам. Мана, лагерга етиб келдик...

Мен аравадан тушаётганимда олдимга Бубина чопиб келди.

— Албатта, келарсан деб ўйловдим. Келганинг жуда яхши бўлди-да,— деди у ҳансираб.

— Келдим,— дедим ва ортиқ гапирмай халтамни шалвиратиб кўтарган кўйи палаткалар томонга кета бошладим.

Лагеръ бошлиғи — ўқитувчи Искандар ака катта палатканинг олдида турган экан. Оппоқ юзи офтобда сал қорайипти. Устига кийиб олган йўл-йўл оқ кўйлагининг енглари шимарилган, бошида енгил сомон шляпа.

— Келдингми?— деди у менга қайта-қайта курак тишларини кўрсатиб.

— Келдим,— мен ҳам ўз навбатида синиқ-мертик тишларимни кўз-кўз қилдим.

У Бубинани чақирди. Қиз унинг олдига югуриб келди.

— Мана бу Давид сенларнинг отрядларингга қўшилади. Ҳозир эргаштириб бориб жонлаштир,— деди.

Қизиқ, ҳалигина унинг саволига жавоб қайтаргим ҳам келмовди, мана энди бўлса унинг ихтиёридаман.

Шундай қилиб, Бубина билан бир отряддагина эмас, бир звенода юришга тўғри келиб қолди. У звеномиз бошлиғи бўлгани учун кўп нарсада унга бўйсунिशга тўғри келди.

Бубина эса бошлиқ эканини кўз-кўз қилиб, ҳозирда-ноқ буйруқ бера бошлади:

— Эртага саёҳатга чиқамиз. Ҳали спортдан машқ қиламиз. Мана бу китобни ўқиб чиқ, сўзлаб берасан...

Хуллас, топшириқларга кўмиб ташлади.

Начора, спорт машқларига ҳам бордим, берган китобларини ҳам ўқидим.

Бир-икки кундан сўнг, кечки пайт, лагеръ майдонида копток тепиб юрган эдим, олдимга Бубина келди.

— Давид, буёққа кел.

— Ҳўш, нима ишингиз бор эди?— дедим мен уни «сиз»лаб.

— Давид, сендан бир нарсани... — дея тутилди Бубина.— Сендан ёрдам сўрамоқчи эдим... Йўқ-йўқ, ёр-

даммас, маслаҳатлашмоқчи эдим. Сен илгари звено бошлиғи бўлгансан-а? Тажрибанг бор. Мана, яхши иш-лаяпсан. Фақат жаҳлинг чиқмаса айтаман.

— Хўш?

— Ҳеч кимга айтмайсанми?— деди у менинг қош-қовоғимга қараб.— Анави Сафар деган болани биласан-а?..

— Биламан.

— Билсанг шу бола индамас-а? Ўзини доим четга тортгани-тортган. Ҳеч кимга қўшилмайди, бир-икки марта сўзлашмоқчи бўлиб борсак, индамади. Зерикканга ўхшайди. Топшириқ берсанг кўнгилдагидай қилиб бажармайди. Ўзинг биласан-ку. У ҳам ўзимизга ўхшаб дам олгани келган. Унинг бундай юриши тўғри эмас, шунинг бир амаллаб ўртамызга тортсак деган эдим. Шунга нима дейсан?..

Мен ўйланиб қолдим. Рост, Сафарни ҳар куни кўраман. Иккаламиз битта палаткада ётамиз. Бироқ унга унча эътибор бермаганимданми, бунақа одати борлигини пайқамаган эдим. Бубинанинг гапларида жон бор...

— У болани менга қўйиб бер,— дедим мен мақтаниб,— уни ўзим тарбиялайман!..

Бироқ Сафарни ишга торттириш осон эмас экан. Унга гап тушунтириш қийин бўлди. У жуда камгап экан: «Ҳа, йўқ»дан нарига ўтмайди.

...Эрта тонгда лагеримиз орқасидаги полизни кўргани бордим. Бирам ажойиб полиз эканки... Бир четда картошка, иккинчи томонда помидор гуллаган, ундан нарида тарвуз кўринди. Жуда қизиқ бўлди-да! Ана томоша сенга! Полиздан кўзимни узолмай қараб тургандим, бир ит вовуллаб қолди.

Бундай қарасам, полиз четидаги устига ўт ёпилган чайла томондан катта бир ит югуриб келяпти. Қочай десам улгуролмайман.

— Во-ой!— дея қичқирдим. Болаларнинг, ўтириб олсанг ит қопмайди, дегани эсимга тушди-ю, чаққонлик билан чўккаладим.

— Оқтўш, қайт орқангга!— деган қаттиқ овоз эшитилди. Ит бўйнини энгаштириб, думини ликиллатиб орқасига қайтди. Қарасам, елкасига кетмон қўйиб, шимини тиззасигача шимариб олган бир бола келяпти. «Ие, Сафар эмасми? Худди ўзи-ку! Бу ерда нима қилиб юрибди?»

— Шундан ҳам кўрқасапми?— деди Сафар кулимсираб.

— Қопиб олса...— дедим мен тўнғиллаб, уст-бошим; ни қоқдим.

— Сен ҳам ёрдамлашгани келдингми?— деди у хурсанд бўлиб.

У нима ҳақда сўраётганини билмасам ҳам «ҳа» ишорасини қилдим. Ҳали ҳам ҳайрон бўлиб турибман. Бу ҳам майли-я, ҳеч қовоғи очилмайдиган Сафарнинг хурсанд бўлиб туриши мени ажаблантирди.

— Мен ҳам шундай қиларсан, деб ўйлагандим, — деди Сафар.— Юр!

Бизлар чайлага қараб юрдик. У чайлага етгунча гапириб борди.

— Ҳар куни бир марта шу ерга келиб қарашиб кетаман. Қизиқ-да, отрядимизда ёш мичуричилар озми? Нега улар ҳам озгина-озгина ёрдамлашишмайди? Ростини айтсам, лагерь қошида тажриба участкасининг йўқлиги менга ёқмайди. Эҳ, бизнинг мактабимиз қошидаги тажриба участкасини айтмайсанми! Нима десанг бор! Ҳаммасини ҳам ўзимиз экканмиз.

— Лагерь фақат бу йил ташкил этилди-да,— дедим мен.

— Бизнинг совхозимиз ҳам бу йил ташкил этилган. Бориб кўргин-чи... Томоша қиласан! Бу ерда бўлса ўйиндан бошинг чиқмайди. Зерикиб кетасан.

Ростини айтсам, ичимда хурсанд бўлиб кетдим. «Айтган сўзимнинг устидан чиқдимми? Хўш, энди нима дер экансиз, ўртоқ Бубина!»— дедим ичимда.

— Саёҳатлар-чи, спорт мусобақалари-чи, мажлислар-чи?— дедим мен унга.

— Майли, тўғри,— деди у менинг фикримга қўшилиб,— вақти-вақти билан меҳнат қилишни ҳам унутмаслик керак-да, ахир. Енгинамизда шундай полиз турса-ю, бунга бефарқ қараб юрсак-а?!

— Албатта яхшимас,— дедим мен унинг сўзини маъқуллаб,— мен ҳам шунинг учун келдим-да.

Сафар иккаламиз лагерьга қадрдон дўстлардек иноқ қайтдик.

— Қизиқ, мен Усмон бобони бизларга продукта ташийдиган одам бўлса керак деб ўйласам...

— Э, бу фақатгина лагеримизга ёрдами,— деди Сафар кулиб.

— Сафар, нега сен бераётган ёрдамингни илгарироқ айтмадинг-а?

— Кимга, Бубинагами?— деди Сафар энсаси қотиб.— Унга мажлис қилишдан бошқа нарса керак эмас.

— Йўғ-е, сен ундай дема. Бубина яхши қиз...

Мен ҳам унга Бубинанинг яхшылигини исбот қилиб бермоқчи бўлган эдим, у:

— Майли, айтиб боқ, маъқул деса...

— Бўпти...

Бизлар лагеръ майдонига келганимизда, рўпарамиздан Бубина чиқиб қолди.

— Яхши бўлди, ўзларинг келиб қолдинглар, мен сенларни излаб юргандим,— деди у. — Юринглар, ҳозир отряд мажлиси бўлади.

— Тўхтаб тур,— дедим мен Бубинага.— Мажлисингни қўя тургин.

Бубина ҳайрон бўлиб, анграйиб қолди.

— Нега ҳайрон бўласан,— дедим мен синиқ қулиб.— Ҳозир учаламиз вожатийнинг олдига борамиз. Кечикмасдан боришимиз керак, ҳа, муҳим иш бор...

Шу ҳафта ичи тўхтамай ёққан ёмғир ҳозиргина тиниб, ҳаво сал ёришди, уфққа туташ қуюқ қора булутлар тарқала бошлади. Кейин ялт этиб қуёш чиқди. Яйловда ёйилиб юрган қўй, сигир подалари, уюр-уюр йилқилар қуёш нурларида даланинг ҳуснига ҳусн қўшди. Яйловга қарасанг баҳринг очилади.

Кеч кириб қолган...

Қўчқор саманни йўрттириб, узоқдан уйлари оқариб кўринган овулига қараб хаёл суриб келарди.

Шу пайт ёвшан тагидан гур этиб кўтарилган бир гала булдуриқ унинг хаёлини бузиб юборди.

Қўчқор овулга яқинлашиб қолди. Ҳув анави кўриниб турган катта оқ уй — у ўқийдиган мактаб. Унинг ичида кенг зали бор. Бирор мажлис бўладиган бўлиб қолса, овул кишилари шу ерга йиғилишади. Яна бу залда кино ҳам қўйилади. Кинони Сергей амаки олиб келади. Сергей амакини овул болалари жуда яхши танийди. Улар: «Кино келдими?» деб сўрашмайди, «Сергей амаки келдими?», деб сўрашади. У. келдими — яхши кино бўлади деяверинг!

Бугун Сергей амаки келган кўринади: мактабнинг олдида кўчма кино ўрнатилган автомашина турибди, машина атрофи болалар билан гавжум. Қўчқор саманнинг жиловини мактаб томонга бурмоқчи бўлди-ю, лекин беда олиш эсига тушиб, тўғри саройга ўтиб кетди.

У уйи олдига келганда, Набини учратиб қолди.

— Қўчқор, тезроқ, тезроқ! — деди Наби шошилиб. — Сергей амаким келди.

— Қанақа кино бўлармиш?

— «Мардлик мактаби» деган кино. Мировой киномиш.

— Бўпти, борамиз...

— Юр!

— Ийи, мунча шошасан, ҳали эрта-ку. Ҳозир саманнинг беда олиб келиб берай, ундан кейин.

— Эҳ-е! Саройга бориб, беда олиб келгунингча... Вой-вуй...

— Бўлмаса бундай қиламан, — деди Қўчқор, — далада нима кўп, ўт-ўлан кўп. Тойимни нарироққа олиб бо-

риб, маҳкам тушовлаб, қўйиб юбораман, эрталабгача қорни тўяди.

— Бўпти, меп сени мактабнинг олдида кутиб тураман. Тез боргин, хўпми?

— Хўп...

...Тушдан кейин булут тарқалиб, қуёш чиққан бўлса ҳам, кечаси шамол туриб, кун анча совуқ бўлди. Олдинги оёқларидан ингичка, лекин пишиқ жун чилвир билан тушовланган саман той, зимистон кечада ўт-ўлан топиб ёйиш уёқда турсин, қўрқув босиб, саросимада қолди. Булутли қоронғи кечада саманнинг кўзига ҳар бир гиёҳ ҳам, ҳар бир жингил ҳам бўри бўлиб кўринди. Шунда бечора той қўрқиб, бирдан аянчли кишнаб юборди. Унинг бу кишнаши — ўз уюрини излаётгани эди. У яна устма-уст кишнади. Тушовли бўлса ҳам анча жойгача сакраб борди.

Шу пайт қаёқдандир бўрининг чўзиб-чўзиб увлагани эшитилди. Саман яна кучининг борица олдинга ҳаракат қилиб кўрди. Лекин тезда чарчаб қолди. Агар оёғида тушови бўлмаса, йилқилар ёйилиб юрган томонга — Қудрат аканинг овулига қараб учар эдику-я!

Ана, яна бўри товуши... Бу гал жуда яқин жойдан эшитилди. Саман қўрқув ичида бутун кучини тўплаб яна олдинга сакради. Каттиқ кишнади. Узоқдан қандайдир бир от ҳам кишнаб жавоб қайтарди. Бу — йилқидаги кўк қашқа эди.

Қани энди ҳозир кўк қашқа шу ерда бўлса! У бўрини қувиб юборар эди.

Саман энди ўша кўк қашқанинг товуши чиққан томонни мўлжаллаб жон-жаҳди билан сакраб, кучининг борица устма-уст чинқириб кишнаб юборди. Қашқа яқин бир жойдан жавоб қайтарди. Бироқ, шу маҳал қоронғи кечада саманнинг олдидан иккита бўри чиқиб қолди. Кўзлари оловдек чақнаган йиртқичлар, ўткир тишларини шакиллатиб саманга ташланди. Саман чинқириқ аралаш кишнаб осмонга сапчиди. Ваҳший бўри унинг барра ўмровига оғиз солди...

Шу заҳоти қаёқдандир кўк қашқа пайдо бўлди. У қуондек учиб келиб, бўрига ташланди. Эсхонаси чиқиб кетган бўрилар қашқанинг олдига тушиб қочиб қолишди. Кўк қашқа қулоқларини чимирганча бўриларни анча жойгача қувлаб, яна саманнинг олдига қайтиб келди. Шунда яқин жойдан қандайдир бир таниш кишининг:

— Беҳ, беҳ, беҳ... — дегани эшитилди.

Сал ўтмай чопиб келаётган отнинг дупур-дупури эшитилиб қолди. Бу келаётган Қудрат ака эди. Тажрибакор йилқичи кўк айғирнинг бекор чопиб кетмаганини сезиб, унинг изига тушган эди.

Қудрат ака оти устидан сакраб тушиб, кўк қашқанинг олдига келди. У тўсатдан айғирнинг нариги томонида турган яна бир отни кўрди-ю:

«Ие, саман-ку?! Бемаҳалда бу ерда нима қилиб юрибди? Ё Қўчқорни йиқитиб қочдимикин?»— деб ўйлади ўзича. Кейин саманга яқинроқ бориб унинг уёқ-буёғини силаб кўрган эди, саман хўрс-хўрс қилиб осмонга сакради. У жуда терлаб кетган, аъзойи бадани дир-дир титрар эди. Қудрат ака яқинроқ бориб яна уни эркалаб силаган эди, қўли илиқ бир нарсага тегиб кетди:

«Қон?! — деди у ҳайрон бўлиб, кейин қўлини отнинг ёлига арти-да, чўнтагидан гугурт олиб ёқди. — Эҳ, аттанг!..»

Тойнинг ўмровидан қон сизиб оқарди. У, тузукроқ кўрай, деб яна гугурт чаққанда, саманнинг оёғидаги тушовга кўзи тушди.

Қудрат ака бу даҳшатли воқеанинг сабабига тушунди.

«Болага иш буюр, кетидан ўзинг югур, — деб шуни айтар эканлар-да!— Саройдан беда олиб келиб солишга эринган-у, тушовлаб қўйиб юборган. Мана энди...»

Қудрат ака уҳ тортиди-да, саманнинг оёғидаги тушовни ечиб, ўзи билан бирга йилқилар ёйилиб юрган томонга етаклади. Кўк айғир улар билан бирга кетди.

Қудрат ака тонг отгач, оқсоқланиб қолган саманни бир амаллаб етаклаб келиб, уйнинг орқасидаги катта қозиққа боғлади. Кейин унинг олдига озгина хашак солди-да, уйига ҳам кирмай қайта отга миниб, мол докторини олиб келиш учун жўнаб кетди... Ҳар куни сувлуқ чайнаб гижинглаб ўйнаб турадиган саманнинг бугун хашак чайнашга ҳам дармони келмас, қулоқларини шалпайтирганича бошини қуйи эгиб турарди.

...Қўчқор эрталаб туриб шоша-пиша кийинди-да, дадаси келиб қолмасдан аввал саманни олиб келмоқчи бўлиб ташқарига чиқди.

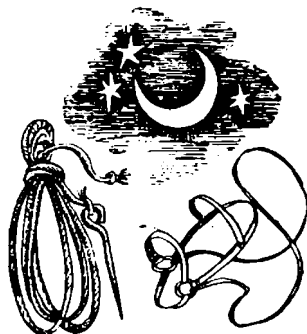
Бугун ҳаво очиқ эди. Тоғ ортидан кўтарилган қуёшнинг илк нурлари атрофга ёйила бошлади. Қўчқор тоза ҳавода пича бадантарбия қилган бўлди. Кейин уйга кириб саманнинг юганини олиб чиқди. У шошилиб, этигини қўлантаёқ кийиб чиққан эди, уйнинг орқасига ўтмаёқ оёғи совуқ еди. Этигини қайта пайтавалаб кий-

моқчи бўлиб, орқасига қайтган эди, уй орқасида боғ-
лбғлиқ турган саманга кўзи тушди.

— Ие, ким олиб келди сени?— деб саманига яқин-
лашди. Шу пайт унинг кўзи тойнинг ўмовига тушиб,
юраги «шиғ» этиб кетди:— Бечора тойчоғим...

У шундан бошқа сўз айтолмади. Кўзидан мунчоқ-
мунчоқ ёш думалади. Ҳиқилдоғига нимадир тиқилган-
дай бўлди. «Нима қилиб қўйдим,— дея хафаланиб той-
нинг пешонасидан силади.— Энди дадамга нима дей-
ман?!»

Шу маҳал узоқдан икки отлиқ кўринди; уларнинг
бири Қудрат ака, иккинчиси мол доктори эди...

Мусадан нимани яхши кўрасан, деб сўрасангиз, у албатта, — қўзи-улоқ боқишни,— деб жавоб беради. Тўғри айтади, кўм-кўк яйлов-у, тоза ҳавода жажжи қўзичоқларнинг мириқиб ўтлашини, сакраб ўйнашини ким яхши кўрмайди дейсиз!

Мана, у бугун ҳам яйловда укаси Вали билан севган қўзи-улоқларининг кетида юрибди. Вали ҳам шу ишни яхши кўради. У ҳали ёш, акасидан атиги икки ёш кичик — ўн учда.

Борди-ю, сиз улардан: нимани ёмон кўрасизлар, деб сўрасангиз, аввало, акасига навбат бермай Вали жавоб берган бўларди: у раиснинг итини ёмон кўради. Тунов куни раиснинг уйи олдидан ўтиб кетаётганида тирқиратиб қувган...

Аммо, Мусанинг ёмон кўрадигани бутунлай бошқа: v Салим шайтоп билан Мальчик амакини ёмон кўради. Бу икки кишини отгани ўқи, кўргани кўзи йўқ! Чунки, ҳув анави мугизи оқ дастрўмолча билан боғланган улоқни кўрдингизми? Уша улоқ тунов куни Салим шайтоннинг полизига тушиб кетса бўладими! Муса чопиб бориб ҳайдаб чиқаман дегунча нариги ёқдан Салим шайтон чиқиб қолиб бақирди:

— Қарасанг бўлмайдими молларнингга, тирранча! Ҳе, қурбонликка сўйилгур ҳайвон!..

Бақиргани етмагандек, у алпанг-талпанг чопиб бориб, қўлидаги тешасини улоқтирди. Теша тўппа-тўғри бориб, бечора улоқнинг чап мугизига тегиб ўтди. Уша маҳалда жониворнинг жони ачиганидан, типирчилаб ба-балаганини айтмайсизми? Шунда Мусанинг ҳам жаҳли чиқди-ю, бироқ, катта одам бўлгандан кейин сийлади, ипдамади. Улоғини ушлаб кетаётиб секин орқасига қараган эди, Салим шайтон ундан кейин, қаёқдан келиб қолганини ким билсин, Мальчик амаки хўп қилдимми дегандай кулиб туришганини кўрди. Муса ўша пайтда уларнинг нима учун кулишаётганини тушунмади. Бироқ, унинг устидан кулишганига астойдил жаҳли чиқди: нега кулишади-а?!

Келинг, унинг сабабини мен айтиб қўя қолай: аввало Салим шайтон деганимиз бу қишлоққа яқинда кўчиб келган одам. Битта хотинидан бошқа ҳеч кими йўқ. Афтидан, олтмиш беш, етмишларни уриб қўйган, умри бино бўлиб, бели оғриб меҳнат қилмаган. Шу ёшдаги

ҳамма ҳурматли қарияларда бўлганидек, бу киши ҳам соқол-мўйловли, хипчадан келган бир қария. Илгари шаҳарда олди-сотди ишлари билан шуғулланиб юрарди. Кейинги пайтларда савдосининг мазаси қочди, бунинг устига ён қўшнисига памилдориники деб сотган уруғи, редиска чиқиб қолди. Шундан кейин унга маҳалла-кўйдаги, бозор-ўчардаги одамлар: «Салим шайтон» деган лақаб қўйиб юборишди. Хуллас, унга шаҳар торлик қилиб қолиб, одамларнинг таъна-тазйиқидан қутулиш чорасини излаб кенгроқ жойга — Мирзачўлнинг ҳозирги Мусалар яшаб турган «Бўстон» колхозига кўчиб келди.

Кўчиб келган кунлари уни қишлоқ қариялари жуда ҳурмат қилишди. «Салим шайтон» оти «Мулла Салим» бўлиб кетди. Эскичадан оз-моз саводи бор экан денг, қуюқроқ тутун, ширинроқ ҳид чиққан жойдан қуруқ қолмайдиган бўлди. Айниқса, қурбонликка борса Мальчик амакини ёнида судраб юрадиган бўлди. Тунов кунини бир қурбонликда Мальчик амакини олдига чақириб олиб, муштдек думба ёғи қўшиб ош ошатган экан, оғзини куйдириб қўйиб, ўтирганларнинг ҳаммасини кулдирибди. Боя Салим шайтон Мусанинг улоғига теша улоқтирганда: «Қурбонликка сўйилгур!» — деганди-ку, шу сўз Мальчик амакининг эсига ўша ошаган ошини тушириб юборди. Улар шунинг учун кулишди. Рост-да. Мусанинг улоғи қурбонликка сўйилса булар бебахра қолармиди!

Мальчик амаки ҳам жуда қизиқ одам-да. Ўзининг бўйи Мусаникидан сал чўзиқроқ, колхозда ҳисобчи бўлиб ишлайди. Уни ер ўлчаётганда томоша қилсангиз: ер ўлчайдиган газ таёққа бўйи етмай осилиб, югуриб юради. Думалоққина чиройли юзига ингичка қайрилма мўйлови ярашиб тушган. Донм олифта кийиниб юради. Ўзини билимдон кўрсатиб, икки сўзининг бирида русча сўз қўшиб гапирди. Қишлоқдагилар уни мана шу жусаси, мана шу одати учун «Мальчик» дейишса, мўйловини ҳурмат қилиб бўлса керак, «амаки» деб аташади. Бўлмаса ўзининг туппа-тузук оти бор: Ғайнулло!

Унинг яна бир ёмон одати бор: борди-ю, икки киши гаплашиб турган бўлиб, устига келиб қолса, қайси томондан наф чиқадиган бўлса ўша одам тарозисига посонги бўлади. Салим шайтон уни мана шу одати учун яхши кўрса керак. Яхши кўришининг яна бир сабаби бор: у Салим шайтоннинг дилидагини яхши тушунади.

Ҳа, мана, ўзи ҳам келиб қолди. У негадир шошилинч чопиб келиб, Муса билан Валининг олдига етганда оти-

нинг жиловини тортди-ю, жуссасига ярашмайдиган бир ҳаракат билан оёғини узангига хўжайинларча тиради:

— Қани, бизга битта барра керак бўлиб қолди...
Бистра!

— Канақа?— деди Муса ҳайрон бўлиб.

— Канақа бўларди? Барра-дақа барра-да: кўзи...
Неужели тушунмайсан?— деди Мальчик амаки, худди ўтказиб қўйгани бордек шошилиб.— Худо йўлига!

— Сўйишгами?— деб сўради Муса.

— Аҳа... Маладес.

— Бермайман. Адам уришади.

— Худо йўлига-я!— деди у. Жаҳли чиқса ҳақиқатан ҳам болаларга ўхшаб кетар экан. Чиройли мўйлови ҳам атайлаб ёпиштириб қўйилгандек кўринарди. У Мусанинг қаршилигига қараб турмади, отининг бошини ёйилиб юрган кўзи-улоқларга қараб бурди: — Бермай бўлсан, адангга мен ўзим жавоб бераман.

Муса унинг кетидан бориб қаршилиқ кўрсатаман дегунча, Мальчик амаки ўтлаб юрган беозоргина битта кўзини олдига ўнгариб, отининг бошини келган томонига бурди. Мусанинг дод-войига қарамади ҳам. У эшагига бориб мингунча, Мальчик амаки тепадан ошиб кетди.

Муса ҳам кўзи-улоқларни Валига тайинлаб, эшагини ўша томонга қистади, тепадан ошиб ўтгач, у бир ғалати воқеанинг устидан чиқиб қолди: шаҳардан қишлоққа чиқадиган катта йўл чеккасида ўн-ўн бештача одам турибди. Ҳаммасининг юзида, ҳаракатида ҳаяжон. Анча жойга сув тошган, ярим газча баландликка сув фонтани отилиб турибди. Салим шайтон икки киши билан чеккароқ бир жойда тағларига қоп, хуржунларини тўшаб олганларича чордана қуриб ўтиришарди. Мальчик амаки ҳам аллақачон етиб келиб, кўзини бир четга боғлаб, қўлини қўвуштириб чолларнинг гапига қулоқ солиб турибди.

— Манави муқаддас булоққа қаранглар,— деди Салим шайтон ўтирганларга сувни кўрсатиб, — бай-бай-бай. Тиниқлигини айтмайсизларми!..

— Шундай тақсир.

Муса ҳам анграйиб қолди. Ҳар куни минг марта кўриб юрган текис ердан ярим газ сув отилиб чиқиб турса-я!.. У кўзисини ахтариб келганини ҳам унутиб қўйди.

— Тунов куни, бир мол сўйиб, ис чиқди қилиб юборган эдик. Бу ўшанинг шарофати тақсирлар, ҳа ўшанинг шарофати. Мана ўзларинг шоҳидсизлар. Оҳ-оҳ-оҳ, оби зам-зам-а, оби зам-зам...

— Правильно,— деди Мальчик амаки мўйловчи си-
лаб.— Мана, Салим ака, айтганингизни тоғиб келдим.
Эгаси билан кейин ҳисоб-китоб қиламиз. Фотиҳа берсан-
гиз бас, буёғини ўзимиз гатоп қилиб ташлаймиз.

— Даргоҳида қабул қилсин, омин,— дея Салим шай-
тон юзига фотиҳа тортишга шайланиб турганди, катта
йўлда шошилич келаётган енгил машинага кўзи туш-
ди-ю, кўнгли бир хил бўлиб, қўли кўтарилганча қолди.

Одамлар ҳайрон. Мальчик амаки қўзининг оёқлари-
ни боғлаб бўлгунча машина ҳам етиб келди. Ичидан
учта киши тушди.

— Ассалому алайкум, хўш, келинглар,— деди устига
кўк жомакор кийган ўзбек йигит ҳайрон бўлиб.

— Ваалайкум ассалом... Шундоқ, ўзимиз... — деди
Салим шайтон илжайиб.

— Ҳа, шундоқ проста...— деди Мальчик амаки. —
Ўзлари хуш кептилар?!

— Биз ҳам шундоқ... Шу ерда жиндек ишмиз бор
экан,— деди жомакор кийган йигит. Кейин машинадап
белкурак, яна қандайдир асбоб-анжомларни тушираёт-
ган йигитларга қараб буюрди:— Тезроқ бўлинглар, тез-
роқ!

— Яъни билсак бўладими, қандай иш экан?— деди
гапга аралашиб Салим шайтон.

— Кўриб турибсиз-ку, — деди йигит, труба ёрилиб
кетибди.

— А?!— дея ҳайрат бармоғини тишлади Мальчик
амаки.

Тўхтаб турган йўловчилар орасидан кимдир шарақ-
лаб кулиб юборди.

— Ё тавба!— деди Салим шайтон ўрnidан сапчиб
туриб.

Йўловчилар кула-кула қайтишди. Келган усталар
эса резинка этикларини кийиб, иш бошлаб юборишди.
Муса ҳам сал бўлмаса бўғзига пичоқ тортилаёган
беғуноҳ қўзисини эшагининг олдига ўнгариб, йўлга туш-
ди.

Эрталаб шаҳарни мўлжал қилиб чиққан Салим шай-
тон билан Мальчик амаки бири отда, бири эшакда уй-
ларига қайтишди. Улар йўлда жим келишарди.

Илгари нафи тегадиган одамнинггина тарозисига
посонги бўладиган Мальчик амаки қайси томонга оғиш-
ни билмай ўртада серрайганча қолди. Бундоқ қараса,
Муса қўзисини олиб жўнаб қолибди. Йўловчилар бўлса
ҳали ҳам мазаҳ қилишарди. Салим шайтон эса чурқ
этолмай қолди!

— Майли, хафа бўлманг, Салим ака,— деди ниҳоят Мальчик амаки унинг жонига оро кирмоқчи бўлиб. — Яратганнинг ўзи билади: ким прав, ким ноправ!

Салим шайтон ҳамроҳига бир хўмрайиб қаради-ю, хафаланиб сўради: «Энди қандоқ бўлди? Бу кунги одамлар оёғи билан эмас, оғзи билан юради. Бу воқеани эшитганлар нима дейди?»

Шу воқеадан кейин унинг кўзига «Бўстон» колхозигина эмас, ҳатто Мирзачўл ҳам тор бўлиб қолгандек туюлди.

Устоз Абдулла Қаҳҳорга

Сумбула тушиб, сув совиган, мактабга ана борамиз, мана борамиз деб юрган маҳалимиз эди. Бу вақтларда биз болаларнинг кўча чангитишдан, қишлоғимиз четидеги Қарсақли сойига калла ташлашдан қўлимиз бўшамасди. Шундай кунлардан бирида кимдир: «Мактабга китоб олиб келишибди!»— деб қолди. Бу янгиликни эшитиб, ҳовлиқиб қолдим.

— Қанақа китоблар экан?

— Уқиш китоблари шекилли...

— Тағин?

— Тағин... ишқилиб кўп китоблар!.. — Ҳалиги бола олиб келинган китобларни номма-ном айтолмади.

Шу дақиқадан бошлаб, қанақа китоблар олиб келинганини билишга қизиқиб қолдим. Нега деганингизда, дала жой. Уйнайдиган дўстларим кўп бўлса ҳам ўйинларнинг бир хиллигидан жуда зерикар эдик. Пионер лагерини бўлмаса! Катталарнинг ишларига қарашиб юборишга ё кучимиз етмас, ё бўйнимиз ёр бермас эди... Китобларимиз йўқ эмас, бор эди: улар «Гўрўғли», «Равшанхон», «Авазхон»... Буларни қайта-қайта ўқийвериб, ёд бўлиб кетган.

Мактабга китоб олиб келишгани тўғри бўлиб чиқди. Завхозимиз Абдурасул ака таниш эди, атрофида хира пашшадек айланиб, китоб сўрадим.

— Э, қизиқ экансан-ку, тишинг ўтмайди бу китобларга, — деб у яқинига йўлатмади.

— Жон амаки, биттасини бера қолинг, тишим ўткир... У сал юмшагандай бўлди.

— Тишингнинг ўткирлигини биламан, — деди у мийиғида кулиб. — Ахир бу китоблар сенга оғирлик қилади.

— Булар оғир бўлса, юпқароғидан беринг, — дедим бурнимни тортиб. — Юпқароғи енгил бўлади...

Абдурасул ака бир ўқрайиб қаради-да, қўймадинг-қўймадинг-да, дегандай тахланиб турган китоблардан битта юпқасини олиб берди. Кейин орқамга — юмшоқ жойимга бир урди:

— Бор энди жўна! Хира пашша!..

— Раҳмат, амаки!

Китобни бағримга босиб кўчага отилдим. Нарироққа бориб, бундоқ қарасам, дағал, кўк муқовали юпқа

китобча экан. Устига: «Абдулла Қаҳҳор», ундан пастро-
ғига «Қанотсиз читтак», муқованинг қуйи томонига
эса: «Ўздавнашр» деб ёзиб қўйилган эди. Шу кетга-
нимча Қарсақли сойининг бўйига бориб, мукка тушиб
ўқий бошладим. Менга алам қилган жойи шу бўлдики,
китобни бирпасда ўқиб тугатиб қўйибман. Қайта ўқий
бошладим...

Кечқурун сандал атрофига жам бўлиб, овқатдан сўн-
гой ичиб ўтирганимизда ҳар галгидек амаким:

— Қани, мулла Носирбек, бир китоб ўқиб бермай-
санми?— деб қолди.

— Хўп.

Ўрнимдан учиб турдим. Амаким ҳайрон, мени таъқиб
қилиб турар эди. Нега деганингизда, одатда у киши ил-
тимос қилганда мен ўрнимдан эриниброқ турар эдим.
Китоб ўқишни истамас эдим. Таниш дostonларни ўқий-
вериб жонимга тегиб кетган эди-да. Амакимнинг уларни
эшитиб зерикиб кетмагани-чи? Ҳар куни эшитса ҳам
энгашиб олиб, бошини чайқаб тинглагани-тинглаган.
Мен бояги китобни олиб келиб, сандал четига ўтириб
олдим-да, ўқий бошладим. Амакимнинг қулоғи:

«Қуён юрмас жойлардан қувалаб ўтиб боради,

Тувалоқ юрмас жойлардан тумалаб ўтиб боради...»
каби сўзларга ўрганиб қолган эмасми, бир оз кўзларини
катта-катта очиб, бўйинини чўзиб ҳайрон бўлиб қараб
турди-да, юзига илиқ бир табассум ёйилди. Мен ўқишда
давом этдим. Аввал сой бўйида икки марта ўқиб, баъзи
жумлалар ёд бўлиб қолгани учунми, бу гал қоқинмай-
суқинмай, ҳатто баъзи жумлаларни алоҳида таъкидлаб,
урғу бериб ўқирдим. Амаким аввалларидек бошини қуйи
солиб, худди бир мунгли куй эшитаётгандек чайқалиб
ўтириб эмас, бошини кўтариб мийиғида қулиб, баъзи
жойларига келганда: «Ҳим-м», «Об-бо хумпар-эй!» деб,
бу ёнбошидаги ёстиғини у ёнбошига алмаштириб, хур-
санд бўлиб тинглар эди. Ҳикоя ўқилиб бўлгандан сўн-
га амаким:

— Бу китобни қаёқдан топдинг?— деб сўраб қолди.

— Абдурасул ака берди.

— Анави завхозми?

— Ҳа-да.

Амаким бирдан бор овозда қулиб юборди. Нима
учун кулганини амаким ҳам айтмади, мен ҳам сўрама-
дим. Китобни эҳтиётлаб жойига олиб бориб қўйдим...

Эртаси куни оқшомда мени қўшнимиз Маткарим ака-
нинг кичкина ўғли йўқлаб келди. Кечаги ўқиган кито-
бинни бериб турармишман. Китобни уларникига олиб

чиқсам, сандал атрофида етти-саккизгача киши чақ-чақлашиб ўтиришар, уларнинг орасида менга китоб берган завхоз — Абдурасул ака ҳам бор эди.

— Келинг, кичкина мулла,— деди уй эгаси Маткарим ака кулиб.

— Бизнинг Носирбек бир ажойиб китоб топибди-да,— деди мийғида кулиб амаким.

— Ўзимиз топиб бердик-да,— деди Абдурасул ака мақтаниб.

— Қани, эшитайлик бўлмаса, — деди ўтирганлардан бири.

Бу гаплардан, умуман, китоб ўқиб, одамларни хурсанд қиладиган бўлиб қолганимдан оғзим қулоғимда. Сандал устида ўнинчи лампа хира нур таратиб турар эди. Мен мук тушиб, китоб ўқишга тушиб кетдим. Ўтирганлар қиқир-қиқир кула бошлашди. Мен, боплаяпман шекилли, деб ўқишда давом этавердим. Китоб ўрталашиб қолганда:

— Тўхта! Бу китобни ким ёзган?— деб сўраб қолди Абдурасул ака.

Бундай қарасам, аввал атрофдагилар билан баб-бараваҳ кулишиб ўтирган Абдурасул аканинг рангида қон қолмабди, мен ҳайрон бўлиб амакимга қараган эдим, у: ўқийвер, деган ишорани қилди. Абдурасул акага тағин бир қараб олиб, ўқишда давом этдим. Яна тинглаб ўтирганлар: «Вой азамат-эй!», «Жуда учар эканми-а?», «Анойилигини қаранг-а!» деган сўзларни айтиб, кўзларининг ёши чиққунча кулар эдилар. Бироқ негандир Абдурасул аканинг авзойи бузуқ, нимадандир шубҳада ўтирар эди. Ҳикояда Набигулнинг: «Албатта, мен бунга яхши демайман»,— деб такрор айтадиган гапи бор. Бу гапни у гўё ўз қилмишларини биллади-ю, бироқ бу ишларни ноиложликдан қилишини, қилаётган ишларининг ёмон эканлигини ўзи ҳам тушунган, билган бўлиб айтади. Шу жойга келганда ўтирганлардан бири, ўзини тутаолмади:

— Худди ўзи-я, вей...— деб Абдурасул ака томонга имо қилди. Мен ҳам ўқишдан тўхтаб, анграйиб қолдим.

— Нега анграйиб қолдинг, ўқи!— деди амаким кўзларининг намини артиб. Яна ўқий бошладим. Ҳикоя қаҳрамони Набигулнинг винони таърифлаган жойига келганда ўтирганлар тағин қийқириб кулишди-ю, унинг амакиси ҳикоянинг иккинчи қаҳрамони Қодирга попоп машина билан тикилган қора бахмал рўйжони алдаб пуллаган жойига келганида Абдурасул ака: «Э, бўлди-да!..»— деб ўрнидан шиддат билан турди-да, этагини

бир силкиб чиқиб кетди. У чиқиб кетганидан кейин шундай кулги портладики, худди уй деворлари ларзага келаёзди. Мен ҳеч нарсага тушунмас эдим. Хуллас, ҳикоя тугади. Уқиганим учун ҳаммаси раҳмат айтишди, қанд-курс сийлов қилишди, мулла бўлиб қолибсан, деб мақташди.

Чиқиб кетдим-у, нима учун улар қотиб-қотиб кулишди? Нима учун Абдурасул ака зарда билан чиқиб кетди? Бу гаплар кўнглимда тугун бўлиб қолди. Ахийри амаким уйга қайтиб кирганида сўраб билиб олдим: хикоядаги Набигул худди Абдурасул акага ўхшар экан. Ёзувчи уни қаердадир кўриб, билиб ёзган эмиш. Бу ҳам худди Набигулга ўхшаб, бир ишни охиригача қилолмас экан. У қишлоқда табелчи ҳам, бригадир ҳам, омборчи ҳам, дўкончи ҳам бўлиб ишлаган экан. Охири шаҳарга тушиб, шаҳар билан қишлоқ ўртасида чайқовчилик ҳам қилиб кўрибди. Бари бир омади юришмай, қишлоққа қайтиб, мактабимизда завхоз бўлиб ишлаб юрган пайти экан. Амакининг айтишига қараганда, йиғилганлар китобни менга атайлаб ўқиттиришибди.

Бу гапларни эшитиб, «ёзувчи Абдурасул акани қаерда кўрган экан? Ё бизнинг қишлоққа келганмикан?», деган хаблга ҳам борган эдим.

Эртаси куни қишлоғимизга кираверишдаги катта йўлда ўртоқларим билан ўйнаб юрган эдим, бизларга қараб қишлоқ тарафдан бир эшаклик йўловчи кела бошлади. Яқинлашганда танидик: Маткарим ака экан.

— Ҳе, болакайлар, нима қиляпсанлар?— деб сўради у эшак устида туриб.

— Ким ўзишмачоққа ўйнаяпмиз.

— Ким ўзди?

— Салоҳ ўзди, Салоҳ!— деб чувиллашдик ҳаммамиз. Орамизда бир синфда икки йил ўқиган найнов бола бор эди. У ўз тенглари билан сира ўйнамас, тенгқурлари орасида боқим бўлиб юргандан биздақа кичкиналар ўртасида ҳоким бўлиб юришни афзал кўрар эди. Ҳалиги гапимиздан сўнг унинг қулоғи оғзида, бурнини кир-чир бўлиб кетган чит кўйлагининг энги билан артиб, Маткарим акага қараб тиржайди. Маткарим ака бир кўзини қисиб, Салоҳга аянч билан қараб турди-да:

— Ораларингда энг чопағони мана бу!— деб мени кўрсатди.

Ҳамма ҳайрон бўлиб қолди.

— Бу чопгани йўқ-ку,— деди Карим деган бола.

— Чопмаса ҳам шу ўзади,— деди Маткарим ака.

— Қандай қилиб?!

— Сенлар китоб ўқишни биласанларми? Носирбек китобни шариллатиб ўқийди. Китобни яхши ўқийдиган бола ўзмай, бир синфда икки йил қолган бола ўзадими?!

Шу гапдан кейин Салоҳнинг қовоқ-тумшуғи осилиб кетди. Маткарим ака бошқа ҳеч нарса демай, эшагипи ниқтаб жўнаб қолди. Мен ўзимда йўқ хурсанд эдим.

Афсуски, хурсандчилигим узоққа бормади. Орадан ярим соатлар ўтар-ўтмас шаҳар томондан бир отлиқ йўловчининг қораси кўринди. Бундай қарасак, завхоз акамиз! У бизларнинг олдимизга яқинлашганда негадир отининг жиловини тортиб, қўлини пешонасига соябоп қилиб, бир оз қараб турди-да:

— Ҳо, қори, бери кел!— деди.

Мен чопиб унинг олдига бордим. Юзлари бир оз қизарган, ичиб олгандек кўринди менга.

— Тагин китоб ўқийсанми? — деб сўради у паст овозда.

Мен тагин шаҳардан китоб олиб келяпти шекилли, деб хуржунига тикилдим.

— Ўқийман.

— Мана ўқийсан!!!

Орқамни бир нарса чақиб олгандай жиз этиб кетди. Довдираб қолдим. Ўзимни ўнглаб олиб қочаман дегунимча яна бир марта қамчи шарт этиб урилди. Додлаб болаларга қараб қочдим. Абдурасул ака отда қувлаб юриб урарди:

— Ҳали мен ҳақимда китоб ўқийдиган бўлдингми сен тирранча! Ҳе, сенга китоб ўқишни ўргатгани.. Тўхта! Мана!.. Хў, лаънати!..

Мен болаларнинг орқасига яширинган бўлиб:

— Ўзингиз бердингиз-ку!.. — дердим қўрқувдан қалт-қалт титраб.

Болалар ҳам довдираб қолишган. Фақат Салоҳ бир чеккада, хўп бўлди, ажаб бўлди, дегандек илжайиб турар эди. Абдурасул ака шу гапимдан кейин отининг бошини ўнгга бурганча жўнаб қолди. Унинг қораси кўринмай кетганида мен ҳам алам билан ортидан, қараб тур ҳали, дегандай муштимни кўрсатдим-у, уйга қараб кетдим...

Устоз Абдулла Қаҳҳор билан биринчи марта мана шундай ғойибона танишган эдим.

Устознинг китобларини ўқиганимда, у киши билан учрашганларимда ўша кўнгилсиз воқеа эсимга тушарди. Эсга тушганида аста кулиб қўярдим-у, ўзимча Абдурасул аканинг бу қилмишини кечиролмасам керак, деб юрардим. Тошкентга келиб ўқиб юрган кезларимда, бир ношуд танқидчи газетада устозни қайсидир асари учун «дўппослаб» қолди. Шундан кейин, Абдулла аканинг менига ўхшаган ташвиқотчиларигина, мухлисларигина эмас, баъзан ўзлари ҳам калтак еб турар эканлар, деган хабарга бориб, Абдурасул аканинг гуноҳидан ўтдим.

Ёзган асари билан кимнидир қувонтириб, кимнидир ташвишга солмаган ёзувчи — ёзувчи бўлибдими?!

Кўклам нафаси уфуриб, қатқалоқ қорлар эрий бошлаган пайт. Ҳар йилгидек, бу пайтда, колхозимиз чўпонлари Сирдарё бўйидаги Ясси яйловига ўтов тикиб кўчиб чиқишади. Яйлов билан қишлоғимиз ораси унчалик олис эмас. Жуда нари борганда ўн чақирим келса келади, келмаса йўқ. Мен бу жойларга Почтахон амаким билан кунига бўлмаса ҳам кунора овга чиқиб тураман. Кўклам! Албатта, бу пайтда, Сирдарёнинг суви тошиб ён-беридаги тўқайзорларга, кўл-кўлмакларга чиқади. Урдак, ғозлар ғақ-ғақлашиб бу жойларни қушлар бозорига айлантириб юборишади.

Бугун ҳам амаким иккаламиз икки отда, йўлдамиз. Амакимнинг елкасида ўн олтинчи қўшоғиз, менинг елкамда йигирманчи бироғиз милтиқ. Суҳбатлашиб кетяпмиз. Бўрижар сойдан ўтиб, Ясси яйловга бораверишда олдимиздан икки киши чиқди: бири эшакда, иккинчиси отлик. Яқинлашганда танидим, от мингани — колхозимиз ветеринари Қўчқор ака, эшакдагиси — бош чўпон Исой бобо экан.

— Ассалому алайкум,— деди Почтахон амаким чўзиб.

— Ваалайкум...— деди Исой бобо қисқа қилиб. — Яхши келдинг, ука, қани, юр!

Бобо шундай деди-да, эшагини «хих-хих»лаб олдинга ўтиб кетди. Амаким ҳайрон бўлиб сўради:

— Нима гап?!

Қўчқор ака «юраверинг» дегандай ўнг кўзини қисиб қўйди. Бир гап бўлса керак, деб амаким иккаламиз отларимизнинг бошини орқага бурдик. Қўчқор ака, амаким ва мен ёнма-ён кетиб боряпмиз. Исой бобо анча олдинда.

— Саманига бўри чопибди,— деди Қўчқор ака аста.

— Қаандай қилиб?!

— Ҳозир кўрамыз.

Мен анграйиб қолган эдим. Саманни ўтган кунни ўтов олдида кўрган эдим. Гижинглаб турувди.

Исой бобо сал юргандан сўнг эшагининг бошини ўнга буриб, буталар орасига кириб кетди. Бизлар етиб боргунимизча, у киши эшакдан тушиб, нобуд бўлган саман жасади ёнида қаққайиб турар эди. Қўчқор ака билан Почтахон амаким ҳам сакраб тушиб отларнинг жилловларини менга тўтқазиб қўйишди. Саман тойнинг қипқизил қонга беланиб ётган жасадини кўриб, отлар хўрс-хўрс қилиб ҳуркишар, оёқлари билан ер тепкилаб пиш-қиришар эди. Тойнинг орқа сони, қорнининг ярмиси

Йўқ. Бечоранинг лаб-лунжи, ўмровлари, бўйинларига бўриларнинг тишлари ботавериб моматалоқ бўлиб кетибди. Чамаси кўп олишган кўринади. Қўзлари очилганча қотиб қолибди бечора!..

Исой бобо бу ҳолни кўриб, дағ-дағ титрар эди:

— Йўқ, бунга ортиқча чидаб бўлмайди. Чорасини кўриш керак!

— Бу битта бўрининг иши эмасга ўхшайди-ёв.

— Э, тўртта. Энг зўри Кўкёл, — деди Исой бобо бўғилиб.— Қўлга туширолмай доғдаман. Қани овчилар. Қани, милтиғи бор азаматлар!

Бу гап Поччaxon амакимга сал тегиб кетди шекилли, қулоқчинини пешонасига суриб, елкасини қашиди. Қўчқор ака индамай, эгарининг қошига осигʻлиқ халтачасини олиб, чўққайиб ўтириб еча бошлади. Ундан бир шиша идиш олиб ерга қўйди. Ичида қорамтир суюқлик. Шисанинг сиртига ёпиштирилган оқ қоғозга одамнинг бош суяги, унинг тагига иккита илик суягининг айқашиб турган сурати солинган. Кейин Қўчқор ака мен кўриб юргандан икки-уч марта каттароқ бир шприцга ҳалиги доридан тўлдириб олди-да, саман той жасадининг учтўрт жойига укол қилди. Сўнг қаддини ростав:

— Ана, энди эрталаб кўрамиз, — деди Кўчқор ака қўлларини пахта билан артар экан.— Бўри бу ерга кечаси тагин келади. Еса бас, қотади.

— Э-э, еб бўпти. Кўкёл дейдилар уни!— деди Исой бобо куйиб-пишиб.— Бу аблаҳ жуда сезгир. Милтиқ бор жойга йўламайди, дори ҳидини олади. Қопқонга чап беради...

— Кўрамиз, — деди Қўчқор ака бамайлихотир. — Қани кетдик. Эртага шу пайтда келамиз.

От ва эшакларимизга миниб отландик. Улар яйловга, бизлар эртага келишга ваъда бериб, овга кетдик...

...Кечаги ваъдалашган жойимизга Поччaxon амаким икковимиз эртароқ етиб келдик. Кечаси ерга бир қаричча қор тушган. Буталарнинг шох-шаббалари қордан эгилиб турибди. Момиқ қор усти қим-қийғос ов изи... Ана, уч-тўрттача итникидан каттароқ из: бўриники бўлса керак. Кечаги той жасади ётган жойга келсак, ғалати воқеанинг устидан чиқиб қолдик: саманнинг жасади қор тагида қолибди. Устида бўрилар роса от ўйини қилган кўринади, жасад атрофидаги қорлар пайҳон бўлиб кетибди. Той бечорани тортқилашавери� тилка-пора қилиб юборишибди. Ун метрча нарида иккита бўри бирининг устига бири мингашиб, шамдай қотиб қолибди. Яна нарироқ юрган эдик, бир бутанинг тагида учинчиси

мукка тушиб ётарди... Шуларни кўриб юрганимизда Исой бобо билан Қўчқор ака ҳам келиб қолди.

— Нима бўпти?

— Учтаси гумдон...

Исой бобо айланиб, учала бўрини кўриб келди-да:

— Ана, айтмадимми?— деди бошини сарак-сарак қилиб.— Кўкёл йўқ. У маккор шу ерда ҳам айёрлик қилибди. Энди нима қилдик?

— Пайига тушамиз. У бўриларни ташлаб узоққа кетолмайди. Нега деганингизда ўсган-унган жойи,— деди Қўчқор ака. — Бунинг устига болаларининг жасади шу ерда.

— Шу бугуноқ изига тушиш керак,— деди Почтахон амаким.— Қопқонга чап берса, милтиқ бор жойга йўламаса, дорининг ҳидини олса, бунинг йўли бор. Изига този соламиз. Уни този эплайди. Қутулиб бўпти. Мансур, сен қишлоққа бориб Оқшунқорни олиб кел!

Мен Оқшунқорни олиб келиш учун қишлоққа жўнадим...

Оқшунқорни олиб келганимда қуёш икки терак бўйи кўтарилиб қолган эди. Почтахон амаким тозининг бўйинбоғини қўлимдан олиб, Исой бобога тутқазди:

— Гап ҳалигидай, оқсоқол,— деди Почтахон амаким. У шундай деди-да, елкасидаги қўшоғиз милтиғини Исой бобога берди. Кейин отига сакраб минди. — Оқшунқорни мендан ишора бўлганда қўйиб юборасиз.

Қўчқор ака ҳам отига чаққонлик билан минди.

— Ҳеч бўлмаса тагин бир-иккита отлиқ йигит бўлганида эди,— деди Исой бобо ташвишланиб.

— Шундай иш қизғин пайтда беш-олтита отлиқ йигитни қаёқдан топамиз. Хавотир олманг, ўзимиз ҳам бошлаб ташлаймиз, оқсоқол.— деди Қўчқор ака бобога тасалли бериб.— Аввал топилсин.

— Харҳолла... Майли, ишларинг ўнгидан келсин, — деди Исой бобо кўллари билан юзларини силаб. — Ҳув анави жинғилзор орасига ҳам бир кириб ўтинлар... У ерда бўлмаса, жар ичидаги қамишзорга қаранглар. Уша жойда уяси бор.

Почтахон амаким билан Қўчқор ака отларини елдириб Бўрижар томонига кетишди: кўлларида бир-бир чўқмор. Исой бобо билан мен ҳалиги жойда қолдик. Бизлар ҳам борсак бўлаверар эди-ку, бироқ, ҳеч замонда эшак билан бўри қувлабди, деган гапни эшитганмисиз?

Отлиқлар бирпасда жинғилзор ичига шўнғиб кетишди. Бутун борлиғим қулоққа айланган, тиқ этган товушга аланглаб қарайман. Кўкламнинг салқин шабадаси бир-бир эсиб турибди. Эски ўтлар тагидан янги майсалар бўй кўрсатиб қолган. Эшакларимиз бир жойда тек туришмайди: энгашиб курт-курт ёвшан чайнашади. Оқшунқор ҳам худди бир нарсанинг шарпасини сезаётгандай қулоқларини динг қилиб, отлиқлар кетган томонга қараб-қараб қўяди. Аҳён-аҳёнда қип-қизил тилини чиқариб, лаб-лунжини ялайди, белларини ғужанак килиб керишади, ғинғийди, тоқатсизланиб типирчилайди...

Исой бобонинг кўзи Бўрижар томонда. Осмони фалакда бир қора қанот қоқиб учиб юрибди, йўқ, учиб юргани йўқ, гўё бир текисда сузиб юрибди. Қаердадир бир сўфитўрғай вижир-вижир сайрайди. Шу маҳал бирдан ҳайт-ҳайтлаган, қийқирган овозлар қулоққа чалиниб қолди. Юрагим қинидан чиқиб кетаёзди. Оқшунқор қийқириқ чиққан томонга қараб бир силкинган эди, эшак устида бамайлихотир ўтирган Исой бобо бехосдан учиб тушаёзди. Бобо дарров ўзини ўнглаб олиб, тозининг бўйинбоғини маҳкам қўлига ўраб ушлади. Оқшунқор бўлса ҳамон ер тирнаб, ғинғишиб, олдинга интилар эди.

Бирдан Бўрижарнинг ёнгинасидаги қалин жинғилзордан бури отилиб чиқиб, бизлар турган томонга кела бошлади. Қадами жуда илдам. Қўчқор ака билан Поччахон амаким анча орқада қолиб кетибди. Бўри шундай ёнгинамизга келиб қолганида Исой бобо бирдан овозининг борича ҳайт-ҳайтлаб бақира бошлади. Менда қичқиршига ҳам мажол қолмаган эди. Хайрият, бўри бобонинг товушини эшитиб, Ясси яйловига қараб бурилади. Орқада қувиб келаётганлар ҳам бирпасда олдимизга етиб келди.

— Айлантириб қувинглар! Бир томонидан...

Отлиқлар қувлаб кетишди. Иккаласининг овози худди ўн-ўн бешта одамнинг овозидай бор. Бутун жинғилзорни, яйловни бошларига кўтаришиб қувлашар эди. Ҳа-ҳув дегунча бўри ҳам, қувғинчилар ҳам анча узоқлашиб кетди. «Айлантириб қувлаш керак эди-да!» — деб тоқатсизланар эди бобо.

— Айлантириб қувласа нима бўлади, бобо?

— Шунда узоқлашиб, йўл адаштириб кетолмайди,— деди бобо қўлларини пешонасига соябон қилиб.— Қўзи қурғур ўтмай қолди... Кўринадими? Қарагин-чи?

— Ҳув ана, отлиқлардан бири бўрининг рўпарасидан кесиб чиқди.

— Ҳа, баракалла, иш бундоқ бўпти!

— Очиқликка қараб бурилди...

— Яхши... Отлиқлар бўрининг қайси томонида?

— Ўнг томонида. Нима эди, бобо?

— Кейин айтаман.

Бўри айланиб тағин бизлар турган томонга келиб қолди. Бу гал сал ўзимни тутиб, уни яқиндан томоша қилдим. Кўкёл деганларича бор экан. Ўзи ҳам нақ катталиги эшакдай, жуда баҳайбат экан. Бўрининг тағрифини илгарилари жуда кўп эшитганман-у, бироқ ўзини яқиндан ҳеч ҳам кўрмаган эдим. Ана, олдимизга яқинлашиб қолди. Тиллари осилиб, ўнг томонидан қувиб келаётган отлиқларга бўйинни буриб қараганча қочиб келар эди. Бу гал Исоё бобога мен ҳам қўшилишиб, овозим борича ҳайт-ҳайтлаб бақирдим. Бўрининг чопиши илгаригидек энгил эмасдай туюлди менга. Назаримда, чарчаб қолган. Тағин айланиб бояги йўлдан кетди. Оқшунқор типирчилаганча тағин қараб қолаверди.

— Қўйиб юбормайсизми, бобо?

— Обдан чарчасин, кейин,— деди Бобо иягини қашиб. — Оқшунқорнинг иши шунда энгил бўлади. Бу ит эмганни Кўкёл дейди-я! Тозини майиб қилиб қўйиши мумкин.

Бўри учинчи бор айланиб келишида Поччахон амаким бизларга қараб қалпоғини кўтарди. Исоё бобо бўйинбоғнинг бир томонини бўшатиб юборди. Бўйинбоғ тозининг бўйидаги мис ҳалқадан «шир-р» этиб чиқдя-ю, бобонинг қўлида қолди. Оқшунқор икки букилиб олдинга ташланди. У ҳаш-паш дегунча Кўкёлга етиб бориб, орқасидан бир юлқиб қолди. Бўри орқасига бир қараб иррилади-ю, яна ҳеч нарса бўлмагандек, чопишда давом этди. Исоё бобо билан мен ҳам эшакларимизни ниқтаб унинг кетидан бақириб борар эдик.

— Энди чап томонига ўтинглар! Бўйни қаришиб қолди,— деб қичқирар эди бобо йўл-йўлакай эшагини баттар ниқтаб.

— Эҳтиёт бўлинглар, қочиб кетмасин! Бу лаънати жуда айёр-да!

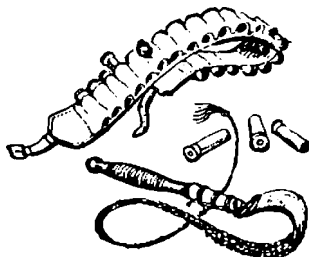
— Қочиб бўпти! Оқшунқор орқа оёғининг пайларини қирқиб юборди.

— Энди бунинг жазосини милтиқ берсин. Қани, оқсоқол, милтиқни беринг-чи?

Исоё бобо милтиқни олиб Поччахон амакимга берди. У милтиқнинг тепкисини орқасига қайтариб, нишонга олганда, мен беихтиёр кўзларимни юмдим. Бирдан қар-

силлаб кетма-кет ўқ узилди. Бўри қисқагина ириллади-ю, овози ўчди. Кўзимни очганимда, Кўкёл жингил тагида қонга беланган кўйи чалқанчасига ётар эди...

Шундай қилиб, Ясси яйловидаги чўпонларни ташвишга солган йиртқичнинг умри тугади. Ҳамманинг юзида кулги ўйнарди. Исой бобо Кўкёлнинг терисини шилиб олиш учун пичоғини яланғочлай бошлади...

МУНДАРИЖА

Қиссалар

Шум боланинг набиралари	6
Қаҳр ва меҳр	40
Қорхат	68

Ҳикоялар

Кичкина деманг бизни	138
Менинг дадам коммунист	145
Тош	151
Қўнғироқ	159
Набира	168
Полизда . . .	175
Тугилган куним	182
Ҳадик	190
Индамас .	197
Тушовли той	202
Мальчик амаки	206
Танишув	211
Кўкёл	217

*Для детей среднего и старшего школьного
возраста*

На узбекском языке

Насир Фазилов

ВНУКИ ОЗОРНИКА

Ташкент, Издательство «Еш гвардия», 1985.

Тақризчи С. Матчон
Редактор А. Саидов
Рассом О. Соибназаров
Расмлар релактори Ҳ. Раҳматуллаев
Техн. редактор В. Демченко
Корректорлар М. Ортиқова, М. Набиева

ИБ № 1751

Теришга берилди 8.02.85. Босишга рухсат этилди 26.07.85.
Р13167, Формати 84×108¹/₃₂. № 1 босма қоғозга «Литературная» гарнитурда юкори босма усулида босилди. Босма листи 7,0. Шартли босма листи 11,76 Шартли кр.-отт. 12,18. Нашр листи 12,27. Тиражи 45000. Буюртма № 99. Баҳоси 60 т. Шартнома 138—84.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси. 30- уй.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 2- босмахонаси, 702800, Янгийўл шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44.